И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА X

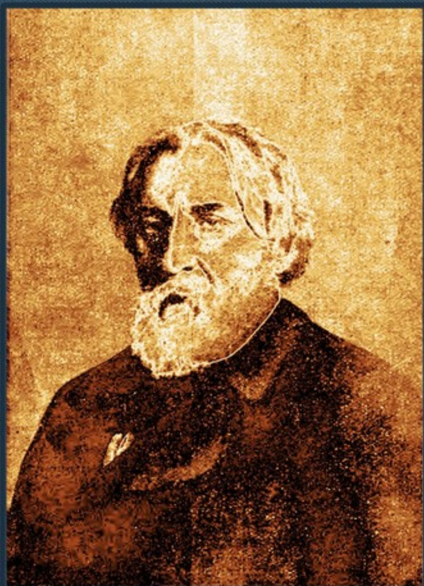

ТРИ СУСРЕТА

И ДРУГЕ ПРИПОВЕТКЕ

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА У 20 КЊИГА

УРЕДНИК

МИЛАН КАШАНИН

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА
НАРОДНА ПРОСВЕТА

БЕОГРАД
1935

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА X

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО
МИЛАН КАШАНИН

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

ТРИ СУСРЕТА

С РУСКОГ ПРЕВЕО

Д-р ПЕТАР ДРАГОВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

За штампарију „Народне Просвете":
А. Ивановић, Београд, Обилићев венац 5

САДРЖАЈ

Три сусрета

Passa que' colli e vieni allegramente;
Non ti curar di tanta campania —
Vieni, pensando a me segretamente —
Ch' io t' accompagno per tutta la via.[1]

I

Преко лета сам најчешће ишао у лов у село Глино, које се налазило неких двадесетак километара од мога села. У околини тога села су, можда, најбоља ловишта за дивљач у читавом нашем срезу. Пошто би претражио све околне њиве и џбуње, пред вече бих обавезно навратио до оближње мочваре, која беше скоро једина мочвара у читавом округу, и тек онда бих се упутио натраг ка мом гостољубивом домаћину, глинском старости, код кога сам увек отседао. Од мочваре до Глинога нема више од два километара; цео пут води увалином, само на пола пута мора човек прећи преко једнога малог брежуљка. На врху тога брежуљка налази се спахијски салаш, који се састоји од једне ненастањене господске куће и парка. Скоро увек сам некако морао про-

[1] Пређи ове брежуљке и дођи весело к мени; не брини се о тако великом друштву. Дођи, мислећи тајно на мене — те да те тако пратим читавога пута.

ћи поред салаша за време најјачег западног руменила, и, сећам се, увек ми је та кућа са добро затвореним прозорским капцима изгледала као неки слепи старац који је изишао да се мало огреје на сунцу. Седи он, рођени, тако поред друма; сунчани сјај му је већ давно заменила вечна магла; али он га ипак осећа, бар на уздигнутом, издуженом лицу и на угрејаним образима. Изгледало је да у самој кући није одавно нико живео; али у мајушном крилу куће, према дворишту, становао је један оронули слободњак (сељак кога је његов спахија-сопственик без откупа пустио на слободу), висок, малко погурен и сед, са непомичним цртама лица, које су биле пуне израза. Обично би увек седео на клупи пред једним прозорчетом свога стана и тужно замишљен гледао у даљину, а кад би ме угледао, он би се мало придигао с места и поклонио би ми се са оном лаганом важношћу којом су се одликовали старе спахијске слуге, не из генерације наших отаца већ дедова. Покушавао сам да заподенем с њиме разговор, али он је био ћутљив; дознао сам од њега само то, да је имање на коме живи припадало унуци његовог старог господара, удови, која је имала још једну млађу сестру; да оне обе живе у градовима или у иностранству, а код куће се и не појављују; да би он сам желео да што пре заврши своје дане јер, ето, „жваће човек тако хлебац, жваће, па му се и досади: колико га давно жваће". Тај старац се звао Лукијанић.

Једном се бејах нешто дуго задржао у пољу; десило се доста дивљачи, а и дан добар за лов — од самога јутра тих, сив, као помешан са сумраком. Залутао сам далеко, те се утолико не само смркло, већ је и

месечина изашла, тако да кад сам стигао до познатог салаша, била је већ, што се каже, увелико ноћ. Морао сам проћи покрај парка... Свуд унаоколо било је тако тихо...

Пресекао сам широки друм, опрезно се провукао кроз прашњиву коприву и наслонио се на ниски плот. Преда мном је непокретно лежао омањи парк, сав озарен и као умирен сребрном месечином, — сав мирисан и влажан; био је уређен на старински начин и имао је облик дугуљасте пољане. Праве стазице ишле су према средини, где је била једна округла леја, сва зарасла у астре; око парка је расла равномерна ограда од високих липа. Само на једном месту та ограда беше прекинута на дужини од два хвата, и кроз тај отвор се видео један део ниске куће са два прозора, који су, на моје чуђење, били осветљени. Млада јабукова стабла дизала су се гдегде над пољаном; кроз њихове ретке гране видело се кротко плаветнило ноћног неба и пробијала је сањива месечина; свако стабло бацало је слабу, ишарану сенку на траву, која се беласала. На једној страни парка нејасно су се зелениле липе, обасјане непомичном, бледом месечином; на другој страни су све биле црне и непровидне; неко чудновато, пригушено шуштање зачуло би се покаткад у њиховим густим крунама; то као да су липе звале на стазице, које су се гибале под њима, као да су мамиле под своје тамне сенке. Читаво небо било је ишарано звездама; са висине је тајанствено зрачило њихово плаво, нежно треперење; изгледало је као да оне са тихом пажњом посматрају далеку земљу. Мали танки облаци прекривали су каткада месец и за трену-

так претварали његов мирни сјај у нејасну али светлу маглицу . . . Све је дремало. Ваздух, сав топао, сав мирисан, није се чак ни лелујао; само би ретко уздрхтао, као што уздрхти вода кад у њу падне каква гранчица . . . У њему се осећала нека жеђ, неко замирање . . . Нагао сам се преко плота: преда мном је црвени пољски мак дизао своју праву стабљику из тихе траве; на дну отвореног цвета блистала је тамним блеском једна крупна, округла капља ноћне росе. Све је унаоколо дремало, све се мазило; све као да је гледало у вис, напето у непомичном ишчекивању . . . Шта је то ишчекивала та топла ноћ, та ноћ која још не беше заспала?

Ишчекивала је какав звук; та осетљива тишина чекала је на какав живи глас — али све је ћутало. Славуји су били већ давно престали да певају . . . а изненадно зујање неке случајне бубице, лако пућкање ситних рибица у рибњаку иза липâ у дну парка, какав далек крик у пољу, — тако далек да ухо није могло да разликује долази ли од човека, или зверке, или птице, — кратак и брз топот на друму: сви ти слаби звуци, сви ти шумови, само су још појачавали тишину . . . Срце ми је мучио неки неизрецив осећај, сличан осећању ишчекивања среће или сећања на срећу, ја нисам смео ни да се макнем, стојао сам непомично пред тим непомичним парком, који је био засут месечином и росом, и, ни сам не знам зашто, нетремице сам гледао у она два прозора што су се нејасно црвенела у мекој полусенци, кад се одједном у кући разлеже један акорд, — разлеже се и расу се као вал . . . У раздражљиво звуч-

ном ваздуху затрепери одзвук . . . ја се нагонски стресох.

Одмах после акорда заори се један женски глас . . . Ја халапљиво почех да слушам — и . . . да ли је могуће изразити моје чуђење?. . . пре две године, у Италији, у Соренту, слушао сам ту исту песму, тај исти глас . . . Да, да . . .

Vieni pensando a me segretamente . . .

То су они, ја сам их познао, то су они исти звуци . . . Ево како се то догодило. Враћао сам се кући после дуже шетње по морској обали. Ишао сам брзо улицом; била је већ давно пала ноћ, — дивна ноћ, јужна, не тиха и тужно замишљена као код нас, не! већ сва светла, раскошна и дивна, као срећна жена у напону снаге; месец је сијао невероватно јарко; крупне, зракасте звезде просто као да су се мицале на тамномодром небу; црне сенке су се оштро одвајале од земље, која беше обасјана толико да је изгледала жута. По обе стране улице пружале су се камене ограде паркова; над њима су се дизале криве гране наранџиних дрвета, златне лопте тешких плодова местимице су се једва виделе, сакривене иза испреплетаног лишћа, а местимице су се јарко и раскошно црвенеле на месечини. На многим дрветима су се белели нежни цветићи; читав ваздух био је испуњен заморно јарким мирисом, оштрим и скоро тешким, иако неизрециво слатким. Ишао сам и, морам признати, како већ бејах стигао да се навикнем на сва та чудеса, мислио сам само о томе како ћу што пре да дођем до мога хотела, кад се одједном из једног малог павиљона, који беше надграђен повише самог зида ограде поред које сам хитао, зао-

ри женски глас. Певао је једну мени непознату песму, и његови звуци су тако заносно мамили, тако су изгледали прожети страсним и радосним ишчекивањем, о којему су говориле речи те песме, да сам сместа нагонски застао и дигао главу. Павиљон је имао два прозора; али на њима су биле спуштене гардине, кроз чије се узане пукотине једва назирала пригушена светлост. Пошто је два пута поновио — vieni, vieni, глас је умукнуо; чуо се лак звук жица, као да је нека гитара пала на ћилим, зашуштала је хаљина, под је лако зашкрипео. Светле пруге на једном прозору су нестале... неко је пришао с оне стране и прислонио се ка прозору. Ја сам коракнуо два корака натраг. Одједном гардина је шкљоцнула и отворила се; једна витка жена, сва у белом, брзо је помолила кроз прозор своју дивну главицу и пруживши руке према мени проговорила: „Sei tu?" Ја сам се збунио и нисам знао шта да кажем, али истог часа непозната је с лаким криком устукнула натраг, гардине су се залупиле, а светлост у павиљону је још више побледела, као да је свећа била пренесена у другу собу. Остао сам непомично на месту и дуго нисам могао доћи к себи. Лице жене, која се тако изненада појавила преда мном, поражавало је својом лепотом. Оно је и сувише брзо промакло испред мојих очију, те нисам могао да одмах упамтим сваку појединy његову црту; али је општи утисак био неизрециво снажан и дубок... Још онда сам осетио да то лице никада нећу заборавити. Месечина је ударала право у зид павиљона, баш у онај прозор на коме се она појавила и са кога су, о, Боже мој! на месечевој светлости тако дивно заблистале њене

крупне, тамне очи! Какве су само биле њене црне, полурасплетене косе, које су као тежак талас падале на уздигнуто, обло раме! Колико је срамежљиве мазности било у меком нагибу њенога струка, колико миловања у њеном гласу када ме јеословила — у оном убрзаном, али још увек звучном шапату! Пошто сам прилично дуго постојао на оном месту, ја сам се, најзад, склонио мало у страну, у сенку ограде с друге стране улице, па сам отуда отпочео да посматрам павиљон у некој глупој недоумици и ишчекивању. Слушао сам . . . слушао сам с напрегнутом пажњом . . . Час ми се причујао нечији притајени дах иза потамнелог прозора, час опет неки шум и тихи смех. Најзад су се у даљини зачули кораци . . . они су се примакли; један мушкарац скоро истог раста као ја појавио се на крају улице, брзо пришао капијици поред самог павиљона, коју раније нисам спазио, закуцао је, не освр\u0107ући се, два пута гвозденом алком, пričeknuo, наново покуцао и полугласно запевао: „Ecco ridente . . ." Капијица се отворила . . . он је нечујно промакао унутра. Ја сам се тргао, климнуо сам главом, раширио руке, оштрим покретом набио шешир на очи и пошао нерадо кући. Сутрадан сам потпуно узалудно и по најјачој жези читава два сата корачао испред павиљона, а исте вечери сам отпутовао из Сорента, не посетивши чак ни кућу Торквата Таса.

Нека сада читаоци себи претставе како сам био изненађен и згранут када сам у степи, у једном од најзабаченијих крајева Русије, чуо онај исти глас, ону исту песму . . . Као и онда, била је и сада ноћ; као и онда, глас се заорио одједном, из непознате, освет-

љене собице; као и онда, ја сам био сâм. Срце ми је силно лупало. „Да није ово сан?" мислио сам ја. И — ето, наново се заорило оно последње: Vieni . . . Је ли могуће да ће се прозор отворити? је ли могуће да ће се на њему појавити жена? Прозор се отворио. На прозору се појавила жена. Ја сам је одмах познао, иако је међу нама био размак од којих педесет корачаји, иако је лаки облачак био покрио месец. То је била она, моја непозната из Сорента. Али она није, као онда, пружила напред своје голе руке; она их је тихо скрстила и, налактивши се на њих, остала је на прозору и, ћутећи, непомично, почела је да гледа некуда, у парк. Да, то је била она, то су биле њене незаборавне црте, њене очи, којима нигде нисам видео равних. Широка бела хаљина је и сада покривала њен струк. Изгледала је мало пунија него у Соренту. Она је сва одисала љубавном увереношћу и одмором, триумфом лепоте, која је умирена срећом. Она се дуго није мицала, затим се осврнула натраг, према соби, нагло се исправила и снажним и звонким гласом кликнула три пута: „addio!" Дивни звуци су се разлили далеко, далеко, и дуго су дрхтали, губећи се и замирући над липама у парку и у пољу иза мене и свуда. Све унаоколо било је за неколико тренутака испуњено гласом те жене, све јој је одјекивало у одговор, све је одјекивало — њоме. Она је затворила прозор, а неколико часака касније у кући се угасила светлост.

Чим сам се прибрао — а то се, морам признати, није тако брзо догодило — ја сам сместа пошао низ парк према салашу, пришао сам затвореној капији и погледао преко тарабе. У дворишту нисам могао

опазити ништа необично; у једном углу, под стрехом, стојале су кочије. Њихов предњи део био је сав попрскан сухим блатом и белио се на месечини. Гардине на кући биле су затворене као и раније. Заборавио сам да кажем да већ недељу дана пре тога нисам навраћао у Глино. Више од пола сата шетао сам тако у недоумици испред тарабе, док сам, најзад, скренуо на се пажњу старог двориштенског пса, који ипак није почео да лаје на мене, већ ме само некако необично иронички гледао иза капије својим жмиркавим и наслепим очицама. Разумео сам његову алузију и отишао сам. Али нисам био одмакао ни пола километра, кад сам одједном зачуо за собом коњски топот . . . неколико тренутака касније пројурио је поред мене у крупном касу један јахач на врану коњу, хитро се осврнуо на мене, код чега сам испод његове дубоко натучене капе могао спазити само орловски нос и дивне бркове, па онда скренуо са друма удесно и одмах се сакрио у шуми. „То је, дакле, он", — помислио сам, а срце ми некако чудновато заигра. Учинило ми се да сам га препознао; његова појава је збиља потсећала на појаву мушкарца кога сам видео кад је ушао у капијицу у Соренту. Пола сата касније ја сам већ био у Глином, код мога домаћина, пробудио сам га и почео га одмах распитивати ко је то дошао у суседни салаш. Он ми је преко воље одговорио да су допутовале спахинице.

— Које спахинице? — припитао сам га нестрпљиво.

— Зна се које, — господарице, — одговори он врло млитаво.

— Али које господарице?

— Зна се које су господарице.

— Рускиње?

— Него шта? — зна се, Рускиње.

— Нису странкиње?

— Не.

— Јесу ли давно допутовале?

— Нису давно, зна се.

— Да ли су допутовале на дужи боравак?

— Е, то се не зна.

— Јесу ли богате?

— То нам није познато. Може бити да и јесу.

— Да није с њима допутовао какав господин?

— Господин?

— Јест, господин.

Староста је уздахнуо.

— О, ох, Господе! — проговори он, зевајући... — Н-н-није, господина... нема... господина, чини ми се, нема. Не знам! — додаде он наједаред.

— А каквих има ту још суседа?

— Каквих? зна се каквих — свакаквих.

— Свакаквих? — А како се зову?

— Ко? је ли спахинице? или суседи?

— Спахинице.

Староста опет уздахне.

— Како се зову? — прогунђа он. — Бог зна како се зову! Старија се, чини ми се, зове Ана Фјодоровна, а она друга... Не, не знам како се она зове.

— Де, какво им је бар презиме?

— Презиме?

— Јест, презиме, надимак.

— Надимак... Разумем. Бога ми, не знам.

— Јесу ли младе?

— Не. То нису.

— Него шта?

— Тако, млађој ће бити нешто преко четрдесет.

— Ти све лажеш.

Староста заћута.

— Ето — ви, ваљда, боље знате. Нама је непознато.

— Но, заокупио све једну исту реч! — викнем ја љутито.

Знајући из искуства да је од руског човека, кад запне да одговара на овај начин, потпуно немогуће извући ишта паметно (сем тога, мој домаћин тек што беше легао да спава, па се код сваког одговора лагано клатио напред, са детињским чуђењем широко отварао очи и с тешком муком отварао усне, које су му биле залепљене медом првога, слаткога сна), — ја одмахнем руком, и одрекавши се од вечере, пођем у шупу.

Дуго нисам могао да заспим. „Ко је она?" — непрестано сам питао сам себе: — „Рускиња? Ако је Рускиња, зашто онда говори италијански?... Староста прича да је постарија жена... Али он лаже... И ко је онај срећни мушкарац?... Баш ништа не могу да разумем... Али какав чудан случај! Зар је могуће — овако, двапута иста ствар... Ипак, ја ћу свакако дознати ко је она и зашто је допутовала овамо..." Узбуђен тим несређеним и испрекиданим мислима, ја сам касно заспао и видео чудновате снове... Час ми се чинило као да лутам по некој пустињи у сред подневне жеге — па одједном видим пред собом на усијаном жутом песку како промиче нека крупна сенка... дижем главу — то је она, моја ле-

потица, лети по ваздуху, сва бела, са дугим, белим крилима и мами ме к себи. Ја јурим за њом; али она лети лако и брзо, а ја се не могу подићи од земље и узалудно пружам са жудњом руке... „Addio!" добацује ми она, летећи. — Зашто ти немаш крила... „Addio!..." И гле, са свих страна се ори: Addio! свако зрнце виче и цвили: Addio... и оно „и" звони као неки несносан, оштар трилер... Ја машем и терам га као комарца — ја тражим погледом њу... а она се већ претворила у облачак и диже се тихо према сунцу; сунце дрхће, њише се, смеје се, пружа јој у сусрет дуге, златне нити, и гле, већ су је те нити обавиле и она се топи у њима, а ја вичем из свега гласа, као суманут: „то није сунце, то није сунце, то је италијански паук; ко му је издао пасош за Русију? Ја ћу њега већ извести на чистину: видео сам ја како он краде поморанџе у туђим баштама..." Или би ми се приснило како идем по узаној планинској стазици... Журим се: треба што пре да некуда стигнем, чека ме нека нечувена срећа; одједном се појави преда мном једна огромна литица. Тражим пролаз: идем десно, идем лево — пролаза нема! Али, гле, иза литице се изненада чује глас: Passa, passa quei colli... Он ме зове, зове ме тај глас; он понавља свој сетни зов. Ја се, очајан, бацам тамо-амо, хоћу да нађем какву, ма најмању пукотину... авај! стрма литица, свуда сам гранит... Passa quei colli, жалостиво понавља онај глас. Срце ме боли, ја падам ничице на глатки камен и избезумљено га гребем ноктима... Одједном се преда мном отвара таман пролаз... У радосном замирању јурим напред... „Којешта!" довикује ми

неко: — „нећеш проћи. . ." Гледам: Лукијанић стоји преда мном и прети ми, и маше рукама. . . Ја журно претурам по џеповима: хоћу да га подмитим; али у џеповима нема ништа. . . „Лукијанићу", — кажем му ја: — „Лукијанићу, пропусти ме, ја ћу те после наградити". — „Ви се варате, сињор", одговара ми Лукијанић, а лице му добија неки чудан израз: — „нисам ја спахијски слуга; изволите се уверити да сам ја Дон Кихот од Ла Манче, познати витез-луталица; читав свој живот тражио сам своју Дулцинеју — и нисам могао да је нађем, па не могу дозволити да ви нађете своју . . ." Passa quei colli . . . чује се наново глас, који скоро јеца. — „Уклоните се, сињоре!" — вичем ја јаросно и спреман сам већ да навалим. . . али ме витезово дугачко копље погађа у сред срца. . . ја падам као мртав, лежим на леђима. . . не могу да се макнем. . . и гле, видим како она улази са кандилом у руци, подиже га лепо изнад главе, осврће се у мраку, опрезно прилази и нагиње се нада мном. . . „То је, дакле, та будала?" говори она с презривим осмехом. — „Тај је, дакле, хтео да дозна ко сам ја", и врело уље њеног кандила капље ми право на рањено срце. . . „Психа!" кликћем ја с напором и будим се. . .

Читаве ноћи сам рђаво спавао и устао сам пре свануħа. Обукао сам се на брзу руку, узео оружје и пошао право ка салашу. Био сам толико нестрпљив да сам прилазио познатој капији кад тек што беше почело свитати. Свуд унаоколо певале су шеве, на брезама су крешталe вране; али у кући је све још спавало јутарњим, мртвим сном. Чак је и пас хркао иза тарабе. Са чежњом ишчекивања, раздражен, ско-

ро љут, шетао сам по росној трави и непрестано погледао на ниску, неугледну кућицу, која је међу својим зидовима сакривала оно загонетно биће... Одједном, капијица слабо зацича, отвори се и на прагу се појави Лукијанић у пругастом капутићу. Његово накострешено, издужено лице изгледало ми је сетније него икада дотле. Он ме погледа мало зачуђено, па већ хтеде да наново затвори капију.

— Пријашко, пријашко! — викнух ја журно.

— Шта вам треба овако рано? — одврати он лагано и мукло.

— Је ли, молим те, кажу да је допутовала ваша господарица?

Лукијанић поћута.

— Допутовала је...

— Сама?

— Са сестром.

— Је ли синоћ долазио какав гост к њима?

— Није.

И он повуче враташца к себи.

— Причекај, причекај, пријашко... Молим те...

Лукјанић се накашља и најежи се од хладноће.

— Али, шта вам је потребно?

— Реци ми, молим те, колико је година твојој господарици?

Лукијанић ме подозриво одмери.

— Колико је госпођи година? Не знам. Биће преко четрдесет.

— Преко четрдесет! А њеној сестри колико је?

— А њој скоро четрдесет.

— Збиља! а је ли лепа?

— Ко, је ли сестра?

— Јест, сестра.

Лукјанић се насмехну.

— Не знам, како за кога. Ја бих рекао да није лепа.

— Зашто?

— Онако, много је неугледна. Као малчице натрула.

— А, тако! А сем њих није вам нико више долазио?

— Није нико. Ко да дође!

— Али то је немогуће!... Ја...

— Е, господине! с вама никада краја разговору, — одврати старац љутито. — Видите како је хладно! Извините, молим вас.

— Чекај, стани... ево ти... — И ја му пружих унапред припремљено пола рубље, али ми рука удари у капију, која се брзо залупила. Сребрни новац паде на земљу, откотрља се и стаде код мојих ногу.

„А, стари мангупе”, — помислих ја: — „Дон Кихоте од Ла Манче! видим, наредили су ти да ћутиш... Али, чекај само, нећеш ти мени подвалити...”

Дао сам себи реч да ћу по сваку цену разјаснити ову ствар. Неких пола сата шетао сам тамо-амо, не знајући на шта да се одлучим. Најзад сам решио да се најпре распитам у селу ко је то дошао на салаш и коме он управо припада, а затим да се опет вратим натраг и, што се каже, не пуштам све док се ствар не разјасни. — Та мора једном та непозната да изађе из куће, видећу је најзад дању, изблиза, као живу жену, а не као привиђење. Село је било удаљено један километар и ја сам одмах пошао онамо, корачајући лако и бодро: нека чудна одважност

кључала је и беснела у мојој крви; после немирне ноћи надражавала ме и крепила јутарња свежина. — У селу су ми два сељака, који су ишли на посао, рекли све што год сам од њих могао сазнати; испричповедали су ми: да се тај салаш, као и село у које сам дошао, зове Михаиловско, да припада удови неког мајора, по имену Ани Фјодоровној Шликовој, да ова има сестру која се није удавала — Пелагеју Фјодоровну Бадајеву, да су обе оне већ у годинама, богате, да скоро никада не станују код куће, већ су стално на путовању, да не држе код себе никога сем две слушкиње и једног кувара, да је Ана Фјодоровна пре неки дан допутовала из Москве и да је с њоме допутовала само њена сестра... Ова последња појединост ме веома збунила: нисам могао да претпоставим да је и сељаку наређено да не говори нешта о мојој непознатој. Међутим, потпуно је немогуће било поверовати да је четрдесетогодишња удовица Ана Фјодоровна Шликова истоветна са оном младом, дивном женом што сам је јуче видео. Према описивању, Пелагеја Фјодоровна се није одликовала лепотом, а затим — ја сам слегао раменима и љутито се смешкао већ код саме помисли да се жена коју сам видео у Соренту могла звати Пелагеја, па још и Бадајева. Па ипак, ја сам је видео јуче, у овој кући... видео сам је, видео својим рођеним очима, мислио сам ја. Љут, бесан, али још чвршћи у својој намери, хтео сам већ да се одмах вратим на салаш... али сам погледао на сат: није још било шест сати. Одлучим се да још причекам. На салашу су, вероватно, сви још спавали... а да почнем у ово доба да обигравам око куће, тиме бих

само изазивао непотребну сумњу; а затим, преда мном се пружало шипражје, иза којега се видела јасикова шума... Морам бити правичан према себи и нагласити, да и поред свих мисли које су ме узрујавале, у мени још не беше сасвим умукла племенита ловачка страст; „ко зна, помислио сам, — можда ћу набасати на какву пловку са младима, — па ћу се тако мало забавити". Ушао сам у џбуње. Али, право да кажем, ишао сам веома нехатно и нисам нимало пазио на правила ловачке вештине: нисам непрестанце пратио пса погледом, нисам фрктао над густим џбуњем у нади да ће из њега са шумом и треском излетети каква пловка са црвеним ободом око очију, и стално сам гледао на сат, што већ сасвим не ваља. Најзад је прошло осам сати. „Време је!" ускликнем гласно и пођем већ према салашу, кад се одједном један огроман плован стварно диже из густе траве, два корака преда мном; опалим један метак на дивну птицу и раним је испод крила; она умало није пала, али се прибрала, окренула се и, брзо ударајући крилима, полетела посрћући према шуми; покушала је да се дигне изнад првих јасика дубраве, али је изнемогла и главачке се сурвала у густиш. Било би потпуно неопростиво да човек остави такав плен; ја хитро пожурим за њом, уђем у шуму, дам знак Дијани и, неколико тренутака касније, зачујем слабо квоцање и лупање крила: то се несрећни плован отимао испод шапа осетљивога пса. Ја сам га дигао, ставио га у ловачку торбу, осврнуо сам се — и застао на месту, као прикован...

Шума у коју сам био ушао била је врло густа и запуштена, тако да сам се с муком провукао до ме-

ста где беше пала птица; али, недалеко од мене, кривудала је колска стаза и по тој стази су јахали кораком, једно поред другога, моја лепотица и онај мушкарац који је пројашио јуче поред мене; познао сам га по брцима. Они су јахали мирно, ћутећи, држећи се за руке; њихови коњи тек што су корачали, лено се клатећи лево-десно, са лепо испруженим дугим вратовима. Пошто сам се мало прибрао после првобитног страха... баш страха: ја не бих могао наћи другог имена за осећај који ме је изненада обузео... ја упиљим очи у њу. Како је само била лепа! како ми се дивно примицала кроз смарагдово зеленило њена витка прилика! Меке сенке и нежни отсјаји тихо су склизали преко ње — преко њене дуге, сиве хаљине, преко танког, малко повијеног врата, преко бледо-ружичастог лица и сјајне црне косе, која је раскошно навирала испод плитког шешира. Али, како да опишем онај израз потпуне, страсне, до блаженства страсне среће, која је зрачила из црта њенога лица! Глава као да се беше пригнула под теретом те среће; златне, влажне искрице светлуцале су у њеним тамним очима које су напола биле покривене трепавицама; те срећне очи нису никуда гледале, а над њима су се спуштале танке обрве. На уснама јој је лебдела неки неодређени, младеначки осмех — осмех дубоке радости; изгледало је као да је прекомерна срећа замара и крши, као што расцветани цвет крши каткада своју стабљику; обе руке су јој малаксало лежале: једна — у руци мушкарца који је поред ње јахао, а друга — на коњској гриви. Стигао сам да разгледам њу — али исто тако и њега... Он је био леп, стасит

мушкарац, с лицем које није било руско. Посматрао ју је смело и весело и, колико сам могао да опазим, дивио јој се са неком потајном гордошћу. Он јој се дивио, зликовац један, али је био всома задовољан самим собом и није био довољно дирнут, није био довољно разнежен, баш разнежен... Збиља, који човек заслужује толику оданост, која је душа толико дивна да је достојна да другој души даде толику срећу... Морам признати, ја сам му завидео!... У толико су њих двоје стигли до мене... мој пас одједном истрча на стазу и поче да лаје. Непозната се тргла, хитро се осврнула и, кад ме је спазила, ударила је снажно корбачем коња по врату. Коњ је зарзао, пропео се, избацио обе предње ноге одједном напред и појурио у галопу... Мушкарац је одмах обо свога вранца, и када сам, неколико тренутака касније, изишао стазом на крај шуме, њих двоје су већ јурили пољем у злаћаној даљини, клатећи се лепо и ритмички на седлима... али су јурили — не у правцу салаша...

Гледао сам... Они су се брзо сакрили иза брежуљка, пошто их је још последњи пут обасјало сунце на тамној црти хоризонта. Стојао сам тако, стојао, а затим сам се лаганим кораком вратио у шуму и сео поред стазице, покривши очи рукама. — Опазио сам приликом сусрета са непознатим лицима да је довољно само зажмурити — и њихов лик одмах искрсава пред очима; тачност овога мог запажања може, ко хоће, проверити на улици. Што су нам лица познатија, тим теже нам се приказују, тим нејаснији нам је њихов утисак; њих се сећамо, али их не видимо... а своје сопствено лице у опште не

можемо претставити... Позната нам је и најситнија појединa црта, али целокупног лика не можемо да саставимо. Тако сам, дакле, сео, зажмурио — и сместа сам видео непознату и њенога пратиоца и њихове коње и све... а нарочито оштро и јасно стојало је преда мном лице насмејанога мушкарца. Почео сам да га пажљивије разматрам... оно се замутило и расплинуло се у некаквој пурпурној маглици, а затим се и њен лик исто тако изгубио, потонуо и није више хтео да се врати. — Ја сам устао. „Елем, тако! — помислио сам, — бар сам их видео, јасно сам видео обоје... Остало ми је још само да дознам њихова имена". Да се постарам да дознам њихова имена! Каква неумесна, сићушна радозналост! Али, ја се заклињем, у мени се није разбуктавала радозналост: ја сам просто мислио да је немогуће да најзад не дознам бар ко су они, пошто ме је случај тако чудновато и тако упорно састављао с њима. Уосталом, у мени није више било оне нестрпљиве недоумице као пре: на њено место је дошао неки нејасан, тужан осећај, ког сам се малко стидео... Ја сам завидео...

Нисам хитао натраг ка салашу. Признајем, стидео сам се што уходим туђе тајне. Сем тога, појава заљубљенога пара, дању, на сунчевој светлости, иако неочекивана и, понављам, чудновата — нећу рећи да ме је умирила, али ме некако охладила. У читавом том збивању нисам видео више ништа натприродно, никакво чудо... ништа што би личило на неки неостварљиви сан...

Почео сам наново да ловим, са више пажње него пре; али ипак није било правог одушевљења. Наи-

шао сам на једно јато тетребових младунаца, које ме задржало сат и по... Млада тетрепчад дуго није одговарала на моје звиждање, — вероватно зато што нисам звиждао довољно „објективно". — Сунце је отскочило већ врло високо (сат је показивао подне) кад сам се кренуо ка салашу. Ишао сам лагано. Најзад се, ено, указа и мала кућица на брежуљку... срце ми опет уздрхта. Примакао сам се... и угледао сам Лукијанића, чему сам се потајно обрадовао. Он је, као и раније, седео на клупи пред кућом. Капија је била затворена... а тако и гардине.

— Здраво, чико! — викнух још из далека. — Изишао да се малко посунчаш, шта?

Лукијанић ми окрену своје мршаво лице и ћутећи подиже капу.

Ја му приђох ближе.

— Здраво, чико, здраво, — поновим у намери да га одобровољим. — Је ли, — упитам га, пошто сам случајно спазио на земљи мој нови новац од 25 копејки, — зар га ниси видео?

И покажем му сребрни круг, који се напола помаљао испод кратке траве.

— Видео сам га.

— Па што га ниси дигао?

— Ето: новац није мој, па шта да га дижем.

— Баш си чудан, брацо! — одвратим ја мало збуњен, дигнем новац и опет му га пружим: — узми, узми — на част.

— Много смо вам захвални, — одговори Лукијанић смешећи се спокојно. — Не треба; можемо ми и без тога. Много смо вам захвални.

— Али, ја ћу ти радо дати још! — рекох му збуњено.

— Зашто? Не брините се ви за мене — много смо вам захвални за вашу наклоност, а мени је доста и кора хлеба. Ко зна, ни њу можда нећу докрајчити — и то би се могло десити.

Он је устао и пружио руку према капији.

— Чекај, чекај мало, чича, — почнем ја, скоро очајан, — шта си, збиља, данас тако ћутљив... Реци ми бар шта је с твојом госпођом, је ли устала?

— Устала је.

— Па... је ли код куће?

— Није, нема је код куће.

— Отишла, ваљда, некуда у госте?

— Није: отпутовала је у Москву.

— Шта, у Москву? Та јутрос је била још ту?

— Јест.

— И преноћила је овде?

— Јест, овде је преноћила.

— А допутовала је тек недавно овамо?

— Недавно.

— Па како то, брацо?

— Ето тако, пре једног сата, отприлике, изволела је отпутовати натраг у Москву.

— У Москву!

Ја сам ошамућено гледао у Лукијанића: морам признати — то нисам могао очекивати.

И Лукијанић је гледао на мене... Старачки, лукав осмех стезао је његове сухе усне и једва је светлуцао у његовим тужним очима.

— Је ли отпутовала заједно са сестром? — проговорим најзад опет ја.

— Са сестрицом.

— Онда, дакле, сада нема никога у кући?

— Никога...

„Овај ме старац обмањује", — севне ми кроз главу. — Не смеши се он забадава овако лукаво". — Слушај, Лукијанићу, — рекох ја гласно, — хоћеш ли ми учинити једну љубав?...

— Шта би то желели? — упита он лагано. Било је очигледно да му моја распитивања постају тегобна.

— Ти кажеш, у кући никога нема; можеш ли ми је показати? Био бих ти веома захвалан.

— То јест, ви желите да видите собе?

— Јест, собе.

Лукијанић мало поћута.

— Изволите, — рече он најзад. — Изволите...

И он се сагну и прекорачи преко прага од капије. Ја пођох за њим. Прошавши мало двориште, попели смо се на расклимане степенице трема. Старац гурну врата; на њима није ни било браве: из кључанице је вирио конопчић са завезаним чвором... Ушли смо у кућу. Цела кућа се састојала од пет-шест ниских соба и, у колико сам могао да разазнам при слабој светлости која је у тананим снопићима улазила кроз пукотине на гардинама, намештај је у тим собама био веома прост и поабан. У једној од њих (баш у оној што је гледала на парк) стојао је један мали, стари клавир... Погледао сам његов извитоперени заклопац и ударио по диркама: одјекнуо је неки кисео, пискутљив звук и болно замро, као жалећи се на моју дрскост. Ни по чему се није могло закључити да су из ове куће недавно изишли какви

људи; у њој је био чак и задах некако мртвачки, загушљив — као у просторијама где никад нико не станује; тек по неки папирић на поду сведочио је својом белином да је недавно доспео овамо. Дигао сам један такав папирић; то је било парче неког писма; на једној страни биле су енергичном женским рукописом написане речи „se taire?", а на другој сам разабрао реч: „bonheur..." На округлом столићу поред прозора стојала је кита полусвелог цвећа у чаши и лежала је једна зелена, изгужвана врпца... ја сам ту врпцу узео, за успомену. — Лукијанић је отворио узана врата, која су била покривена тапетама.

Ево, — рече он, — пруживши руку, — ово је спаваћа соба, а тамо до ње још соба за девојку, иначе других соба нема...

Пођосмо натраг ходником. — А каква је оно онамо соба? — упитао сам, показујући једна широка, бела врата са катанцем.

— То? — одговори Лукијанић муклим гласом. — То је — онако.

— Како то онако?

— Онако... Остава... — и пође према предсобљу.

— Остава? А може ли се видети?

— А шта ће вам, збиља, господине, да је гледате! — одврати незадовољно Лукијанић. — Шта да гледате? Сандуци, старо посуђе... остава и ништа више...

— Ипак, покажи ти мени њу, чича, молим те, — рекох ја, ма да сам се у себи стидео свог непристојног наваљивања. — Ја бих, знаш, желео... ја бих хтео да у свом селу подигнем исто овакву кућу...

Застидео сам се: нисам могао да довршим започету фразу.

Лукијанић је стојао, оборивши на груди своју седу главу и погледао ме некако чудно, испод ока.

— Покажи, — рекох му опет.

— Добро, изволите, — одврати он најзад, узе кључ и отвори врата.

Завирио сам у оставу. У њој, стварно, није било ништа нарочито. На зидовима су били повешани стари портрети са мрачним, скоро црним лицима и љутитим очима. На поду су лежале којекакве неупотребљиве старудије.

— Ето, јесте ли се нагледали? — тужно ме упита Лукијанић.

— Јесам; хвала! — одговорих му брзо.

Он залупи врата. Ја изађох у претсобље, па из претсобља у двориште.

Лукијанић ме испрати, промрмља: „не замерите нам, молимо!" и оде у свој стан.

— А која је оно госпођа што је јуче била код вас у гостима? — довикнух за њим. — Данас сам је срео у шумици.

Надао сам се да ћу га довести у неприлику мојим изненадним питањем, да ћу изазвати какав непромишљени одговор. Али, старац се само мукло насмеја и уђе у свој стан, залупивши врата за собом.

Ја се упутих натраг у Глино. Осећао сам се нелагодно, као посрамљени дечарац.

„Не, — рекао сам самом себи: — очигледно ми није суђено да решим ову загонетку. Свеједно! Нећу више да мислим о свему томе".

Један сат касније ја сам већ био на путу ка својој кући, љутит и раздражен.

Прошла је недеља дана. Колико год сам се старао да отерам од себе успомене на непознату, на њеног пратиоца, на моје сусрете с њима, — оне су се стално опет враћале натраг и наваљивале на мене упорно и досадно као мухе после ручка... Лукијанић, са својим тајанственим погледима и резервисаним разговорима, са својим хладно-тужним осмехом. такође ми је стално излазио пред очи. Чак и сама кућа, кад бих се ње сетио, — и она ме сама, чинило ми се, лукаво и тупо посматрала кроз полузатворене гардине и као да ме задиркивала, као да ми је добацивала: свеједно, нећеш ништа дознати! Најзад, нисам више издржао и једнога лепог дана отпутовао сам у Глино, а из Глинога сам пошао пешке... куда? читалац ће се лако досетити.

Морам признати да сам, прилазећи тајанственом салашу, осећао прилично јако узбуђење. Кућа се споља није била нимало изменила; они исти затворени прозори, онај исти сетан и осиротео изглед; само на клупи пред кућом, место старога Лукијанића, седео је некакав млади слуга од својих двадесетак година, у дугачком платненом кафтану и црвеној кошуљи. Он је седео, наслонивши на длан своју кудраву главу, дремао је и каткада се клатио и трзао.

— Здраво, бато! — довикнух му ја.

Он одмах скочи и избуљи на мене усплахирене очи.

— Здраво, бато! — понових ја. — А где је чича?

— Који чича? — лагано проговори младић.

— Лукијанић.

— Лукијанић! — Он погледа у страну. — Вама треба Лукијанић?

— Јесте, Лукијанић. Је ли код куће?

— Н-није, — рече младић отежући, — он је овај... како да кажем... овај... хоћу рећи...

— Шта је, да није болестан?

— Није.

— Па шта је с њиме?

— Њега уопште нема.

— Како то нема?

— Тако. Њему се, овај... десила несрећа.

— Је ли умро? — упитам ја са чуђењем.

— Обесио се.

— Обесио! — викнем ја уплашено и пљеснем рукама.

Нас двоје се ћутке згледасмо.

— Давно? — упитам најзад.

— Ето, данас је пети дан. Јуче је сахрањен.

— А зашто се обесио?

— Бог ће га знати. Био је слободан сељак, на плати; ни у чему се није нуждавао, господа су га пазила као да им је род био. А наша господа су — да их Бог поживи! Просто никако човек да разуме шта му би. Сигурно му је нечастиви смрсио конце.

— Па како је то урадио?

— Тако. Потегао па се обесио.

— А пре тога нисте ништа на њему приметили?

— Како да вам кажем... Онако, баш нешто нарочито... и нисмо. Увек је он био некако сеновит, као да му је све досадно. Запне, тако, па почне да стење. Досадило ми већ, вели. Оно, истина, и године су биле. У последње време, збиља, беше почео да

запада у неке мисли. Дође тако к нама у село; ја му долазим као синовац. — „Знаш шта, брате Васја, — каже он тако, — дођи-дер да преноћиш код мене!" — А што, стричане? — „Тако, нешто се бојим; необично ми онако самом". Који пут бих пошао с њиме. Он изиђе у двориште, погледа, погледа на кућу, почне да маше главом, па тек уздахне... Уочи оне исте ноћи кад ће, то јест, да сврши са животом, беше опет дошао к нама, опет зове мене. Пошао сам с њиме. Дошли смо у његов стан, он је поседео малко на клупи; затим је устао и изишао. Чекам ја и мислим, што га тако дуго нема, изиђем напоље и викнем: „стричане! стрико!" Али се чика не јавља. Мислим: где ли ће то бити отишао, да није ушао у кућу? и пођем у кућу. Већ се почела спуштати ноћ. Пролазим поред оставе и чујем како нешто гребе тамо иза врата; отворим врата; кад онамо, а он се шћућурио па седи код прозора. „Шта радите ту, чико", упитам га ја. А он се само окрене, па кад подвикне на мене, а очи му хитре, хитре, блистају се као у мачка. „Шта ти је? Зар не видиш — да се бријем?" А и глас му некако промукао. Мени се тек наједаред коса накостреши, ни сам не знам зашто, ухвати ме некакав страх... сигурно су га били већ опсели нечастиви. „Шта, зар у помрчини", кажем ја, а колена ми само подрхтавају. — „Де, вели он, добро, хајде". Ја пођем, а он изађе из оставе и закључа врата. Дођемо опет у његов стан, и мог страха сместа нестаде. „Је ли, чико, питам га ја, шта си радио у остави?" Он се усплахири. — „А ти да ћутиш, рече, да ћутиш!" и попе се на постељу. „Добро — мислим ја — боље да не разговарам више с њи-

ме; данас је, чини ми се, нешто болестан, ваљда". Ја такође легнем да спавам. У углу гори кандило. Лежим ја тако, и, знате, дрема ми се... одједном чујем, врата лагано шкрипе... и отворе се ... онако, малко. Стриц лежи леђима према вратима, а ви се, ваљда, сећате да је увек био тврд на ухо. Али сада наједаред скочи... „Ко ме то зове? а? ко? дошао је по мене, по мене!" и онако гологлав излети напоље ... Ја помислим „шта је то с њиме?" и одмах, грешан, заспим. Будим се сутрадан ... Лукијанића нема. Изиђем из собе, почнем да га зовем — нигде га нема. Питам стражара: — „Јеси ли видео да није излазио чика?" — „Није, каже, нисам га видео". — „Шта је то, брате — велим ја — нигде га нема"... „Ој!" Ми се, богами, малко и уплашимо. „Хајдемо, Федосејићу, — кажем ја, — хајдемо, — кажем, — да видимо, да није у кући". „Хајдемо, одговара он, Василије Тимофејићу", а у лицу пребледео као крпа. Уђемо у кућу... упутим се поред оставе и видим — виси отворен катанац на алкици, гурнем врата, а врата закључана изнутра ... Федосејић отрча одмах около и погледа кроз прозор. „Василије Тимофејићу! — виче отуда — ноге висе, ноге"... Похитам прозору. Кад онамо, ноге његове, Лукијанићеве ноге. Обесио се тачно насред собе... Пошаљемо по суд... Скинули су га са конопца: конопац је био везан на дванаест чворова.

— Па шта је казао суд?

— Шта ће суд? Ништа. Мислили су, мислили, какав би могао бити узрок. Нема никаква узрока. Тако су и решили, да, ваљда, није био при чистој свести.

У последње време је збиља патио од главобоље, често се жалио да га боли глава. . .

Поразговарао сам још око пола сата са младићем и најзад сам отишао, потпуно збуњен. Признајем да нисам могао гледати на ту трошну кућу без неког потајног, сујеверног страха. . . Месец дана касније отпутовао сам из села, и све те страхоте и ти тајанствени сусрети нестали су мало по мало из мога сећања.

II

Прошле су три године. Већи део тога времена провео сам у Петрограду и у иностранству, а ако сам каткада и навраћао до свога села, то је било највише на неколико дана, тако да ни једном нисам стигао да пођем у Глино и Михаиловско. Нисам нигде више срео ни своју лепотицу ни онога мушкарца. Некако крајем треће године срео сам се на седељци код једне моје познанице у Москви, случајно, са госпођом Шликовом и са њеном сестром, Пелагејом Бадајевом — оном истом Пелагејом коју сам, грешник, све дотле сматрао за измишљено лице. Обе даме биле су већ у годинама и изгледале су доста пријатно; разговарале су паметно и весело; много су путовале и то путовање им је користило; у њиховом понашању се опажала природна веселост. Али међу њима двема и мојом непознатом није било апсолутно ништа заједничкога. Био сам им претстављен. Ступио сам у разговор са госпођом Шликовом (њену сестру је забављао некакав странац — геолог). Рекао сам јој да сам, на своју радост, њен сусед по имању у . . . ском срезу.

— А! збиља имам тамо једно мало имање, — рече она, — недалеко од Глинога.

— Сасвим, сасвим, — одвратим ја, — познато ми је ваше Михаиловско. Одлазите ли када тамо?

— Ја? — ретко.

— Јесте ли били тамо пре три године?

— Чекајте! чини ми се, јесам. Јест, тачно, била сам.

— Са сестром или сами?

Она ме погледа.

— Са сестром. Провели смо тамо недељу дана. Имали смо, знате, мало посла. Уосталом, нисмо онда никога видели.

— Хм... Тамо, чини ми се, има веома мало суседа.

— Мало. Али ја их и не волим.

— Реците, молим вас, — почнем ја, — оне године се тамо код вас догодила једна несрећа. Лукијанић...

Госпођи Шликовој се очи напунише сузама.

— Зар сте га познавали? — упита она живо. — Таква несрећа! То је био диван, добар старац... и, замислите, без икаква разлога...

— Да, да, — промумлам ја, — таква несрећа...

Пришла нам је сестра госпође Шликове. Њој су, по свој прилици, почели да досађују учени разговори геолога о формацији Волгиних обала.

— Замисли, Pauline, — поче моја сабеседница: — monsieur је познавао Лукијанића.

— Збиља? Сиромах старац!

— Ја сам чешће ловио тамо око Михаиловскога у

оно време, кад сте, пре три године, ви били тамо, — приметим ја.

— Ја? — одврати Пелагеја са приличном недоумицом.

— Па да, наравно! — упаде журно њена сестра, — зар се не сећаш?

И погледа јој оштро у очи.

— Ах, да, да... збиља! — одговори одједном Пелагеја.

„Ехе-хе, — помислим ја, — тешко да си ти, голубице, била онда у Михаиловскоме".

— Хоћете ли нам нешто отпевати, Пелагеја Фјодоровна, — упаде изненада један висок младић са плавим перчином и мутно-слатким очицама.

— Ја, збиља, не знам, — проговори госпођица Бадајева.

— Ви певате? — кликнем ја живо и брзо скочим са свога места, — молим вас... Ах, преклињем вас, отпевајте нам штогод.

— Што да вам певам?

— Знате ли, можда, — почнем ја, старајући се на све начине да наметнем на себе равнодушан и лежеран изглед, — једну италијанску песмицу... она почиње овако: passa que' colli?

— Знам, — одговори Пелагеја потпуно безазлено. — Па добро, да ли њу да вам отпевам? Изволите.

Она је села за клавир. Ја сам као Хамлет уперио свој поглед у госпођу Шликову. Учинило ми се да се код првог звука лако стресла; уосталом, она је све до свршетка мирно седела. Госпођица Бадајева је певала доста добро. Песма је отпевана — затим се

чуло уобичајено пљескање. Молили су је да отпева још нешто; али су сестре једна другој намигнуле и неколико минута касније су обе отишле. Док су излазиле из собе, до ушију ми је допрла реч: importun.

„Тако и треба!" помислим ја— и нисам се више с њима састајао.

Прошла је још једна година дана. Преселио сам се да живим у Петрограду. Настала је зима; почели су маскирани балови. Једне вечери, око једанаест сати, излазећи из куће неких мојих пријатеља, осетио сам неко тако мрачно расположење да сам се одлучио да одем на маскирани бал у Племићку задругу. Дуго сам лутао поред колона̂ и огледала̂, са скромно-фаталним изразом на лицу, — с оним изразом који, колико сам могао да опазим, добивају у сличним случајевима и најпристојнији људи — зашто, Бог сами зна; дуго сам тако тумарао, бранећи се каткада каквом шалом од пискутљивих маски, обучених у домино са сумњивим чипкама и изношеним рукавицама, а још ређе сам се са̂м упуштао с њима у разговор; дуго сам слушао како урличу трубе и циче виолине, најзад, пошто сам се довољно угњавио и кад ме почела болети глава, решим се да пођем кући... и... остао сам. Угледао сам једну жену у црном домину, која је стојала, прислоњена уз колону, — угледао сам је, застао сам, пришао сам јој — и... хоће ли ми поверовати моји читаоци?... одмах сам видео да је то моја непозната. Како сам је препознао: да ли по погледу, који је расејано бацила на мене кроз дугуљасте отворе на маски, да ли по дивним линијама њених рамена и руку, или по некој особитој женственој величанствености читаве

њене појаве или, најзад, по тајанственом гласу који сам изненада зачуо у себи, — не бих могао рећи... тек, препознао сам је. Уздрхтала срца прошао сам неколико пута поред ње. Она се није мицала; у њеној пози било је нешто тако безнадно-тужно, да сам се, посматрајући је, нагонски сетио једног места из неке шпањолске романце:

Ја сам само слика тужна,
Прислоњена уза зид.[1]

Зашао сам за стуб на који се она била наслонила и, нагнув главу ка самом уху, рекао сам тихо:

— Passa que' colli...

Она је сва уздрхтала и нагло се окренула према мени. Очи су нам се сукобиле тако близу да сам могао видети како су јој се зенице рашириле од страха. Она ме је посматрала у недоумици, пружајући слабо једну руку напред.

— Шестога маја 184... године у Соренту, у десет сати увече, у улици della Croce, — рекао сам лагано, не скидајући погледа с ње, — затим у Русији, у ... ској губернији, у селу Михаиловскоме, 22 јула, 184... године...

Рекао сам све то на француском језику. Она устукну малко натраг, одмери ме од главе до пете згранутим погледом и, прошаптавши: „venez", брзо изиђе из дворане. Ја пођох у стопу за њом.

Ишли смо ћутећи. Нисам у стању да опишем шта сам осећао док сам ишао тако поред ње. Диван сан,

[1] Soy un cuadro de tristeza.
Arrimado a la pared.

који је одједном постао стварност... статуа Галатеје, која као жива жена силази са свога подножја пред погледом умирућега Пигмалиона... Ја нисам сâм себи веровао, ја сам једва могао да дишем.

Прешли смо неколико соба... Најзад, она се у једној од њих заустави код једног малог дивана поред прозора и седе. Ја седох уз њу.

Она лагано окрену главу према мени и погледа ме пажљиво.

— Долазите ли... од њега? — рече она.

Глас јој је био слаб и несигуран...

Њено питање ме малко збунило.

— Не... не долазим од њега, — одговорих ја, замуцкујући.

— Ви га познајете?

— Познајем, — одвратих ја с тајанственом важношћу. Хтео сам да истрајем у својој улози. — Познајем.

Она ме погледа с неповерењем, хтеде нешто да ми рече, али обори главу.

— Ви сте га очекивали у Соренту, — настављао сам ја, — ви сте се састајали с њиме у Михаиловскоме, ви сте јашили с њиме...

— Како сте могли... — заусти она.

— Ја већ знам... ја знам све...

— Ваше лице као да ми је познато, — настави она: — али не...

— Не, ви ме не познајете.

— Па шта онда хоћете?

— Ја већ знам, — понављао сам ја.

Ја сам веома добро увиђао да је требало да искористим добар почетак, да идем даље, и да су моја стална понављања: „ја знам све, ја већ знам”, постајала смешна — али сам био тако силно узбуђен, тај изненадни сусрет ме толико збунио, ја сам се толико смео, да апсолутно нисам ништа друго умео да проговорим. Затим, ја стварно нисам ништа више ни знао. Осећао сам како постајем све глупљи, осећао сам како се ја, који сам јој у почетку морао изгледати као какво тајанствено, свезнајуће биће, брзо претварам у неку будалу, која се само цери. . . али шта сам могао да радим.

— Да, све ја знам, — промрмљао сам још једном.

Она ме погледа, хитро устаде и хтеде да оде.

— Преклињем вас, — почнем ја: — седите, саслушајте ме. . .

Она малко помисли па седе.

— Ја сам вам малочас говорио, — настављао сам ја ватрено: — да све знам — то је — бесмислица. Ништа ја не знам, апсолутно ништа; ја не знам ни ко сте ви, ни ко је он, а што сам вас могао зачудити оним што сам вам мало пре рекао код стуба, то припишите само случају, чудноватоме, несхватљивоме случају, који ме је као за инат два пута сукобљавао с вама на скоро истоветан начин, и наводио ме да будем нехотичан сведок догађаја, које бисте ви, можда, желели да очувате као тајну. . .

И ја јој одмах, без околишења и ништа не скривајући, испричам све: о мојим сусретима с њоме у Соренту, у Русији, о мојим узалудним распитивањима у Михаиловскоме, чак и о мом разговору у Москви са Шликовом и њеном сестром.

— Сада знате све, — рекао сам, пошто сам завршио своје приповедање. — Нећу да вам описујем какав дубок и потресан утисак сте на мене учинили: видети вас и не бити очаран — то је немогуће. Сем тога, исто тако је сувишно и да вам говорим које врсте је био тај утисак. Сетите се само у каквим околностима сам вас оба пута видео... Верујте ми, није у мојој нарави да се препуштам лудим надама, али схватите неизрециво узбуђење које ме је данас свладало, па ми опростите, опростите ми моје неспретно лукавство, којим сам се послужио да бар за један тренутак привучем вашу пажњу...

Она је саслушала моја збуњена и испрекидана објашњења не дижући главу.

— Па шта желите од мене? — упита она најзад.

— Ја?... Ја не желим ништа... Ја сам већ и овако срећан... Ја и сувише ценим тајне других људи.

— Као бајаги? До сада, изгледа, ипак... Уосталом, — настави она, — ја нећу да вас корим. На вашем месту би сваки други поступио исто тако. А затим, случај нас је, заиста, тако упорно зближавао... то вам донекле даје као неко право на моју искреност. Слушајте: ја нисам од оних несхваћених и несрећних жена, које иду на маскиране балове, да са првим кога сретну брбљају о својим патњама, којима су потребна срца пуна саосећања... Мени није потребно ничије саосећање; а моје сопствено срце је умрло и ја сам дошла овамо само зато да га коначно сахраним.

Она принесе мараму устима.

— Надам се, — наставила је са извесним напором, — да моје речи нећете схватити као обична

причања на маскираном балу. Ви ваљда разумете да ми није до тога...

И збиља, у њеном гласу било је нешто страшно, и поред све умиљате мекоће њених звукова.

— Ја сам Рускиња, — рече она на руском — дотле је говорила на француском језику: — мада сам мало живела у Русији... Моје име није вам потребно да знате. Ана Фјодоровна је моја стара пријатељица; истина је да сам путовала у Михаиловско под именом њене сестре... Онда ми није било могуће да се с њиме јавно састајем... И онако су се већ били почели ширити гласови... у оно време су постојале још извесне препреке — он још није био слободан... Те препреке су уклоњене... али онај чије име сам требала да добијем, онај с којим сте ме видели, напустио ме је.

Она учини руком један покрет и заћута...

— Ви га збиља не познајете? Нисте се састајали с њиме?

— Никада.

— Он је скоро читаво време од онда провео у иностранству. Уосталом, сада је овде... Ето, то вам је читава моја историја, — додаде она: — видите сада да у њој нема ништа тајанствено, ништа необично.

— А Соренто? — прекинем је ја бојажљиво.

— Ја сам се у Соренту упознала с њиме, — одговори она лагано и замисли се.

Обоје смо заћутали. Мене је обухватила чудна нелагодност. Седео сам поред ње, поред жене чија је слика тако често лебдела пред мојом уобразиљом, мучила ме, узрујавала и дражила, — седео сам по-

ред ње и у срцу сам осећао хладноћу и тегобу. Знао сам да од овога сусрета неће бити ништа, да је између ње и мене читава провалија, да ћемо се после данашњег растанка занавек разићи. Она је седела равнодушно и немарно, повијене главе, док су јој обе руке малаксало лежале на крилу. Позната ми је та немарност неизлечиве патње, позната ми је та равнодушност непоправљиве несреће! Маске су у гомилама пролазиле мимо нас; звуци „монотоног и лудог" валцера час су потмуло одјекивали у даљини, час су навирали као нагле експлозије; мене је тегобно и тужно узрујавала весела музика за игру. „Зар је ово, — мислио сам, — она иста жена коју сам некада спазио на прозору оне далеке сеоске кућице, у пуном сјају ликујуће лепоте?. . ." — Међутим, изгледало је као да је време није нимало изменило. Доњи део њенога лица, који није био покривен чипкама маске, био је скоро детињски нежан; али из ње је зрачила хладноћа, као од каквога кипа. . . Галатеја се вратила на своје постоље, и неће никада више сићи с њега.

Наједаред, она се усправи, загледа се у другу собу и устаде.

— Дајте ми руку, — рече ми она, — хајдемо, брже, брже.

Ми се вратисмо у дворану. Она је ишла тако брзо да сам је једва стизао. Застала је код једног стуба.

— Станимо мало овде, — прошапта она.

— Ви некога тражите, — заустих ја. . .

Али она није на мене обраћала пажње: њен укочени поглед био је уперен у гомилу. Њене крупне

очи гледале су испод црнога сомота, пуне нежне заморености и олује.

Окренуо сам се у правцу њенога погледа и било ми је све јасно. Ходником између колонаде и зида ишао је он, онај исти мушкарац ког сам срео у шуми заједно с њоме. Одмах сам га познао: он се није скоро нимало променио. Његов плави брк био је исто онако лепо увијен, у његовим кестењастим очима светлуцала је она иста мирна и самоуверена веселост. Ишао је лагано и, нагнувши лако свој танки струк, причао је нешто једној жени у домину, коју је водио испод руке. Кад је наишао поред нас, он је нагло дигао главу, погледао је најпре мене, а затим ону с којом сам ја стојао, и вероватно је препознао, познао је њене очи, јер су му обрве овлаш задрхтале, — он зажмири и на уснама му заигра једва приметан, али неиздржљиво дрзак осмех. Он се нагнуо својој сапутници, шануо јој на ухо две-три речи, она се одмах осврнула, њене плаве очице су хитро одмериле нас двоје, затим се тихо насмејала и припретила му својом малом ручицом. Он малко уздигну једно раме, а она се кокетно наслони на њега. . .

Окренуо сам се мојој непознатој. Она је погледала у правцу куда је одлазио онај пар, истргла своју руку и нагла према вратима. Ја сам пошао за њом, али се она осврнула и погледала ме тако да сам јој се само дубоко поклонио и остао на месту. Било ми је јасно, да би било грубо и глупо ићи за њом.

— Реци ми, молим те, братац, — питао сам четврт сата касније једнога свога пријатеља, који беше живи адресар Петрограда: — који је оно високи, лепи господин с брцима?

— Онај?... то ти је некакав странац, доста загонетно створење, које се врло ретко појављује на нашем хоризонту. А што?

— Онако тек!...

Вратио сам се кући. Од тада нисам никада више срео своју непознату. Да сам дознао како се зове онај човек кога је она волела, могао бих, можда, најзад дознати ко је она, али нисам ни сâм желео. Рекао сам раније да се та жена појављивала преда мном као сан — и тако исто је као сан прошла и нестала занавек.

1851 год.

Дневник сувишног човека

Сеоце Овче Воде, 20 марта 18 . . године.

Доктор је био код мене и мало пре је отпутовао. Најзад сам ипак сазнао у чему је ствар! Ма колико ме заваравао, он се морао најзад изјаснити. Да, ја ћу умрети, брзо, веома брзо. Лед ће на рекама попуцати и оне ће слободно потећи, а са последњим снегом потећи ћу, вероватно, и ја. . . куда? Бог зна! Такође у море. Па, ако! кад се већ умире, онда боље у пролеће. Али, зар није смешно почињати свој дневник можда две недеље пред смрт? — Уосталом, чудна ми чуда! И зашто су четрнаест дана мање него четрнаест година, четрнаест векова? Пред вечношћу је, кажу, све ситница — да; али у том случају је и сама вечност — ситница. Ја се, чини ми се, упуштам у мудровања: то је рђав знак — да се ја то нисам уплашио? — Боље ће бити да нешто приповедам. Напољу је влажно, ветровито, — мени је забрањено да излазим. Шта да приповедам? Пристојан човек обично не приповеда о својим болестима; да саставим какву приповетку — није то за мене; за размишљања о узвишеним темама немам снаге; да описујем живот своје околине — није чак ни мени занимљиво; да не радим ништа — досадно је; да чи-

там — за то сам лен. Е! онда хајде да сам себи испричам сав свој живот. Ванредна идеја! Таквом послу баш и личи да се обави пре него што ће човек да умре, а онда — неће бити никоме криво. Почињем.

Родио сам се пре тридесет година као дете богатих спахија. Отац ми је био страстан карташ; моја мајка била је строга госпођа... веома честита госпођа. Само ја никад нисам познавао ниједну жену којој би њена честитост донела мање задовољства него њој. Она је просто падала под теретом својих добрих одлика и мучила је све, почев од саме себе. За педесет година свога живота она се никада није одморила, није никада прекрстила руке; она је вечно трчкарала и била увек у неком послу, као мрав — и то без икакве користи, што се не може рећи о мраву. Неки неукротиви црв ју је подгризао и дању и ноћу. Један једини пут сам је видео потпуно мирну: сутрадан после њене смрти, у мртвачком сандуку. Док сам је тако посматрао, мени се, збиља, учинило да је њено лице изражавало неко тихо чуђење; са полуотворених усана, са упалих образа и кротконепокретних очију као да су вејале речи: „како је пријатно кад се човек не креће!" Да, пријатно је, пријатно се најзад ослободити од мучне свесности да човек живи, од наметљивог и немирног осећања да човек постоји! Али, није у томе ствар.

Растао сам лоше и невесело. Отац и мајка су ме волели; али од тога ми није било лакше. Отац није у својој кући имао никакве власти и никаквог значаја, као човек који се био јавно одао срамотном и кобном пороку; он је био свестан свога пада, али,

како није имао снаге да се одупре својој омиљеној страсти, он се старао да заслужи бар снисходљивост своје узорне жене својим увек нежним и скромним изгледом и својим смиреним уклањањем с пута. Моја мамица је подносила своју невољу збиља са величанственим и раскошним стрпљењем добродетељних људи, у коме има тако много самољубиве охолости. Она није никада моме оцу ништа приговарала, ћутећи му је давала свој последњи новац и исплаћивала његове дугове; он ју је узносио и у њеном присуству и пред другим људима, но није волео да седи код куће и миловао ме некако потајно, као да се бојао да ме не зарази својим присуством. Али су у таквим случајевима његове унакажене црте дисале таквом добротом и грозничав смешак његових усана претварао се у тако дирљив осмех, његове кестењасте очи, окружене ситним борама, сијале су таквом љубављу, да сам ја нагонски наслањао свој образ на његов образ, који је био влажан и топао од суза. Ја сам својом марамицом брисао те сузе, а оне су опет текле, без напора, као вода из препуњене чаше. Онда бих и ја почињао да плачем, а он би ме тешио, гладио ме руком по леђима, и љубио ме свуда по читавом лицу својим уздрхталимуснама. Чак и сада још, двадесет и више година после његове смрти, када се сетим свог сиротог оца, неми јецаји ми навиру у грло, а срце лупа, лупа тако ватрено и горко, њега мучи такво тужно сажаљење, као да има још дуго да лупа, и као има још шта да сажаљева!

Мајка се, напротив, понашала према мени увек једнако, нежно, али хладно. У дечијим књигама наи-

лазимо често на такве мајке, пуне поуке и правичности. Она ме је волела, али ја њу нисам волео. Да! ја сам се туђио своје честите мајке и страсно сам волео свога порочнога оца.

Али, за данас ће бити доста. Почетак је ту, а за крај, ма какав био, не треба да се бринем. То је ствар моје болести.

21 марта.

Данас је дивно време. Топло, ведро; сунце весело титра по омекшалом снегу; све блиста, диже се пара, вода капље на све стране; врапци цвркућу као луди око мокрих, тамних тараба; влажни ваздух ми слатко и страшно дражи груди. Пролеће, пролеће долази! Ја седим под прозором и гледам на равницу преко реке. О, природо. природо! Ја те тако волим, а изашао сам из твога крила неспособан чак и за живот. Ено тамо скакуће врабац са накострешеним крилима; он цвркуће — и сваки звук његовог гласа, свако накострешено перце на његовом сићушном телу одише здрављем и снагом . . .

Па какав је закључак из свега тога? Никакав. Он је здрав и има право да ларма и да се костреши; а ја сам болестан и морам умрети — то је све. Не вреди више о томе разговарати. Сузни разговори са природом су до зла бога смешни. Да се вратимо на приповетку.

Како смо већ рекли, ја сам растао веома лоше и невесело. Нисам имао браће и сестара. Васпитавао сам се код куће. Па и шта би радила моја мајка, да су ме дали у какав пансионат или државни затво-

рени завод? Деца су зато на свету да родитељима не би било досадно. Живели смо већином на селу, каткада би долазили у Москву. Имао сам васпитаче и учитеље, како је већ ред; нарочито сам упамтио једног испијеног и плачљивог Немца, Рикмана, једно необично тужно и потиштено створење, које је бесплодно изгарало од тешке чежње за својом далеком домовином. Сећам се, тако, мога слуге Василија, кога смо звали Гуска, како седи у страшно загушљивом и тесном претсобљу које је било скроз засићено киселим задахом старога кваса, необријан, у свом вечном капуту од грубе, плаве чоје, — седи и игра карте са кочијашем Потапом, који тек што беше обновио свој овчи кожух, бео као пена, и круте чизме од нештављене коже, — а Рикман пева иза преграде:

Herz, mein Herz, warum so traurig?
Was bekümmert dich so sehr?
S'ist ja schön im fremden Lande —
Herz, mein Herz — was willst du mehr?

После очеве смрти ми смо се коначно преселили у Москву. Мени је онда било дванаест година. Отац ми је умро једне ноћи од капље. Ту ноћ нећу заборавити. Спавао сам чврсто, као што обично спавају сва деца; али се сећам да ми се чак причињало као да чујем тешко и једнолико хркање. Одједном, ја осећам: неко ме је зграбио за раме и почео да дрма. Отварам очи: преда мном стоји слуга. — Шта је? — Хајдете брже; Алексије Михаилић умире... Скочио сам као луд из кревета па у спаваћу собу. Гледам: отац лежи са натраг затуреном главом, сав

црвен и тешко кркља. На вратима се тискају људи са уплашеним лицима; у претсобљу пита неко промуклим гласом: „јесте ли послали по доктора?" Напољу изводе коња из штале, шкрипи капија, лојаница гори у соби на поду; ту је и мамица — сва се искида, не губећи, међутим, ни пристојног изгледа ни свести о сопственој вредности. Бацио сам се на груди оцу, загрлио сам га и промуцао: „татице, татице ..." Он је лежао непокретно и некако чудновато жмирио. Погледам му у лице — и неиздржљива страва ми укочи дах; зацвилио сам од страха као грубо зграбљена птица — одвукли су ме и одвели. Још дан пре тога он ме је тако топло и тако сетно миловао, као да је предосећао своју блиску смрт. Довели су на колима некаквог поспаног и рошавог доктора који је силно заударао на житну ракију. Отац је умро док му је овај доктор отварао ланцетом вену, а ја сам сутрадан, потпуно поблесавио од туге, са свећом у руци, стајао поред стола на коме је лежао покојник и бесмислено слушао сочно црквењаково појање, које је покаткад прекидао слаб свештеников глас; сузе су ми непрестано текле преко лица, преко усана, преко оковратника и кошуље; сав сам се већ исплакао, али сам нетремице и пажљиво посматрао непомично лице мога оца, као да сам од њега нешто очекивао; дотле се моја мамица лагано и дубоко, до земље, клањала, затим се опет лагано дизала и крстила се, притискујући снажно прсте на чело, на рамена и на трбух. У глави ми није било ни једне једине мисли; сав сам отежао, али сам осећао да се са мном догађа нешто страшно ... Смрт ми је тада завирила у лице и запазила ме.

У Москву смо се преселили после очеве смрти из сасма простог разлога: читаво наше имање било је продато на добош због дугова, — потпуно све, сем једног сеоцета, овога истога у ком ево ја сада дотрајавам своје дивно битисање. Морам признати, ја сам, ма да сам онда још био млад, веома жалио што је наше гнездо било продато; ја сам управо истински жалио само наш парк. Са тим парком су везане моје скоро једине светле успомене; тамо сам једне вечери сахранио свога најбољега друга, једнога старога пса подрезанога репа и кривих ногу — по имену Трикса; тамо сам често, сакривен у високој трави, јео крадене јабуке, црвене, слатке, новгородске; тамо сам, најзад, између џбуња зреле малине први пут угледао собарицу Клавдију, која је, иако је имала прћаст нос и навику да се смеје у марамицу, изазвала у мени тако нежан осећај, да сам у њеном присуству једва дисао и немо замирао, а једном, на Ускрс, кад је дошао ред на њу да пољуби моју господарску ручицу, ја замало да се нисам бацио да целивам њене изгажене ципеле од козје коже. Боже мој! Је ли могуће да је од онда прошло већ двадесет година? Шта има, изгледа ми, откако сам на свом риђем, косматом коњићу јашио поред старога плота од нашег парка и, придижући се на узенгијама, кидао двобојно тополово лишће? — Док је човек жив, он не осећа свога сопственог живота; он га, као звук, осети тек после некога времена.

О, мој врте, о, моје зарасле стазице око плиткога језерца! о, песковито местанце под овешталим дрвеним насипом, где сам ловио ситне шаранчиће! И ви, високе брезе са дугим свешеним гранама, иза

којих се отуд од сеоског пута тако често орила сетна песма сељака, испрекидана неправилним труцкањем таљига — ја вам упућујем своје последње збогом! . . . Растајући се са животом, ја једино к вама пружам своје руке. Хтео бих да се још једном надишем горке свежине пелина, слатког мириса пожњевене ељде на њивама мога завичаја; хтео бих да још једном издалека чујем скромни звон напуклога звона са наше парохијске цркве; да још једном полешкарим у хладовитој сенци под церовом круном на падини познате дубодолине; да још једном отпратим погледом живи траг ветра, који тече као тамна струја преко злаћане траве на нашој ливади . . .

Ех, чему све то? Али, данас не могу даље. До сутра.

22 марта.

Данас је опет хладно и натуштено. Овакво време боље одговара. Оно је у складу са мојим послом. Јучерашњи дан је без икакве везе пробудио у мени мноштво непотребних осећаја и успомена. То се више неће никада поновити. Сентиментални изливи су исто као — сладов корен: испрва га малко посисаш — не чини се рђаво, а касније буде веома непријатно у устима. Причаћу просто и мирно о свом животу.

Тако смо се, дакле, преселили у Москву . . .

Него све мислим: да ли заиста вреди приповедати мој живот?

Не, збиља не вреди . . . Мој живот се није ни по чему разликовао од живота других људи. Родитељ-

ска кућа, универзитет, служба на скромним положајима, оставка, мали круг познанства, сиротиња у чистоћи, скромне забаве, тихи рад, умерене жеље — реците, побогу, коме још све то није познато? Зато нећу ни да приповедам свој живот, тим пре што пишем ради сопственог задовољства; а ако моја прошлост чак ни за мене не значи ништа нарочито весело, па чак ни ништа сувише тужно, онда у њој збиља нема ништа што би било достојно пажње. Боље да се сада потрудим да сам себи изложим свој карактер.

Какав сам ја човек?... Може ми неко приметити да то никога не занима — тачно је. Али ја умирем, тако ми Бога, умирем, а пред смрћу, збиља, чини ми се, могла би ми се опростити моја жеља да дознам каква сам, ето, био птица?

Пошто сам добро поразмислио о овом важном питању и како, уосталом, нисам имао никакве потребе да се о себи изражавам сувише горко, као што то раде људи чврсто уверени у своје добре одлике, морам признати једно: био сам потпуно сувишан човек на овоме свету или, можда ће бити боље да кажем: потпуно сувишна птица. И то ћу и да докажем сутра, јер данас кашљем као матора овца и моја ми дадиља Терентјевна не да мира: „Легните, вели, рођени мој, и напијте се чаја"... Ја знам зашто она толико наваљује: хтела би и сама мало чаја. Ако! нека је! Што да не дозволим сиротој старици да извуче, при крају, и последњу корист коју још може извући од свога господара?... Док још има времена.

23 марта.

Опет зима. Снег пада у крупним пласицама.

Сувишан, сувишан . . . Нашао сам одличну реч. Чим дубље понирем у самог себе, чим пажљивије разматрам сав свој живот, тим више се уверавам у строгу истинитост тога израза. Сувишан — тачно. На друге људе та реч се не примењује . . . Има људи рђавих, добрих, паметних, глупих, пријатних и непријатних; али сувишних . . . не. То јест, ваља да ме разумете: васиона би могла да постоји и без тих других људи . . . наравно; али сувишност није њихова главна особина, није знак по којему их распознајемо, и, кад о њима говорите, неће вам најпре доћи на језик реч „сувишан". А ја . . . о мени се нешто друго и не може рећи: сувишан — и то је све. Прекобројан човек — па то ти је. Природа, очигледно, није рачунала да ћу се ја појавити, па је и поступила према мени као према неочекиваном и незваном госту. Није узалуд о мени рекао један шаљивчина, велик љубитељ преферанса, да је моја мајка, кад ме родила, пала у булу. Ја сада говорим о самом себи мирно, без икакве жучности . . . Било је шта је било! У току читавога свог живота стално сам наилазио на заузета места, која сам сматрао за своја, можда стога што сам увек тражио место онамо где није требало. Подозревао сам све и свакога, био сам бојажљив, раздражљив, као сви болесни људи; а затим, вероватно услед претераног самољубља или уопште услед несрећног склопа моје личности, постојала је нека бесмислена, несхватљива и несавладљива препрека између мојих осећања и мојих мисли — и између изражавања тих осећаја и

тих мисли; а кад бих се одлучивао да силом свладам ту препреку — моји покрети, израз мога лица и васцело моје биће добијало би изглед патничког напора: и не само да сам изгледао — већ сам и стварно у тим часовима био неприродан и затегнут. Ја сам то и сам осећао и старао сам се да се што пре вратим самоме себи. Онда би се у мени разбуктавао страшан немир. Анализирао бих самог себе до последње длачице, упоређивао бих се са другима, сећао сам се најбезначајнијих погледа, осмеха и речи оних пред којима сам покушао био да се откријем, тумачио сам све у рђавом смислу, пакосно сам се подругивао својим претензијама да „будем као што су сви остали", — и наједаред, у сред смеха, сав бих тужно малаксао, падао у бедну клонулост, а онда бих се наново лаћао старога посла, — једном речју, вртео сам се као веверица у ковитлац. Читави дани су ми пролазили у том мучном и јаловом послу. А сада ми реците, молим вас, коме треба такав човек и зашто? Зашто се све то са мном тако дешавало, откуда то цепидлачење, то непрестано анализовање и бављење самим собом — ко зна? ко би то могао рећи?

Сећам се, једном сам путовао из Москве у дилижансу. Пут је био добар, а кочијаш беше уз четири коња упрегао још једнога, са стране. Тај несрећни пети коњ, потпуно непотребан, привезан којекако за предњи део кола кратким, дебелим ужетом, које му је немилосрдно секло бок, натирало реп, терало га да трчи на најнеприроднији начин и да се сав искриви као запета, изазивао је увек код мене осећај дубоког сажаљења. Приметио сам кочијашу да се овога

пута, изгледа, могло и без тога петога коња ... Он мало поћута, тресну потиљком, шину га десетак пута бичем преко мршавих леђа по надувеном трбуху — и проговори са осмехом: „Збиља се прикачио, право кажете! Ког ће ми врага?"

И ја сам се, ето, тако прикачио ... Срећа још, што станица није далеко.

Сувишан ... Обећао сам да ћу доказати истинитост свога мишљења и извршићу своје обећање. Мислим да није потребно да наводим хиљаду ситница, свакодневних догађаја и случајева, који би, уосталом, у очима свакога паметног човека могли да послуже као необориви докази у моју корист, то јест у корист мога мишљења; боље ће бити да почнем одмах са једним доста важним случајем, после чега, вероватно, неће више остати никакве сумње у тачност израза: сувишан. Понављам: немам намеру да се упуштам у потанкости, али не могу да пређем ћутке преко једне доста занимљиве и значајне околности, то јест: преко чудноватог понашања мојих пријатеља (имао сам и ја пријатеља) које су показивали сваки пут кад би ме срели и чак и кад бих им дошао у кућу. Одједном би осетили као неку нелагодност; идући ми у сусрет, они су се некако неприродно смешили, нису ми гледали ни у очи ни у ноге, као што то иначе људи раде, већ више у образе, и ужурбано би проговорили: „а! здраво Чулкатурине!" (судбина ме почастила таквим презименом) или: „а, гле и Чулкатурина", и одмах би се склонили у страну и чак остајали неко време непомични, као старајући се да се нечега присете. Ја сам све то запажао, јер нисам лишен проницљивости и способности опа-

жања; ја уопште нисам глуп; каткада су ми падале на памет чак и доста занимљиве и не сасвим обичне идеје; али како сам ја сувишан човек и са једним катанчићем негде у себи, ја сам зазирао од изражавања своје мисли, тим пре што унапред знам да бих је скроз лоше изразио. Мени се каткада чини чак чудновато, како то људи говоре, па још тако просто, слободно... Замислите, каква жустрина. Оно, истина, морам признати, и мене је — и поред мога катанца — често сврбео језик; али сам стварно изговарао речи само у младости, а у зрелијем годинама ми је скоро увек полазило за руком да се свладам. Речем, тако, полугласно: „а ја ћу малчице да поћутим, боље ће бити", и умирим се. У ћутању смо сви ми велики мајстори; особито успевају у томе наше жене: понека узвишена руска девојка уме да тако силно ћути да тај призор може чак и код припремљена човека да изазове лаку дрхтавицу и хладан зној. Али, није ствар у томе, и није то за мене да критикујем друге људе. Прелазим на обећану приповест.

Пре неколико година, услед стицаја веома безначајних, али за мене веома важних прилика, морао сам провести неких шест месеци у среском месту О... Читав тај град је изграђен на падини и то врло незгодно. Рачуна се да има око осам стотина становника, необично сиромашних, а куће им ни на шта не личе; на главној улици беле се овде-онде страшне плоче нетесаног кречњака, као бајаги калдрма, услед чега ту улицу заобилазе чак и таљигаши; на сред невероватно неуредног трга диже се једна сићушна жућкаста грађевина са там-

ним рупама, а у рупама седе некакви људи са великим капама и праве се као да тргују; ту у близини стрши једна необично висока шарена мотка, а поред мотке, ради реда, по наредби власти, стоје кола жутога сена и хода једна ерарска кокошка. Једном речју, у граду О... живело се да не може боље. За првих дана мога боравка у томе граду ја умало нисам полудео од досаде. Морам рећи о себи да сам, разуме се, сувишан човек, но никако по сопственој вољи; сâм сам болестан, а не могу да поднесем ништа што је болесно... Па не бих се ни од среће одрекао, старао сам се чак и да јој се примакнем са које било стране... Према томе није ни чудновато да и мени може бити досадно као и свакоме другом смртном човеку. У граду О... бавио сам се службеним послом...

Терентјевна се коначно зарекла да ме сатре. Ево један пример нашега разговора:

Терентјевна. — О-ох, баћушка, шта то стално пишете? Писање вам шкоди здрављу.

Ја. — Досадно ми је, Терентјевна.

Она. — А ви се лепо напијте чаја па легните. Даће Бог да се ознојите, да малко отспавате.

Ја. — Али ја нећу да спавам.

Она. — Ах, баћушка, шта то говорите? Бог с вама! Легните, дед, легните: боље је.

Ја. — И тако ћу умрети, Терентјевна!

Она. — Сачувај Боже и помилуј... Заповедате ли да вам донесем чаја?

Ја. — Ја нећу, Терентјевна, ни недељу дана још проживети.

Она. — И-и, баћушка, шта то говорите?... Онда идем да спремим самовар.

О, трошно, жуто, безубо створење! Зар ме већ ни ти не сматраш за човека!

24 марта. — Цича зима.

Истога дана кад сам допутовао у град О..., горепоменути службени послови приморали су ме да навратим до неког Ожогина, Кирила Матвејевића, који беше један од главних чиновника у срезу; али сам се с њиме упознао или, како се каже, зближио тек две недеље касније. Његова кућа налазила се на главној улици и истицала се између свих других величином, бојадисаним кровом, а на капији је имала још и два лава, од оне врсте лавова који необично личе на неуспеле псе и којима је постојбина Москва. Већ по самим тим лавовима могло се закључити да је Ожогин био — имућан човек. И стварно: имао је неких четири стотине душâ сељакâ; примао је у својој кући најбираније друштво града О... и важио је као гостољубив домаћин. Долазио му је у госте и градоначелник на широким риђим колима у која су била упрегнута два коња, необично крупан човек, као да је био скројен од устојалог материјала; долазили су остали чиновници: управник, једно жућкасто и пакосно створењце; геометар — шаљивчина, немачког порекла, са татарским лицем; саобраћајни официр — нежна душа, певач, али интригант; бивши срески старешина племства — господин са бојадисаном косом, испупченим грудима од кошуље, затегнутим панталонама и оним крајње племенитим изразом лица који је толико својствен људима који су

били под суђењем; долазила су му и два властелина, нераздвојни пријатељи, већ постарији и прилично поабани људи, од којих је млађи стално сатирао онога старијега и затварао му уста увек једним те истим прекором: „Али, маните се, Сергије Сергејевићу, шта бисте још ви хтели? Та ви пишете реч: чеп са „ћ" . . . Збиља, господо, настављао би он ватрено уверавајући присутне: — Сергије Сергејевић не пише чеп — него ћеп". И сви присутни би се смејали, ма да се ни један од њих, вероватно, није одликовао особитом вештином у правопису; а несрећни Сергије Сергејевић би ућутао и обесио главу са скамењеним осмехом. Али, ја заборављам да је моје време одмерено и упуштам се у сувише подробне описе. Дакле, без даљег околишења: Ожогин је био ожењен, имао је кћерку — Јелисавету Кириловну, и ја сам се у ту кћерку заљубио.

Сам Ожогин био је просечан човек — ни лош ни добар; његова жена личила је на остарело пиле; али кћерка се није уметнула на своје родитеље. Била је веома лепа и имала живу и кротку нарав. Њене сиве, светле очи гледале су право и доброћудно испод детињски уздигнутих обрва; она се скоро непрестанце смешила, а и смејала се доста често. Њен свежи глас је био врло пријатан; покрети су јој били слободни, за час би — весело поцрвенела. Облачила се не много отмено; њој су пристајале само једноставне хаљине. Ја уопште нисам склапао брзо познанства, а ако сам се у нечијем друштву одмах од првога сусрета осећао лако — што се, у осталом, скоро никада није догађало — онда је то, морам признати, било јако сведочанство у корист тога новога

познаника. Са женама се уопште нисам умео понашати и у њиховом присуству сам се или мрштио и правио свирепо лице или сам се на најглупљи начин кезио и у својој збуњености вртио језиком по устима. Међутим, у друштву Јелисавете Кириловне осећао сам се одмах као код своје куће. Ево како се то догодило. Дошао сам једнога дана пред ручак ка Ожогину, питам: „јесу ли код куће?", кажу ми: „јесу, облаче се; иволите у дворану". Уђем у дворану; гледам, поред прозора стоји једна девојка у белој хаљини, окренута леђима према мени и држи кавез у рукама. Би ми мало нелагодно, као обично; али ипак сам се добро држао, само сам кашљуцнуо, из пристојности. Девојка се брзо окрете, угледа ме, поклони ми се и с осмехом ми показа сандучић до половине пун жита. — „Хоћете ли ми дозволити?" Ја сам, разуме се, као што се пристоји у таквим случајевима, најпре нагао главу, а истовремено сам брзо савио и исправио колена (као да ме неко ударио страга испод коленâ, што је, како вам је већ познато, било знак одличног васпитања и пријатног, неусиљеног понашања), а затим сам се насмешио, дигао руку и њоме два пута опрезно и лако махнуо по ваздуху. Девојка се сместа окренула од мене, извадила из кавеза неку дашчицу, почела да је снажно струже ножем, па онда, не мењајући свога положаја, одједном проговорила ове речи: „То је татина зимовка . . . Волите ли ви зимовке?" — „Више волим чижеве", одговорио сам са извесним напрезањем. — „И ја волим чижеве; али погледајте је како је лепа. Видите, она се не плаши." (Ја сам се чудио како се ја не плашим). — „Дођите ближе. Она се зове Поп-

ка." Ја сам се примакао, наклонио сам се напред. „Зар није слатка?" Она се окрете лицем према мени; али, нас двоје смо стојали тако близу једно до другога да је она морала да малко одмакне главу, да би ме могла погледати својим светлим очицама. Ја сам управио свој поглед на њу: читаво њено младо, ружичасто лице смешило се тако срдачно, да сам се и ја насмешио и замало да се нисам и насмејао од задовољства. Врата су се отворила: ушао је господин Ожогин. Одмах сам му пришао и почео с њиме веома неусиљено да разговарам; ни сам не знам како сам остао код њих на ручку и како сам проседео код њих читаво вече; а већ сутрадан Ожогинов лакеј, неки повисок човек са слабим очима, смешио ми се као домаћем пријатељу, док ми је свлачио бунду.

Ја, као сувишан човек, без породичних успомена, нисам никада пре имао срећу да нађем уточиште, да савијем себи макар и какво привремено гнездо, да осетим радост свакодневног додира и навика. Да ишта у мени личи на цвет, и да то поређење није толико отрцано, усудио бих се да речем да ми се од тога дана расцвстала душа. Одједном се изменило све у мени и око мене! Цео мој живот био је обасјан љубављу, баш цео, до најнезнатнијих ситница, као каква тамна, забачена соба у коју је неко унео свећу. Легао сам и устајао сам, облачио сам се, доручковао, па чак и лулу пушио — друкче него раније; шта више, поскакивао сам у ходу — збиља као да су ми израсла крила на раменима. Сећам се, није ми ни за тренутак било нејасно какав је осећај у мени изазвала Јелисавета Кириловна; ја сам се у њу

још првога дана страсно заљубио и још првога дана сам знао да сам се заљубио. У току три недеље виђао сам је свакога дана. Те три недеље биле су најсрећније време у моме животу; али ми је тешка успомена на њих. Не могу да мислим само на њих: и нехотице ми искрсава у памети и оно што је касније дошло, и отворена туга лагано стеже срце, које тек што се разнежило.

Када је човеку веома добро, његов мозак, позната је ствар, врло слабо ради. Његово читаво биће прожима неки миран и радостан осећај, осећај задовољности; тај осећај прогута човека; у њему нестаје свест о личности — он ужива, што би рекли лоше васпитани песници. Али, када најзад прође то „очарање", онда је човеку криво и жао што је у својој срећи тако мало посматрао самог себе, што није размишљањем и сећањем удвостручавао и продужавао своја уживања... као да човек који „ужива" има када да размишља о својим осећајима и као да је то за њега уопште важно! Срећан човек је — као муха на сунцу. Зато и ја, кад мислим на те три недеље дана, не могу скоро никако да задржим у памети тачан, одређен утисак, тим пре што се у току читавога тог времена међу нама није догодило ништа нарочито значајно... Тих двадесет дана јављају ми се као нешто топло, младо и мирисно, као нека светла бразда у мом суморном и сивом животу. Моје сећање постаје одједном немилосрдно тачно и јасно тек од оног часа откада су се на мене, да употребим израз оних истих лоше васпитаних аутора, окомили ударци судбине.

Да, оне три недеље . . . Уосталом, не могу рећи да оне нису у мени оставиле баш никаквих слика. Каткада кад се деси да подуже мислим о ономе времену, неке успомене нагло искрсавају из мрака прошлости — онако као што звезде неочекивано искрсавају на вечерњем небу пред пажљиво упереним очима. Нарочито сам упамтио једну шетњу по шумици, иза вароши. Било нас је четворо: старица Ожогина, Лиза, ја и неки Бизмјонков, ситан чиновник општине О . . . ске, плав, добар и миран човек. Биће прилике да о њему још штогод кажем. Сам господин Ожогин остао је код куће: беше га заболела глава од предугог спавања. Дан је био диван, топао и тих. Мора се овде напоменути да јавне забаве и забаве у парковима нису у духу рускога човека. У губернијским варошима, у такозваним јавним парковима, нећете срести ни живе душе — ни у једно годишње време; мањ ако каква старица, стењући, седне на зелену клупу, усијану од сунца, поред неког закржљалог дрвцета, па и то тек ако нема у близини нигде какве масне клупе поред неке капије. Али, ако има близу вароши негде каква житка брезова шумица, трговци, а каткада и чиновници, иду радо тамо недељом и празником, са самоварима, питама лубеницама, изруче сав тај берићет на прашњаву траву поред самога друма, седну у круг и једу и пију чај у зноју својих лица све до увече. Баш таква једна шумица постојала је у оно време на два километра од вароши О . . . Стигли смо тамо после ручка, напили смо се својски чаја, а затим смо све четворо отишли да се прошетамо по шумарку. Бизмјонков је узео под руку старицу Ожогину, а ја —

Лизу. Почело је већ да се спушта вече. Ја сам се онда налазио у пуном пламену прве љубави (од нашег познанства не беше прошло више од две недеље), у оном стању страсног и пажљивог обожавања, кад вам читава душа нагонски прати сваки покрет вољеног бића, кад се не можете заситити његовога присуства, наслушати његовога гласа, када се смешите и изгледате као дете које тек што је оздравило, и кад иоле искусан човек на сто корака може од првог погледа да погоди шта се с вама дешава. Пре тога дана нисам никад имао прилику да држим Лизу испод руке. Ишли смо упоредо, тихо газећи по зеленој трави. Лак ветрић као да је треперио крилима око нас, између белих брезових стабала, терајући ми каткада у лице траку од њеног шешира. Ја сам нетремице пратио њен поглед, док се она најзад не би окренула према мени, а онда би се смешили једно другоме. Птице су са одобравањем цвркутале над нама и плаво небо је нежно пробијало кроз ситно лишће. Осећао сам вртоглавицу од превелике среће. Морам одмах да напоменем: Лиза није нимало била заљубљена у мене. Ја сам јој се допадао; она се уопште није ни од кога клонила, али мени није било суђено да нарушим њен детињски мир. Она је корачала руку под руку са мном, као што би ишла са братом. Онда је имала седамнаест година . . . Па ипак, те исте вечери, у мом присуству, у њој се започело оно унутрашње тихо превирање које наговештава претварање детета у жену . . . Био сам сведок те промене читавога њеног бића, оне невине недоумице, оне немирне замишљености; ја сам први запазио ону наглу мекоћу погледа, ону звучну не-

сигурност гласа — и, ја, будала! сувишан човек! нисам се стидео да у току читаве недеље верујем да сам ја, ја, био узрок те промене!

Ево како се то догодило.

Шетали смо прилично дуго, све до вечери, и мало смо разговарали. Ја сам ћутао, као сви неискусни љубавници, а она, вероватно, није имала шта да ми каже; али она као да је о нечему размишљала и климала је некако нарочито главом, замишљено гризући откинути лист. Каткада би пошла напред, тако одлучно . . . а затим би одједном застала, сачекала би ме и обазирала се унаоколо уздигнутих обрва и са расејаним осмехом. Дан пре тога прочитали смо заједно „Кавкаскога заробљеника”. Како ме је лакомо слушала, ослањајући лице на обе руке а прса на сто! Ја заустих да разговарам о јучерашњем читању; она поцрвене, упита ме јесам ли пре одласка дао зимовки семена од конопље, запева гласно некакву песмицу и нагло заћута. Шумица се с једне стране завршавала прилично високом и стрмом падином: доле је текла кривудава речица, а иза ње су се у недоглед пружале бескрајне ливаде, час уздижући се као таласи, час простртe као широка платна, местимице испресецана дубодолинама. Ја и Лиза стигли смо први на крај шумарка; Бизмјонков са старицом беше застао. Стигли смо, застали и обоје нагонски зажмирили очима: управо пред нама, усред усијане измаглице, залазило је пурпурно, огромно сунце. Пола неба пламтело је у руменилу; црвени зраци шибали су косо преко ливада, бацајући пурпурни одблесак чак и на осојне стране дубодолина̂, падали су као зажарено олово на реку, где год

она није била сакривена испод стрехе од џбуња, и ударали право у прса падини и шумарку. Ми смо стојали, обливени врелим сјајем. Нисам у стању да опишем сву страсну свечаност те слике. Кажу да је некакав слепац црвену боју замишљао као звук трубе; не знам у колико је тачно то поређење, али се стварно осећао као неки зов тај вечерњи ваздух пун злаћаног блеска, тај пурпурни сјај неба и земље. Кликнуо сам у заносу и сместа сам се окренуо према Лизи. Она је гледала право у сунце. Сећам се, распламтели запад бацао је мале пламене одблеске на њене очи. Она је била згранута, дубоко потресена. Није ништа одговорила на мој усклик, дуго се није мицала, оборила је главу... Ја сам пружио руку према њој; она се окренула у страну и одједном бризнула у плач. Посматрао сам је са тајном, скоро радосном недоумицом... Два корака од нас зачуо се Бизмјонковљев глас. Лиза је хитро обрисала сузе и са неодлучним осмехом погледала на мене. Старица је изашла из шумарка, ослањајући се на руку свога плавокосог пратиоца; и њих двоје су се дивили призору. Старица је нешто упитала Лизу и, сећам се, ја сам се нагонски стресао кад јој је кћерка одговорила разбијеним гласом, који је звонио као напукло стакло. Утолико је сунце зашло и запад је почео да тамни. Ми смо пошли натраг. Поново сам узео Лизу под руку. У шумици је било још светло и могао сам јасно да разгледам њене црте. Била је збуњена и није дизала погледа. Руменило, које се беше разлило по читавоме њеном лицу, није се губило: као да је још увек сва стојала у зрацима сунца на залазу... Рука јој је овлаш додиривала моју.

Дуго нисам могао да проговорим: толико ми је срце снажно ударало. Између дрвећа у даљини појавише се кочије; кочијаш је лагано терао друмом по дробноме песку у сусрет нама.

— Лизавета Кириловна, — проговорио сам најзад, — зашто сте плакали?

— Не знам, — одвратила је она после кратког ћутања, погледала ме својим кротким очима, које су било још влажне од суза — њихов поглед ми се учинио друкчији — и наново заћутала.

— Ја видим, ви волите природу ... — наставио сам ја. Нисам имао намеру да то кажем, али је мој језик и ту последњу фразу једва до краја промуцао. Она климну главом. Ја нисам могао више ни речи да проговорим ... нешто сам очекивао ... не изјаву — којешта! очекивао сам поглед пун поверења, неко питање ... Али, Лиза је гледала у земљу и ћутала. Ја сам још једном поновио полугласно: „зашто?" и нисам добио одговора. Видео сам да је почела да осећа нелагодност, чак стид.

Четврт сата касније ми смо већ седели у кочијама и примицали се вароши. Коњи су складно касали; ми смо брзо одмицали кроз влажан ваздух, који је бивао све тамнији. Ја сам се упустио у разговор, обраћајући се час Бизмјонкову, час госпођи Ожогиној, нисам гледао на Лизу, али сам могао запазити да се њен поглед из угла кочија више пута заустављао на мени. Код куће она се прибрала, али ипак није хтела са мном да чита и ускоро је отишла да спава. У њој се одиграо прелом, онај прелом о коме сам већ говорио. Она није више била девој-

чица, она је такође почела да ишчекује . . . нешто . . . као ја. Она није дуго чекала.

Али, ја сам се те вечери вратио у свој стан потпуно очаран. Онај неодређени осећај, сличан помало на предосећање, помало на сумњу, који се беше у мени појавио — нестао је: изненадну сапетост Лизиног опхођења са мном ја сам приписивао девојачкој стидљивости и бојажљивости . . . Зар нисам хиљаду пута читао у многим књигама, да прва појава љубави изазива код девојака увек немир и страх? Осећао сам се веома срећан и већ сам градио у памети разноврсне планове . . .

Да ми је когод онда шапнуо на ухо: „вараш се, драги мој! тебе, бато, очекују сасвим друге ствари: теби је суђено да умреш усамљен, у бедном кућерку, уз несносно гунђање једне маторе бабе, која једва чека да умреш, како би будзашта продала твоје старе чизме". . .

Да, хтео не хтео, морам се сложити са једним старим руским филозофом: „како да знаш оно што не знаш?" — До сутра.

25 марта. Бео зимски дан.

Прочитао сам оно што сам јуче написао и умало нисам поцепао читаву свеску. Чини ми се, ја сувише опширно и сувише сладуњаво причам. Уосталом, зашто да се малко не помазим, пошто моје остале успомене из оних времена не претстављају ништа весело, мањ ако не рачунам оно нарочито весеље на које је мислио Љермонтов кад је рекао да је весело и болно дражити старе ране? Али, ако је и за

вајду, доста је. Зато настављам без икакве сладуњавости.

Читаве недеље после шетње у околини, мој положај није се у ствари нимало побољшао, ма да се код Лизе из дана у дан запажала све већа промена. Како сам већ рекао, ја сам ту промену тумачио најповољније по себе... Несрећа људи усамљених и бојажљивих — бојажљивих услед самољубља — састоји се баш у томе што они, иако имају очи, иако их чак и широм избече, ипак ништа не виде, или виде све у лажној светлости, као кроз неке обојене наочаре. Њима на сваком кораку сметају њихове сопствене мисли и њихова сопствена запажања. У почетку нашег познанства Лиза се опходила са мном са пуно поверења и слободно, као дете; могуће је, чак, да је у њеној наклоности према мени било и нешто више него обична, детињска симпатија... Али када се у њој одиграо онај чудновати, скоро напрасни прелом, она се, после извесне недоумице, почела у моме присуству осећати као спутана, нагонски се од мене окретала у страну и у исто време била је сетна и замишљена... Она је чекала... шта? то није ни сама знала... а ја... ја, како сам већ рекао, ја сам се радовао тој промени... Богами, ја сам се, што се каже, гушио од усхићења. Уосталом, морам признати да би се на мом месту и други когод могао преварити... Има ли човека без самољубља? Сувишно је и да напомињем да сам све то схватио тек у току времена, кад су морала да клону моја разбивена, и иначе слабачка крила.

Неспоразум који беше настао између мене и Лизе трајао је целу недељу, — и у томе нема ништа чу-

дновато: ја сам већ имао прилике да будем сведок неспоразума који су трајали годинама. А затим — ко каже да је само истина стварна? Лаж је исто тако дурашна као и истина, ако не још и више. Сећам се, истина, да се у мени у току те недеље дана каткада мицао неки црв ... али, морам опет да кажем, усамљен човек, као што сам ја, исто је тако неспособан да схвати што се догађа у њему као и оно што се одиграва пред његовим очима. Сем тога, зар је љубав — природан осећај? Зар спада у човекову нарав да воли? љубав је — болест; а за болести нема закона. Истина, срце ми се по који пут непријатно стезало; уосталом, у мени је све било окренуто тумбе. Како онда, молим вас, да се разаберем шта је ту у реду а шта није, и шта значи сваки појединн осећај?

Али, било како му драго, сви ти неспоразуми, предосећања и наде били су овако решени.

Једнога дана — ујутру, нешто пре подне — тек што сам ушао у претсобље г. Ожогина, из дворане се зачу један непознат, звонак глас, врата се отворише и на прагу се указа, у пратњи домаћиновој, један стасит, висок мушкарац од својих двадесет пет година, огрну војничку кабаницу, која је дотле лежала на клупи, љубазно се опрости са Кирилом Матвејевићем, пролазећи поред мене додирну овлаш своју капу и изађе, звецкајући мамузама.

— Ко је ово? — упитам Ожогина.

— Кнез Н., — одговори ми он забринуто: — откомандован је из Петрограда, да прими регруте. Где су само ти људи? — настави он љутито. — Нико му није прискочио да му помогне обући кабаницу.

Ушли смо у дворану.

— Је ли одавно стигао? — упитам ја.

— Синоћ, кажу. Понудио сам му једну собу у својој кући, али он се захвалио. Уосталом, он је, изгледа, веома красан младић.

— Је ли дуго седео код вас?

— Један сат, отприлике. Молио ме да га претставим Олимпијади Никитичној.

— И ви сте га претставили?

— Разуме се.

— А да ли се и са Лизаветом Кириловном...

— Упознао се и с њоме — наравно.

Ја сам поћутао.

— Знате ли, да ли је на дуже време дошао овамо?

— Да, ја мислим да ће морати остати овде преко две недеље.

Кирило Матвејић отрчи да се преобуче.

Ја сам прошетао неколико пута тамо амо по дворани. У колико се сећам, долазак кнеза Н. није онда оставио на мене никаква особита утиска, сем оног непријатног осећања који нас обично спопада кад се појави какво ново лице у нашем домаћем кругу. Могуће је да се уз тај осећај надовезала нека врста зависти бојажљивога и припростога Московљанина према сјајноме официру из Петрограда. „Кнез је — размишљао сам — престоничка зверка: он ће да нас посматра са висине..." Наше виђење је трајало највише један минут, али сам стигао да запазим да је он леп, спретан и да има слободно понашање. Пошто сам тако шетао неко време по дворани, ја сам, најзад, застао испред огледала, изва-

дио сам чешаљ из џепа, дао својој коси изглед сликовитог немира и, као што каткада бива, одједном сам се задубио у посматрање свога сопственог лица. Сећам се да ми је пажња била строго усредсређена на мом носу; његове мекушне и неодређене контуре нису ме особито задовољавале — кад наједаред видех, у тамној дубини наклоњеног огледала, како се отворише врата и у њима се појави стасита Лизина прилика. Не знам зашто, али се нисам макао и задржао сам исти израз лица. Лиза је истегла врат, пажљиво ме погледала, уздигла обрве, угризла се за усну и, суздржавајући дах, као неко ко је задовољан што је остао неопажен, опрезно устукнула натраг и лагано повукла за собом врата. Врата су слабо шкринула, Лиза се стресла и замрла на месту... Ја се нисам никако мицао... Она је наново повукла за кваку и изгубила се. Није било могуће више двоумити: израз Лизинога лица кад ме је спазила, тај израз у коме се није огледало ништа сам жеље да се срећно измакне натраг, да се избегне непријатан сусрет, брз отсев задовољства који сам стигао да ухватим у њеним очима у часу кад јој се учинило да јој је збиља успело да умакне незапажена, — све то и сувише јасно говори: та девојка ме не воли. Ја дуго, дуго нисам могао да одвојим поглед од непомичних, немих врата, која су се наново као бела пега појавила у дубини огледала; хтедох чак и да се насмешим својој сопственој издуженој прилици — али сам оборио главу, вратио се кући и бацио се на диван. Било ми је необично тешко, да нисам могао плакати... па и због чега да плачем?... „Зар је могуће? — понављао сам непре-

стано, лежећи као убијен, наузнак, скрштених руку на прсима — зар је могуће?. . ." Како вам се свиђа ово „зар је могуће"?

26 марта. — Југовина.

Када сам сутрадан, после дугог колебања и унутрашњег замирања, ушао у познату гостинску собу код Ожогиних, ја више нисам био онај исти човек, каквог су ме они познавали у току три недеље. Све моје пређашње навике, од којих сам се био почео одвикавати под утицајем мени нових осећаја, одједаред су се наново појавиле и загосподариле мноме, као домаћини који су се вратили у своју кућу. Људи моје врсте руководе се уопште више својим личним утисцима него ли стварним чињеницама: ја, који сам још јуче сањарио о „заносима узајамне љубави", данас нисам више нимало сумњао у своју „несрећу" и потпуно сам очајавао, ма да ни сам нисам био у стању да пронађем иоле паметан разлог своме очајању. Нисам тек могао бити љубоморан на кнеза Н., и ма какве биле његове одлике, то ипак није могло бити довољно да се он само појави па да сместа искорени ону наклоност коју је Лиза према мени. . . У осталом, шта ја говорим, ко зна да ли је та наклоност и постојала? Присећао сам се свега што је било. „А она шетња у шуми?" питао сам самог себе. „А израз њенога лица у огледалу?" — „Но — шетња у шуми — настављао сам — чини ми се. . . Ех, Боже мој! ала сам ја бедно створење!" викнуо сам најзад гласно. Ето какве недоречене, недомишљене мисли су се као једнолики вихор ковитлале у мојој глави и по хиљаду пута се наново враћале. Понав-

љам, ја сам се вратио к Ожогинима исто онакав какав сам био још од детињства: пун сумња, подозрења, затегнут и укочен...

Застао сам читаву породицу у гостинској соби; Бизмјонков је такође седео ту, у једном углу. Сви су изгледали расположени, особито Ожогин, који је просто сијао и сместа ми саопштио, како је кнез Н. провео синоћ читаво вече код њих. Лиза се мирно са мном поздравила. „А, — рекох ја у себи, — сад разумем зашто сте сви расположени". Морам признати да ме поновна кнежева посета ошамутила. То нисам очекивао. Уопште људи мога кова очекују све на свету сем онога што се мора догодити по природном поретку ствари. Ја сам се надурио и заузео став увређена, али великодушна човека; хтео сам да казним Лизу својим нерасположењем, из чега се, између осталога, мора извести закључак да ја ипак још нисам био изгубио сваку наду. Кажу да је у извесним случајевима, кад вас заиста неко воли, чак корисно малко помучити вољено биће; али у мом положају то је било неизрециво глупо: Лиза ме најдобронамерније није запажала. Једино старица Ожогина обратила је пажњу на моје свечано ћутање и својски ме упитала како сам са здрављем. Ја сам јој, разуме се са горким осмехом, одговорио да сам, хвала Богу, потпуно здрав. Ожогин је наставио да прича о своме госту; али, пошто је приметио да му ја нерадо одговарам — он се обраћао више Бизмјонкову, који га је веома пажљиво слушао, док одједном није ушао слуга и пријавио кнеза Н. Домаћин је скочио и потрчао му у сусрет; Лиза, на коју сам ја сместа бацио орловски поглед, поцрвенела је од

задовољства и стала се немирно мицати на столици. Ушао је кнез, намирисан, весео, љубазан...

Како ја не пишем приповетке за благонаклоне читаоце, већ просто пишем ради личног задовољства, то немам, дакле, никаквог разлога да се служим уобичајеним триковима господе литерата. Рећи ћу одмах, без даљег одлагања, да се Лиза од првога дана страсно заљубила у кнеза, а и кнез је њу заволео — нешто од дуга времена, нешто услед своје навике да заврће памет женама, али и зато што је Лиза стварно била веома дражесно створење. Није било нимало чудновато што су се њих двоје заволели. Он, вероватно, није никако очекивао да ће наћи такав бисер у овако гадној шкољци (ја мислим на богомрски град О...), а она никада раније није ни у сну видела ништа што би ма и издалека било слично овоме сјајноме, паметноме, заносноме аристократу.

После првих поздрава, Ожогин ме је претставио кнезу, који се према мени понео врло учтиво. Он је уопште био веома учтив према свима, и поред несразмерног размака који га је делио од нашега непросвећенога срескога друштва, вешто је успевао да не само никоме не буде незгодан, већ да изгледа као да је раван нама, а тек само пуким случајем станује у Петрограду.

То прво вече... О, то прво вече! У срећним данима нашега детињства учитељи су нам приповедали и стављали нам за узор онога младога Шпартанца који беше украо лисицу и сакрио је под своју хламиду, па је без једног јединог јаука пустио да му лисица поједе читаву утробу, и тако примио радије чак и саму смрт него срамоту... Ја не бих могао

наћи бољег поређења да изразим своје неиздржљиве патње у току те вечери, када сам први пут видео кнеза поред Лизе. Мој непрестано натегнут осмех, мучна запажања, моје глупо ћутање, тужна и узалудна жеља да одем, све је то било, вероватно, веома занимљиво на свој начин. Моју утробу није кидала само каква лисица: љубомора, завист, осећај свога ништавила, немоћна срџба — све ме је то кињило. Нисам могао да не признам да је кнез заиста веома љубазан младић... Ја сам га гутао очима; чини ми се да сам, гледајући на њега, заборављао чак и да трепћем очима. Он није разговарао само са Лизом, али је, наравно, говорио само за њу. Ја сам му, мора бити, био силно досадан... Он се, вероватно, скоро досетио да сам ја уклоњени љубавник, али из сажаљења према мени, а тако и из дубоког уверења о мојој потпуној безопасности, понашао се према мени необично нежно. Можете замислити колико ме је то вређало! У току вечери ја сам, уколико се сећам, покушао да загладим своју кривицу; ја сам у својим разноврсним патњама наједаред збиља уобразио (не ругајте ми се, ви који сте наишли на ове ретке, па ма ко да сте, тим пре што је то био мој последњи сан)... да Лиза жели да ме казни ради хладне охолости коју сам показао почетком моје посете, да се љути на мене и само од љутине кокетује с кнезом. Уграбио сам подесан тренутак, пришао сам јој са скрушеним али нежним осмехом и промуцао: „доста је, опростите ми... уосталом, није то што се ја бојим", — па сам одједном, не сачекавши њен одговор, направио необично живахно и весело лице, нервозно сам се на-

смејао, дигао руку над главом, према таваници (сећам се, хтео сам да поправим мараму око врата) и чак сам се спремао да се окренем на једној нози, као да сам хтео да кажем: „све је свршено, ја сам добро расположен, будимо сви весели", али се ипак нисам окренуо, бојећи се да не паднем, пошто сам осећао неку неприродну укоченост у коленима... Лиза ме апсолутно није разумела, зачуђено ми је погледала у лице, журно се осмехнула, као да је желела да ме се што пре отресе, па је поново пришла кнезу. Ма како да сам био слеп и глух, ипак сам морао у себи признати да се она у том часу на мене нимало није срдила нити љутила: она просто није о мени ни мислила. Удар је био одлучан: моје последње наде срушиле су се са треском, као што се ледена санта одједном распада на ситне комаде кад је размекша пролећно сунце. Ја сам био до ногу потучен одмах код првога јуриша и изгубио сам све одједном, једнога дана, као Пруси под Јеном. Не, она се на мене није љутила!...

Авај, напротив! И њу саму — видео сам — као да је подлâкала вода. Као младо дрвце већ напола одваљено од обале, она се жудно нагнула над потоком, спремна да му занавек даде и први расцват својега пролећа и читав свој живот. Ко је имао прилике да буде сведок таквог једног заноса, тај је преживљавао горке часове, ако је при том сам волео а није био вољен. Никада нећу заборавити ону халапљиву пажњу, ону нежну веселост, оно невино заборављање саме себе, онај поглед, још детињски па ипак већ женски, онај срећни осмех, који као да цвета и стално игра на полуотвореним уснама и пору-

менелим образима... Све оно што је Лиза нејасно предосећала за време наше шетње у шумици, све се сада остварило, — и она је, предајући се сва својој љубави, постајала све тиша и све светлија, као младо вино које престаје да превире, пошто је већ наступило његово време...

Ја сам имао стрпљења да проседим то вече и све вечери после тога... све до краја! Ја се нисам ничему више могао надати. Лиза и кнез постајали су једно другоме из дана у дан све ближи... Али, ја бејах потпуно изгубио осећај свога личног достојанства и нисам могао да се одвојим од призора своје сопствене несреће. Сећам се, једном сам покушао да не одем тамо, још ујутро дао сам себи часну реч да ћу остати код куће — а у осам сати увече (обично сам излазио у седам), скочио сам као луд, натукао капу на главу и сав задуван дотрчао у салон Кирила Матвејића. Мој положај био је необично апсурдан: ја сам упорно ћутао, каткада по читаве дане нисам говорио ни речи. Како сам већ нагласио, нисам се никада одликовао речитошћу; али сада, у кнежевом присуству, губио бих и последњу трунку памети и остајао смешан и осамљен. Међутим, док сам био сам, ја сам толико терао свој јадни мозак да ради, лагано премишљајући о свему што сам видео и запазио у току јучерашњега дана, да кад бих наново дошао к Ожогинима, нисам скоро имао више снаге да опет запажам. Штедели су ме, као болесника; то сам видео. Свакога јутра ја сам доносио какву нову, коначну, одлуку, коју сам обично патнички стварао у току бесане ноћи: или сам се спремао да се објасним са Лизом, да јој дам пријатељ-

ски савет... па кад бих остао с њом насамо, језик би ми одједном престајао да ради, као да се смрзао, и ми смо онда обоје сетно прижељкивали да се појави какво треће лице; или сам се решавао да бежим, разуме се занавек, оставивши својој обожаваној писмо пуно прекора, па сам једном чак и започео једно такво писмо, али ме осећај правичности ипак још не беше потпуно напустио: схватио сам да немам права да никоме ништа пребацујем и бацио сам своју цедуљу у ватру; који пут бих наједаред великодушно жртвовао самога себе, благосиљао Лизу да буде срећна у љубави, и из угла се смерно и пријатељски смешио кнезу — али свирепи љубавници не само што ми нису захваљивали на мојој жртви, већ је нису чак ни опажали и, како је изгледало, није им било ни до мојих благослова и лепих жеља, ни до мојих осмеха... Онда бих у љутини прелазио у потпуно противуположно душевно настројење. Давао сам себи реч да ћу, умотан у плашт, као какав Шпањолац, иза угла заклати срећног супарника, и са зверским уживањем сам себи претстављао Лизин очај... Али, пре свега, у вароши О... било је врло мало таквих углова, а онда — дашчана тараба, фењер, мало даље ноћни стражар... не! на таквом углу некако више приличи да се продају ђевреци него ли да се лије људска крв. Морам признати да сам поред других начина за своје спасење, како сам се ја врло неодређено изражавао у разговорима са самим собом, помишљао и на то да се обратим лично Ожогину... да том племићу скренем пажњу на опасан положај његове кћерке, на жалосне последице њене лакомислености... Ја сам чак

једном заподео с њиме разговор на једну голицаву тему, али сам тај разговор водио тако заплетено и магловито, да ме је он слушао, слушао — па је одједном, као да се пренуо из сна, снажно и брзо стао да трља дланом лице, не обзирући се нимало на нос, фркнуо и отишао од мене. Сувишно је и да напомињем да сам, доносећи ту одлуку, уверавао сам себе да поступам најдобронамерније, најнесебичније, јер желим свима добро и вршим своју дужност као пријатељ породице... Али ипак мислим да не бих имао довољно храбрости да завршим свој монолог, па све и да није Кирило Матвејевић прекинуо моја излагања. Каткада бих се, важно, као какав древни мудрац, лаћао да оценим кнежеве особине; каткада сам се тешио надом да је све то само тек онако, да ће се Лиза освестити, да њена љубав — није права љубав... о не! Једном речју, не знам има ли још какве мисли којом се у оно време нисам бавио. Једино једно сретство, да отворено признам, није ми никада падало на памет: никада нисам помислио да одузмем себи живот. Како да ми то није дошло у главу, не знам... Можда сам још онда предосећао да и онако нећу дуго живети.

Разумљиво је да се под тако неповољним околностима моје понашање и општење с људима јаче него икада пре одликовало неприродношћу и натегнутошћу. Чак и старица Ожогина — која је дошла на свет питома и глупа — почела је да ме се клони и често није знала како да ми подиђе. Избегавао ме и Бизмјонков, иначе увек учтив и спреман на сваку услугу. Мени се већ онда чинило да имам у њему сапатника, да и он воли Лизу. Али он није никада

одговарао на моје алузије и уопште није радо са мном разговарао. Кнез се према њему понашао веома љубазно; кнез га је, можемо рећи, поштовао. Ни ја ни Бизмјонков — нисмо сметали кнезу и Лизи; само што их се Бизмјонков није тако клонио као ја, није изгледао ни као курјак ни као каква жртва — већ би им се радо увек придружио кад год би они то желели. Истина, у таквим случајевима се није одликовао нарочито шаљивим расположењем; али, његова веселост је и раније имала у себи нешто мирно.

Тако је прошло око две недеље дана. Кнез није био само леп и паметан: он је, сем тога, свирао на клавиру, певао, доста лепо цртао и умео занимљиво да приповеда. Његове анегдоте, које је он покупио по вишим престоничким круговима, имале су увек велик успех код слушача, и још тим већи што им он, на изглед, није приписивао нарочите вредности. . .

Помоћу тога, може се рећи, простога трика, кнез беше за кратко време свога боравка у О. . . управо очарао све тамошње друштво. Човек из вишега круга може увек веома лако да очара кога год хоће од нас простих људи из степе. Честе кнежеве посете код Ожогиних (он је код њих проводио своје вечери) беху, наравно, побудиле завист остале господе племића и чиновника; али кнез, као паметан и светски васпитан човек, није мимоишао ни једнога од њих, направио је свима посету, свима госпођама и госпођицама је рекао бар по неку љубазну реч, пуштао се да га кљукају настрано-тешким јелима и да га поје лошим винима са сјајним именима, једном речју, понашао се одлично, опрезно и вешто. Кнез Н. био је уопште човек веселе ћуди, волео је дру-

штво, био је љубазан већ и од природе, а у овом случају уз то још и из рачуна: па како да не успе потпуно и у свему?

Откада је он стигао, сви укућани су налазили да време необично брзо лети; све је ишло да не може лепше; стари Ожогин, мада се правио као да ништа не опажа, сигурно је потајно трљао руке помишљајући на могућност да добије таквога зета; сам кнез водио је читаву ствар веома тихо и пристојно, док одједном један потпуно неочекиван догађај...

До сутра. Данас сам већ уморан. Те успомене ме раздражују чак и на рубу гроба. Терентјева је данас рекла да јој се чини да ми се носић већ ушиљио; а то је, кажу, рђав знак.

27 марта. — Још увек је југовина.

Ствари су се налазиле у горе описаном стању, кнез и Лиза волели су се, стари Ожогини очекивали су шта ће од свега тога да буде; Бизмјонков је такође ту присуствовао — о њему се није ништа више могло рећи; ја сам се мучио и извијао као црв и посматрао до изнемоглости — сећам се, у оно време поставио сам себи задатак да не допустим бар да Лиза пропадне у мрежама заводника, па сам стога нарочито пазио на собарице и на кобна „врата од авлије" — ма да сам ипак каткада по читаве ноћи сањарио о томе са каквом ћу дирљивом великодушношћу једнога дана пружити руку превареној жртви и рећи јој: „неверник те је преварио; али ја сам твој веран пријатељ... заборавимо прошлост и будимо

срећни!" — док се одједном по читавом граду не пронесе радосна вест: срески старешина племства намерава да приреди свечан бал у част уваженог госта, и то на своме омиљеном имању Горностајевки, које се друкше звало још и Губњаково. Сви достојанственици и претставници власти у вароши О... примили су позиве, почев од градоначелника па све до апотекара, једнога необично бубуљичавог Немца са свирепим претензијама да уме да говори чисто руски, услед чега је непрестанце и увек погрешно употребљавао јаче изразе, као например: „данас сам, пестрага ми клава, паш засвим лаф"... Како је већ обичај, сви ударише у страшне припреме. Један трговац козметичких артикала продао је шеснаест тамно-модрих теглица помаде са натписом: „а ла јесминъ", са дебелим *јер* на крају. Госпођице су правиле за себе утегнуте хаљине са мучитељски узаним струком и са клином на трбуху; мамице су на својим главама подизале некакве стравичне украсе, који су требали да претстављају лаке кућне шешириће; татице, изморени од трчкарања, лежали су тако рећи одузетих задњих ногу... Најзад је настао прижељкивани дан. И ја сам био позван. Од вароши до Горностајевке било је, како су рачунали, око девет километара. Кирило Матвејевић понудио ми је једно место у својим кочијама, али ја са́м одбио... Тако се кажњена деца, хотећи да се поштено освете родитељима, одричу за ручком од својих најмилијих јела. Сем тога, ја сам осећао да би моје присуство сметало Лизи. Заменио ме је Бизмјонков. Кнез се одвезао својим кочијама, а ја на некој олупини од кола̂, која сам за скупе паре најмио за тај свечани слу-

чај. Нећу да описујем тај бал. На њему је све било како треба, по утврђеном обичају: на галерији музиканти са необично раштимованим трубама, ошамућени спахије са својим старомодним породицама, љубичасти сладолед, пихтије од наранџе, људи у изгаженим чизмама и плетеним памучним рукавицама, паланачки лавови са грчевито искривљеним лицима, итд., итд. И сав тај мали свет окретао се око свога сунца — око кнеза. Изгубљен у гомили, незапажан чак ни од четрдесетосмогодишњих девојака са црвеним бубуљицама на челу и плавим цвећем на темену, ја сам непрестанце посматрао час кнеза, час Лизу. Она је била те вечери веома љупко обучена и веома лепа. Њих двоје су играли само два пута једно с другим (истина, он је с њоме играо мазурку!), али, како се бар мени чинило, постојала је ипак међу њима нека потајна, непрекидна веза. И не гледајући је и не разговарајући с њоме, он ипак као да је говорио с њоме и само с њоме; био је леп и сјајан и љубазан према свакоме — али само и једино за њу. Било је очигледно да се она сматрала за царицу бала — и да је била свесна колико је вољена: њено лице је у исто време сијало детињском радошћу, невином гордошћу и изненада усплamтело неким другим, дубљим осећајем. Сва се зрачила од среће. Ја сам све то запажао... Није ми било први пут да их посматрам... Спочетка ме то силно жалостило, затим ме као дирнуло, а најзад ме доводило до беснила. Неочекивано сам осетио да сам необично љут и, сећам се, радовао сам се томе новоме осећају, па се у мени чак појавило и неко поштовање своје сопствене личности. „Ми ћемо им већ по-

казати да још нисмо пропали", рекао сам сâм у себи. Кад су затрештали први примамљиви звуци мазурке, ја сам се мирно осврнуо, пришао сам хладно и слободно једној госпођици дуга лица, која је имала црвен и сјајан нос, некако неспретно отворена, као раздрљена уста и жилав врат, који је личио на врат од контрабаса, — пришао сам јој, лупнуо сам сухо потпетицама и замолио је за игру. Имала је на себи ружичасту хаљину, која као да је ту скоро избледела и то још не сасвим; над главом јој се њихала некаква олињала и жалосна муха на дебелом бакарном федеру, и уопште та девојка је била, ако се може тако рећи, сва скроз натопљена неком киселом досадом и застарелим баксузлуком. Од самог почетка вечери она се није ни макла с места: никоме није пало на памет да је ангажује. Један шеснаестогодишњи плави деран беше већ једном крочио према њој, да је позове да игра, пошто није имао друге даме, али онда помисли мало, погледа — па се изгуби у гомили. Можете замислити са колико радости и чуђења је она примила мој позив!

Ја сам је свечано повео преко читаве дворане, нашао сам две столице и сео сам с њоме у кругу мазурке, међу десетим паровима, скоро право преко пута од кнеза, коме је, разуме се, било уступљено прво место. Кнез, како сам већ рекао, играо је са Лизом. Нико није узнемиривао позивима ни мене ни моју даму; имали смо, дакле, доста времена да разговарамо. Истина, моја дама није се одликовала способношћу да изговара речи у везаном поретку: она је употребљавала своја уста чешће да њима изводи некакав чудан и мени дотле потпуно непознат

осмех према доле; код тога је очи подизала горе, као да јој је нека невидљива сила истезала лице; али мени није ни требала њена речитост. Права срећа што сам љут, а моја дама ми није уливала нимало бојажљивости. Почео сам да критикујем све и свакога на свету, нападајући нарочито на престоничке лавове и петроградске фићфириће, док сам се најзад толико занео да је моја дама престала да се смеши и, уместо да диже очи увис, почела је одједном — вероватно од чуђења — да чкиљи и то тако чудновато као да је сада први пут опазила да има на лицу нос; а мој сусед, један од оних лавова о којима сам горе поменуо, погледао ме неколико пута и чак се окренуо према мени са изразом глумца који се буди негде у неком непознатом месту, као да је хтео да каже: „шта, зар и ти исто тако?" Уосталом, цвркућући, што се каже, као славујче, ја сам ипак и даље посматрао кнеза и Лизу. Њих су непрестано позивали; али ја сам мање патио кад би они обоје играли; чак и кад би седели један поред другога и разговарали с оним тихим осмехом који стално лебди на лицима срећно заљубљених, чак ни онда се нисам толико мучио; али, кад је Лиза лепршала по дворани са каквим гиздавим, наочитим момком, а кнез је замишљено пратио очима, држећи на крилу њен плави шал од лаке свиле и као уживајући у својој победи, — онда, о, онда сам трпео неиздржљиве муке и од љутине сам бацао тако пакосне примедбе, да су се зенице моје даме са обе стране забадале право у њен нос! Утолико се већ приближавао и крај мазурке... Почели су да изводе фигуру која се зове *la confidente*.

У тој фигури дама седне у сред круга, изабере себи између осталих дама једну повереницу и дошане јој на ухо име кавалера с којим жели да игра; њен кавалер јој приводи играче једнога по једнога, а повереница их одбија, док најзад не наиђе унапред одређени изабраник. Лиза је села у сред круга и изабрала за повереницу домаћинову кћерку, једну од оних девојака о којима се обично каже: „далеко им лепа кућа". Кнез поче да тражи изабраника. Пошто је узалудно претстављао десетак младића (домаћинова кћерка им је свима отказала са најљубазнијим осмехом), он се, најзад, обрати мени. Са мном се у тај тренутак догодило нешто необично; као да сам намигнуо читавим телом и већ сам хтео да одбијем, али сам ипак устао и пошао. Кнез ме привео Лизи... Она ме чак није ни погледала; домаћинова кћерка заврти главом у знак одрицања, кнез се окрете према мени и, вероватно, узбуђен гушчијим изразом мога лица, дубоко ми се поклони. Тај подругљиви поклон, тај отказ, који ми је саопштио ликујући супарник, његов нехатни осмех, Лизина равнодушна непажња, — све то ме довело до експлозије... Ја сам се попримакао кнезу и бесно сам му дошануо: „Ви ми се, изгледа, ругате?""

Кнез ме одмери с презривим чуђењем, узе ме наново под руку и, правећи се као да ме прати натраг на моје место, одговори ми хладно: „ја?"

— Јест, ви, ви! — настављао сам ја шапатом, док сам се ипак покоравао, то јест док сам ишао за њим према своме месту: — ви; али ја никако не могу дозволити макар каквом шупљем петроградском скоројевићу ...

Кнез се мирно насмешио, стегао ми скоро снисходљиво руку и прошапутао: „Ја вас разумем; али овде није место: ми ћемо се већ разговарати", па се окренуо од мене, пришао Бизмјонкову и повео га Лизи. Бледуњави чиновничић био је, како се испоставило, изабраник. Лиза је устала и пошла му у сусрет.

Седајући поред своје даме с тужном мухом на глави, ја сам се осећао скоро као какав јунак. Срце ми је силно лупало и груди су ми се племенито надимале под штирканом кошуљом, дисао сам дубоко и убрзано — и одједном сам тако дивно одмерио једнога лава, поред мене, да је овај нагонски поклецнуо ногом која је била мени окренута. Пошто сам тако ликвидирао тога човека, прешао сам погледом преко читавог круга играча ... Учинило ми се да су два три господина гледала на мене с извесном недоумицом; али, уопште, мој разговор с кнезом није био примећен ... Мој супарник седео је већ на својој столици, потпуно миран и са пређашњим осмехом на лицу. Бизмјонков је Лизу допратио до њеног места. Она му се пријатељски поклони и сместа се обрати кнезу, како се мени учинило, са неким узбуђењем; али он јој одврати смехом, грациозно махну руком и рече јој нешто, вероватно, врло пријатно, јер се она јако заруменела од задовољства, оборила очи, а затим их с нежним прекором наново уперила на њега.

Јуначко расположење, које се беше изненадно у мени појавило, није ме напуштало све до краја мазурке; али, нисам више правио шале нити „отрцавао", већ сам само каткада мрачно и строго бацао поглед на своју даму, која ме се очигледно већ по-

чела побојавати, а већ је потпуно муцала и непрекидно трептала очима кад сам је одвео у природну тврђаву код њене мајке, неке јако дебеле жене са риђом током на глави. Пошто сам предао заплашену девојку на надлежно место, отишао сам прозору, прекрстио руке и почео да чекам шта ће бити. Чекао сам доста дуго. Кнез је читаво време био опкољен од домаћина, баш опкољен, као што је Енглеска опкољена морем, не говорећи већ о осталим члановима породице срескога старешине племства и о другим гостима; затим, он није могао ни прићи тако незнатном човеку као што сам био ја, ни започети с њиме разговор а да не изазове опште чуђење. Сећам се да ме онда чак радовала та моја незнатност. „Нећеш изврдати!" мислио сам ја, гледајући како он пажљиво разговара час с једним час с другим угледним лицем, која су се отимала о част да их он, како песници кажу, ма „за тренутак" примети; „нећеш изврдати, голубићу... прићи ћеш ти већ к мени — та ја сам те увредио". Најзад, пошто се некако спретно ослободио гомиле обожавалаца, кнез прође поред мене, погледа — да ли у прозор, да ли у моју косу, окрете се у страну, али одједном застаде, као да се нечега присетио.

— Ах, јест! — рече он, обраћајући ми се с осмехом: — збиља, имам с вама нешто мало посла.

Два спахије, од оних најдосаднијих, који су кнеза упорно пратили, помислили су, вероватно, да је то „нешто мало посла" званично, и са пуно поштовања су отступили натраг. Кнез ме узе под руку и одведе малко у страну. Срце ми је лупало у грудима.

— Ви сте ми, чини ми се, — поче он, растежући реч в и и гледајући ми у браду са презривим изразом, који је, чудновата ствар, ванредно пристајао његовоме свежему и лепом лицу: — ви сте ми добацили неке безобразне изразе.

— Ја сам вам рекао оно што сам мислио, — одвратио сам му повишеним тоном.

— Тсс. . . лакше, — примети он: — пристојни људи не вичу. Ви, можда, изволите да се са мном бијете на двобоју?

— То је ваша ствар, — одговорио сам, испрсивши се.

— Ја ћу бити присиљен да вас изазовем на двобој, — поче он немарно: — ако ви не повучете ваше речи. . .

— Немам намере ништа да повлачим, — одговорим гордо.

— Збиља? — примети он уз доста подругљив осмех. — У том случају, — наставио је он после кратког ћутања, — ја ћу имати част да вам сутра пошаљем свога секунданта.

— Врло добро, — одговорим ја гласом колико сам могао равнодушнијим.

Кнез се лако поклони.

— Не могу вам забранити да ме сматрате шупљим човеком, — додаде он, охоло зажмиривши очима: — али кнежеви Н. не могу бити никако скоројевићи. До виђења, господине. . . господине Штукатурине.

Он ми је брзо окренуо леђа и наново пришао домаћину, који већ беше почео да се узнемирава.

Господине Штукатурине! . . . Моје презиме је Чулкатурин. . . Нисам могао ништа да смислим у одговор на ову његову последњу увреду и само сам бесно погледао за њим. — „До сутра", прошаптао сам стегнувши зубе и одмах сам нашао једнога познатога официра, неког ротмистера Колоберђајева, очајног бекрију и добричину, изложио му укратко моју свађу с кнезом и замолио га да буде мој секундант. Он је, разуме се, сместа пристао и ја сам онда отишао кући.

Читаве ноћи нисам могао да заспим — од узбуђености, не од кукавичлука. Ја нисам кукавица. Ја сам чак веома мало мислио на блиску могућност губитка живота, тога, како Немци тврде, највећега блага на земљи. Мислио сам једино на Лизу, на моје пропале наде и на оно што сам требао да урадим. „Треба ли да се потрудим да убијем кнеза?" питао сам самога себе и, разуме се, хтео сам да га убијем, — али не из освете, већ зато што сам желео добра Лизи. „Али она неће моћи да преживи такав ударац", настављао сам ја. „Не, онда ће боље бити да он мене убије!" Морам да признам да ми је било пријатно мислити како сам ја, прост паланчанин, приморао тако важну личност да се са мном бије на двобоју.

Јутро ме затекло код таквих размишљања; а одмах чим је свануло појавио се Колоберђајев.

— Дакле, — упитао ме он, улазећи бучно у моју спаваћу собу, — где је кнежев секундант?

— Али, молим вас, — одговорио сам му љутито: — сада је тек седам сати; кнез сигурно још спава.

— У таквом случају, — одврати вечно немирни ротмистер: — наредите да ми се донесе чај. Још од јуче ме боли глава. . . Нисам се ни свлачио. Уосталом, — додао је, зевајући: — ја се уопште ретко када свлачим.

Донели су му чај. Испио је шест чаша са румом, испушио четири луле, испричао ми како је јуче буд-зашто купио једнога коња од кога су кочијаши били дигли руке, па хоће сада да га дотера, да му подвеже предњу ногу, — и заспао онако обучен, на дивану, са лулом у зубима. Ја сам устао и средио своје хартије. Један Лизин позив, једину цедуљицу коју сам био добио од ње, ставио сам у недра, али сам онда малко размислио и бацио га у фиоку. Колоберђајев је лагано хркао, а глава му беше склизнула са кожног јастучета. . . Сећам се, дуго сам посматрао његово разбарушено, смело, безбрижно и добро лице. У десет сати мој момак ми је јавио да је стигао Бизмјонков. Кнез беше њега изабрао за свога секунданта.

Нас двојица разбудисмо ротмистра, који беше већ тврдо заспао. Он се поисправи, погледа нас сањивим очима и промуклим гласом затражи вотке; затим се прибрао, поздравио се са Бизмјонковим и изишао с њиме у другу собу да се договоре. Договарање господе секунданата није дуго трајало. Четврт сата касније њих двојица ушли су опет у моју спаваћу собу; Колоберђајев ми саопшти да ћемо „одржати дуел данас, у три сата, пиштољима”. Ја сам ћутећи климнуо главом у знак пристанка. Бизмјонков се сместа опростио од нас и одвезао се. Био је нешто мало блед и унутрашње узбуђен, као човек који није

навикао на сличне послове, али иначе веома пажљив и хладан. Ја сам се пред њим осећао мало нелагодно и нисам могао да му погледам у очи. Колоберђајев је почео наново да прича о своме коњу. Тај разговор ми је врло добро дошао. Бојао сам се да не спомене Лизу. Али мој добри ротмистер није био сплеткар, а сем тога је презирао све жене, називајући их, Бог зна зашто, салатом. Око два сата ми смо се малко прихватили, а већ у три налазили смо се на лицу места — у оној истој брезовој шумици по којој сам у своје време шетао с Лизом, два корака од оне падине.

Ми смо били први. Али кнез и Бизмјонков нису нас пустили да их дуго ишчекујемо. Кнез је био, без преувеличавања, свеж као ружа: његове граорасте очи посматрале су ванредно љубазно испод штита његове капе. Пушио је цигару са сламчицом, а кад је угледао Колоберђајева, он му је срдачно стегао руку. Чак се и мени веома љупко поклонио. Ја сам, напротив, осећао да сам блед, руке су ми, на моје највеће незадовољство, лагано подрхтавале . . . грло се сушило. . . Ја се никада пре нисам тукао на двобоју. „О, Боже!" мислио сам, „само да овај подругљивко не схвати моје узбуђење као страх!" Проклињао сам у себи своје живце; али, кад сам, најзад, погледао кнезу право у лице и кад сам на његовим уснама спазио једва приметан подругљив осмех, ја сам се наново наљутио и сместа сам се умирио. Међутим наши секунданти су наместили баријеру, одмерили кораке, напунили пиштоље. Колоберђајев је више радио, а Бизмјонков је тек посматрао. Дан је био диван — ништа мање него дан оне незаборавне шетње.

Сочно плаветнило неба пробијало је баш као и онда кроз позлаћено зеленило лишћа. Чинило ми се да ме дражи његово шуштање. Кнез је даље пушио своју цигару, наслоњен раменом уз једно липово стабло. . .

— Изволите се наместити, господо, спремни смо, — рече најзад Колоберђајев, пружајући нам пиштоље.

Кнез отступи неколико корака, застаде и, окренувши главу натраг, упита ме преко рамена: „А ви никако нећете да повучете своје речи?" Хтео сам да му одговорим; али, глас ме изневерио, и ја сам се ограничио на један презрив покрет руке. Кнез се наново насмеши и стаде на своје место. Пошли смо један према другоме. Дигао сам пиштољ, нанишанио на прси свога непријатеља — онога часа он је стварно био мој непријатељ — али сам одједном дигао цев, баш као да ме неко гурнуо у лакат, и опалио. Кнез се заклати, диже руку ка левој слепоочници — млаз крви потече испод беле рукавице од јеленске коже преко његовога образа. Бизмјонков јурну к њему.

— Није ништа, — рече он, скидајући с главе прострељену капу: — ако је рањен у главу, а није пао, онда значи да је само огреботина.

Он мирно извади из џепа марамицу од батиста и притисну је на окрвављене увојке. Посматрао сам га као укочен и нисам се мицао с места.

— Изволите на баријеру! — примети ми строго Колоберђајев

Ја сам послушао.

— Двобој се наставља? — додаде он, обраћајући се ка Бизмјонкову.

Бизмјонков му није ништа одговарао; али кнез, држећи непрестано марамицу на рани, и не дајући себи чак ни то задовољство да ме помучи код баријере, одврати с осмехом: „двобој је свршен" и опали у ваздух. Ја тек што нисам заплакао од беса и љутине. Овај ме човек својом великодушношћу потпуно згазио у блато, заклао ме. Хтео сам да протестујем, да захтевам да он пуца у мене; али он ми је пришао и пружио ми руку.

— Заборављено је све што је било међу нама, зар не? — рекао је он љубазним гласом.

Погледао сам његово побледело лице, ону окрвављену марамицу и, потпуно збуњен, посрамљен и сатрвен, стегао сам му руку...

— Господо! — додао је он, обраћајући се ка секундантима: — надам се да ће све остати у тајности?

— Разуме се! — ускликну Колоберђајев: — али, кнеже, дозволите...

И он му сам намести завој на глави.

Одлазећи, кнез ми се још једном поклонио; али Бизмјонков се није чак ни осврнуо на мене. Убијен, — морално убијен — вратио сам се са Колоберђајевим кући.

— Али шта вам је? — питао ме ротмистер. — Умирите се; рана није опасна. Ако хоће, он може већ сутра да игра. Или вам је можда жао што га нисте убили? Ако је тако, онда немате право: красан је то младић.

— Зашто ме је штедео? — промуцао сам најзад ја.

— Ето ти сада! — одврати ротмистер мирно. — Ох, и ови су ми списатељи!

Не знам шта му је пало на памет да ме назове списатељем.

Ја апсолутно нисам у стању да опишем патње које сам препатио у ноћи после тога злосрећнога двобоја. Мој понос је неизрециво страдао. Није ме мучила савест: сатирала ме свест о својој сопственој глупости. „Ја сам сâм себи задао последњи, коначни ударац!" понављао сам, корачајући крупним корацима по соби. — „Опрашта ми кнез, кога сам ранио. . . да, Лиза је сада његова. Сада је више ништа не може спасти, зауставити на крају провалије". Ја сам врло добро знао да наш двобој није могао остати у тајности, упркос кнежевих речи; у сваком случају није могао остати тајна за Лизу. „Кнез није тако глуп", — шаптао сам ја бесно, — „да не искористи. . ." Међутим, ја сам се варао: о двобоју и о његовом правом узроку дознао је читав град, — одмах сутрадан, разуме се; али, није се избрбљао кнез, напротив; кад се појавио пред Лизом са завезаном главом и унапред припремљеним објашњењем, она је већ све знала. . . Да ли ме одао Бизмјонков, или је та вест дошла до ње на какав други начин, не знам. Најзад, зар је и могуће нешто сакрити у малој вароши? Можете замислити како га је дочекала Лиза, како га је примила читава породица Ожогиних! Што се пак мене тиче, ја сам одједаред постао мета општег негодовања и мржње, постао сам изрод, љубоморни лудак и људождер. Оно мало мојих познаника клонили су ме се као губавца. Градске власти су сместа понудиле кнезу да ме за пример и строго

казне; и тек упорне и енергичне молбе самога кнеза успеле су да одврате невољу која ми је претила. Томе човеку судбина беше дала прилику да ме сатре у сваком погледу. Он ме својом великодушношћу поклопио као поклопцем од мртвачкога сандука. Сувишно је и да напомињем да је дом Ожогиних био за мене сместа затворен. Кирило Матвејић ми је вратио чак и једну обичну оловку коју сам био једном код њих заборавио. Ако ћемо право баш, он није требао да се на мене љути. Моја, како су по граду говорили, „шашава" љубомора, одредила је и изјаснила, тако рећи, кнежев однос према Лизи. И сами старци Ожогини, као и остали мештани, беху већ почели да гледају на кнеза као на младожењу. То му, стварно, није морало баш нарочито пријати; али Лиза му се веома допадала; а сем тога, он онда још не беше постигао свога циља... Са савршеном вештином бистра човека из виших кругова, он се прилагодио своме новоме положају, он је, штоно кажу, одмах ушао у дух своје нове улоге...

Али ја!... Ја сам на себе и на своју будућност онда ставио крст. Када патње иду тако далеко да од њих почиње да се крши и стење сва наша унутрашњост као претоварене таљиге, онда би те патње требале да престану да буду смешне... али, не! смех прати сузе до краја, до изнемоглости, док човек не може више да их лије — па није ни то доста! он звони и ори се чак и онда кад језик занеми и када замре и сама жалост... Зато, пре свега, јер нећу да изгледам смешан, па чак ни самом себи, а затим, јер сам страшно уморан — одлажем наставак и, ако Бог да, и завршетак свога причања, до сутра...

29 марта. Лаки мраз; јуче је била југовина.

Јуче нисам имао више снаге да наставим свој дневник: ја сам, као Попришчин, већином лежао на кревету и разговарао са Терентјевном. Ето, например, и та жена! Пре шесет година умро јој је први вереник од куге, наджевела је сву своју децу, доживела је до зла Бога дубоку старост, пије чаја колико јој је души воља, сита је, топло обучена; међутим, шта мислите, о чему ми је јуче читавог дана говорила? Једној другој старици, већ сасвим олињалој, наредио сам да се даде оковратник од старе ливреје, коју су напола појели мољци, да од њега направи себи прслук (она је носила јелеке у облику прслука)... ето, а ова заокупила, што га нисам њој поклонио? „А ја сам, ваљда, ваша дадиља... О-ох, баћушка мој, грехота вам је... Та није да сам вас неговала, мазила!...” итд. Свирепа старица потпуно ме укињила својима прекорима... Али, да се вратимо на приповедање.

Елем, мучио сам се као псето, кад му точак прегази задњи део тела. Тек онда кад сам био истеран из дома Ожогиних, сазнао сам коначно колико задовољства може човек да нађе у посматрању своје сопствене несреће. О, људи! збиља сте бедна створења!... Али, ипак, на страну философске примедбе... Дане сам проводио у потпуној самоћи и једино околним и чак ниским путевима могао сам се обавештавати шта се догађа у породици Ожогиних, шта ради кнез: мој слуга се упознао с једном даљом тетком жене његовога кочијаша. То познанство ми је прибавило извесно олакшање и мој слуга се убрзо, по мојим алузијама и поклонима, могао досећати о

чему је требало да разговара са својим господаром кад му је увече свлачио чизме. Десило би ми се каткада да на улици сретнем кога од Ожогиних, Бизмјонкова или кнеза. . . Са кнезом и са Бизмјонковим поздрављао сам се, али се нисам с њима упуштао у разговор. Лизу сам видео свега три пута: једном — с њеном мамицом у некој конфекционој радњи, затим — у кочијама с оцем, мајком и кнезом, и најзад, једном — у цркви. Разуме се, ја се нисам усудио да јој приђем и само сам је издалека посматрао. У дућану била је врло забринута, али весела. . . Нешто је наручивала и ужурбано је пробала разне траке. Мајка ју је посматрала са рукама скрштенима на трбуху, уздигнута носа, смешећи се оним глупим и оданим осмехом, који је дозвољен једино мајкама које воле своју децу. У кочијама, поред кнеза, Лиза је била. . . Ја никада нећу заборавити тај сусрет! Старци Ожогини седели су на задњим местима у кочијама, а кнез и Лиза напред. Она је била нешто блеђа него обично; на образима су јој се једва виделе две ружичасте пеге. Била је упола окренута према кнезу; ослањајући се на своју исправљену руку (у левој је држала сунцобран) и нежно наклонивши главицу, она му је гледала право у лице својим очима пунима израза. У том часу она му се предавала сва, поверавала му се коначно и потпуно. Нисам стигао да добро разгледам његово лице — кочије су сувише брзо промакле — али ми се учинило да је и он био дубоко дирнут.

Трећи пут видео сам је у цркви. Није прошло више од десет дана од онога дана када сам је срео у кочијама с кнезом, нити више од три недеље од на-

шега двобоја. Посао ради кога је кнез дошао у О.... био је већ завршен; али, он је све још одлагао свој одлазак; јавио је у Петроград да је болестан. У вароши се свакога дана очекивало када ће званично запросити од Кирила Матвејића руку његове кћери. И ја сам чекао још само тај последњи ударац, па да се уклоним занавек. Град О.... постао ми је одвратан. Нисам могао да седим код куће и од јутра до мрака сам се скитао по околини. Једнога сивога, кишовитога дана, враћајући се са шетње, коју сам морао да прекинем услед кише, свратио сам у цркву. Тек што беше почела вечерња служба, света је било веома мало; осврнуо сам се и, одједном, поред једног прозора, спазио сам познати профил. Испрва га нисам познао: то бледо лице, тај угашени поглед, ти упали образи — зар је могуће да је то она иста Лиза коју сам видео пре две недеље? Огрнута огртачем, без шешира на глави, осветљена са стране хладним снопом светлости, који је падао кроз широки, бели прозор, она је непомично зурила у иконостас и, изгледало је, напрезала се да се моли, напрезала се да се отргне из неке тужне обамрлости. Један козак црвених образа, са жутим фишецима на прсима, стојао је иза ње, држећи руке састављене иза леђа и у сањивој недоумици погледао на своју госпођицу. Ја сам се сав стресао, већ сам био пошао да јој приђем, али сам застао. Тешко предосећање стегло ми је груди. Све до краја вечерње Лиза се није ни макла. Народ је сав изишао, црквењак је почео да мете цркву, а она се никако није с места мицала. Козак јој приђе, нешто јој рече и дирну њену хаљину; она се осврну, пређе руком преко

свога лица и оде. Ја сам је издалека пратио све до куће, а онда сам се вратио у свој стан.

„Она је пропала!” викнуо сам, улазећи у своју собу.

Као човек, ја ни до данданас не знам какви су били онда моји осећаји; сећам се да сам скрстио руке, да сам се бацио на диван и да сам зурио у патос; али, не знам како, ја сам у својој тузи био нечим задовољан. . . То низашта не бих признао, да не пишем ово за самог себе. . . Истина је да су ме мучила тешка, страшна предосећања. . . и, ко зна, можда бих био веома збуњен и ошамућен да се она нису остварила. „Такво је човечије срце!” узвикнуо би сада изразитим гласом какав руски наставник средњих година, дигнувши увис дебели кажипрст, украшен прстеном са коралом; али, шта нас се тиче мишљење руског наставника са изразитим гласом и са коралом на прсту?

Било како му драго, тек моја предосећања су се оправдала. По вароши се одједном пронео глас да је кнез отпутовао, као бајаги по наредби коју је добио из Петрограда; да је отпутовао не учинивши никакве понуде ни Кирилу Матвејићу, ни његовој жени, и да ће сада Лиза морати до краја свога живота да оплакује његово вероломство. Кнежев одлазак био је потпуно неочекиван, јер, како је тврдио мој слуга, његов кочијаш још јуче није имао појма о намерама свога господара. Та новост ме је бацила у ватру; одмах сам се обукао и скочио да отрчим к Ожогинима; али, пошто сам поразмислио о свему, нашао сам да је пристојније да причекам до сутра. Уосталом, ја нисам ништа изгубио тиме што

сам остао код куће. Исте вечери навратио је к мени неки Пандопипопуло, Грк, који се налазио на путу, па је случајно заостао у вароши О . . . , сплеткар прве врсте, који је више од свих других негодовао против мене ради мог двобоја с кнезом. Није дао чак ни слуги моме времена да га пријави, већ је онако упао у моју собу, снажно ми стегао руку, молио ме хиљаду пута за опроштење, назвао ме узором великодушности и храбрости, описао кнеза у најцрњим бојама, није поштедео ни старе Ожогине, о којима је рекао да их је судбина казнила — по заслузи; узгред је додирнуо и Лизу, а затим је одјурио, пошто ме је претходно пољубио у раме. Између осталога он ми је саопштио и то, како је кнез, en vrai grand seigneur, уочи свога одласка, на деликатну напомену Кирила Матвејића хладно одговорио да нема намеру да никога обмањује и да се не мисли женити, па је затим устао, поклонио се и ухватио маглу. . .

Сутрадан сам отишао к Ожогинима. Полуслепи лакеј, кад ме спазио, скочио је са клупе као муња; рекао сам му да ме пријави; лакеј је отрчао па се одмах вратио: изволите, каже, господа вас моле. Ушао сам у кабинет Кирила Матвејића. . . До сутра.

30 марта. Мраз.

Дакле, ја сам ушао у кабинет Кирила Матвејића. Скупо бих платио ономе ко би ми сада могао показати како је изгледало моје лице у часу када је тај уважени чиновник журно затворио своју бухарску кућну кабаницу и пришао ми пружених руку. Мора бити да су из мене само зрачили скромно ликовање,

снисходљиво саучешће и бескрајна племенитост... Осећао сам се као да сам нешто попут Сципиона Африканског. Ожогин је, очигледно, био збуњен и растужен, избегавао је мој поглед и тапкао на месту. Исто тако ја сам запазио да он говори некако неприродно гласно и да се изражава уопште веома неодређено; — неодређено, али ме ватрено замолио за опроштење, пошто је натукнуо нешто нејасно о госту који је отпутовао и додао неколико општих и магловитих примедаба о варљивости и несталности земаљских блага, а онда одједном осетио сузе у очима и пожурио да шмркне мало бурмута, вероватно зато да би ме довео у заблуду што се тиче узрока његових суза... Он је употребљавао зелени руски дуван, а познато је да та биљка чак и код стараца натерује сузе, кроз које човечије око гледа тупо и бесмислено у току неколико тренутака. Ја сам, разуме се, поступао са старцем веома пажљиво, упитао сам га за здравље његове супруге и кћерке и одмах вешто скренуо разговор на занимљиво питање о наизменичној промени усева у пољопривреди. Био сам обучен као обично; али осећај фине пристојности и кротке снисходљивости, који ме беше испунио, изазивао је у мени неки празнички и светао утисак, као да сам имао на себи бели прслук и белу кравату. Једно ме само узрујавало: помисао о сусрету са Лизом... Ожогин је најзад сам предложио да ме одведе к својој жени. Та добра али глупа жена, кад ме угледала, најпре се страшно збунила; али њен мозак није био у стању да очува подуже један исти утисак, па се она брзо умирила. Најзад сам видео Лизу... Она је ушла у собу...

Очекивао сам да ћу у њој видети постиђену, покајничку грешницу и већ сам унапред дао своме лицу најнежнији израз, како ћу је осоколити... Зашто да лажем? ја сам је збиља волео и жудео сам за срећом да јој могу опростити, да јој могу пружити руку; али, на моје неизрециво чуђење, она се на мој значајан поздрав хладно насмешила и немарно приметила: „а? то сте ви?" и одмах се окренула од мене. Истина, њен осмех ми се учинио некако присиљен и, у сваком случају, веома је лоше пристајало уз њено страшно измршавело лице... али ипак, ја нисам очекивао да ћу бити тако примљен... Ја сам је згрануто посматрао... како се променила! Није било више ништа заједничкога између ранијег детета и ове жене овде. Она као да беше порасла, исправила се, све црте њенога лица, а нарочито усне, као да се беху коначно уобличиле... поглед јој је постао дубљи, чвршћи и тамнији. Издржао сам код Ожогиних до ручка; она је устајала, излазила је из собе и долазила опет натраг, мирно одговарала на разна питања и намерно није обраћала пажње на мене. Она је хтела, то сам видео, да ме натера да осетим да ја нисам вредан чак ни њене срџбе, иако умало нисам убио њеног љубавника. Најзад сам изгубио стрпљење: једна отровна алузија прешла ми је преко усана... Она се стресла, брзо ме погледала, устала је, пришла прозору и рекла слабо уздрхталим гласом: „ви можете говорити све што год хоћете, али знајте да ја тога човека волим и да ћу га увек волети, и да га нимало не кривим, напротив..." Њен глас је зазвонио, она је застала... хтела је да се савлада, али није могла, бризну-

ла је у плач и изишла из собе... Старци Ожогини били су збуњени... ја сам им стегао руке, уздахнуо сам, дигао поглед према небу и изашао напоље.

Ја сам сувише слаб, остало ми је сувише мало времена, нисам у стању да са ранијом исцрпношћу описујем онај низ нових мучних размишљања, чврстих одлука и осталих плодова такозване унутрашње борбе, који се наставио у мени после успостављања мога познанства са Ожогинима. Ја нисам ни сумњао у то да Лиза још увек воли кнеза и да ће га још дуго волети... али, као човек ког су прилике стишале и који се и сам стишао, ја нисам чак ни сањао о Лизиној љубави: желео сам једино њено пријатељство, желео сам да освојим њено поверење, њено поштовање, које се, како тврде искусни људи, сматра као најпоузданији ослонац брачне среће... На жалост, ја нисам узимао у обзир једну доста важну околност: да ме Лиза од дана двобоја замрзела. Сазнао сам то и сувише касно. Почео сам да походим Ожогине као и раније. Кирило Матвејић ме мазио и пазио више него игда пре. Ја чак имам разлога да верујем да би ми он у то време веома радо дао своју кћерку, иако нисам био баш пожељан младожења: јавно мишљење је прогањало њега и Лизу, а мене је, напротив, уздизало до небеса. Лизино понашање према мени није се мењало: она је већином ћутала, покоравала се кад су јој нудили да једе, није показивала никаквих спољашњих знакова туге, али се и поред свега тога топила као свећа. Морамо бити правични према Кирилу Матвејевићу и признати му: он ју је на све начине штедео; старица Ожогина се само јежила гледајући на своје сирото детенце

Једнога јединог човека се Лиза није клонила, ма да ни с њиме није много разговарала — а то је био Бизмјонков. Старци Ожогини понашали су се према њему оштро, чак грубо: нису могли да му опросте његовог секундантства; али он је и надаље ишао к њима, као да није запажао њихову ненаклоност. Према мени је он био веома хладан и — чудновата ствар! — као да сам га се бојао. То се тако настављало око две недеље дана. Најзад, после једне непроспаване ноћи, ја сам се одлучио да се објасним с Лизом, да јој откријем своје срце, да јој кажем да ћу се, и поред свега што је било и поред свих могућих гласина и сплетака, сматрати пресрећан ако ме она удостоји своје руке, ако ми наново поклони своје поверење. Ја сам, збиља, без шале, уображавао да јој указујем, како се вели у читанкама, беспримерну великодушност и да ће она већ због саме згранутости пристати. Ја сам се у сваком случају хтео с њоме објаснити и најзад се ослободити неизвесности.

Иза Ожогинове куће налазио се доста простран парк, који се свршавао једном липовом шумицом, која беше запуштена и зарасла у коров. У сред те шумице дизао се један старински павиљон у кинеском стилу; дрвена тараба од греда одвајала је парк од једне тихе уличице без пролаза. Лиза је каткада сатима шетала сама по парку. Кирило Матвејић је то знао и наредио је да јој нико не смета, само да се припази на њу: нека јој малко туга умине. Кад је нису могли наћи нигде у кући, требало је само да зазвоне пре ручка у звоно које се налазило у трему, и она би се сместа појавила исто онако

упорно ћутљива и речима и погледом, са каквим изгужваним листићем у руци. Тако једном, видећи да је нема у кући, ја се направим као да хоћу да одем кући, опростим се са Кирилом Матвејићем, ставим капу на главу и изиђем из претсобља у двориште, а из дворишта на улицу, али одмах необично брзо шмугнем натраг у капију па се поред кухиње прокрадем у парк. Срећом, није ме нико опазио. Не размишљајући дуго, ја крупним корацима уђем у шумарак. На стазици преда мном стојала је Лиза. Срце ми је силно залупало. Ја сам застао, дубоко уздахнуо и већ хтео да јој приђем, кад она одједном, не осврћући се, диже руку и стаде да ослушкује... Иза дрвећа, од стране уличице, зачула су се јасно два ударца, као да је неко лупао у тарабу. Лиза је пљеснула длановима, капијица је лако зашкрипела и из густог џбуња је изишао Бизмјонков. Ја сам се хитро сакрио за дрво. Лиза се ћутећи окрете према њему... Он је ћутећи ухвати под руку и обоје се упуте лагано по стазици. Ја сам згранут гледао за њима. Они су застали, осврнули су се унаоколо, изгубили су се на час иза џбуња, а затим се наново појавили и најзад ушли у павиљон. Тај павиљон беше једна округла, сићушна грађевиница са једним вратима и једним малим прозорчетом; у средини се видео стари сто на једној нози, обрастао ситном зеленом маховином; два олињала диванчића од дасака стојала су с једне и с друге стране стола на извесној удаљености од влажних и потамнелих зидова. Овде су каткада пили чај за време изузетних жегâ и то једном годишње, и то у старо доба. Врата се уопште нису никако затварала, прозорски оквир

беше већ давно избијен, држао се још само једним крајем и висио, жалостивно, као пребијено птичије крило. Ја сам се прикрао павиљону и опрезно завирио кроз пукотину на прозору. Лиза је седела на једном од она два диванчића, оборене главе; десна рука јој је лежала у крилу, а леву је држао Бизмјонков обема својим рукама. Он ју је посматрао са пуно саосећања.

— Како се осећате данас? — упита он полугласно.

— Увек једнако, — одврати она: — ни боље ни горе. Празнина, страшна празнина! — додаде она тужно подигнув очи.

Бизмјонков јој није ништа одговарао.

— Шта мислите, — настављала је она: — хоће ли ми писати бар још једном?

— Не верујем, Јелисавета Кириловна!

Она је ћутала.

— Па збиља, и шта да ми пише? Он ми је рекао све већ у првом свом писму. Нисам могла да постанем његова жена; али, била сам срећна... кратко... била сам срећна...

Бизмјонков пониче.

— Ах, — настави она живо: — кад бисте ви само знали како ми је одвратан онај Чулкатурин... Стално ми се привиђа, као да на рукама тога човека видим... његову крв. (Мене су у мом скровишту прошли жмарци). Уосталом, — додаде она замишљено: — ко зна, да није било тога двобоја, можда... Ах, кад сам га видела рањенога, сместа сам осетила да сам сва његова.

— Чулкатурин вас воли, — примети Бизмјонков.

— Шта имам ја од тога? Зар мени треба ичија

љубав?... — Она застаде и лагано додаде: — сем ваше. Да, пријатељу мој, ваша љубав ми је неопходна: ја бих без вас пропала. Ви сте ми помогли да издржим страшне тренутке...

Она заћута... Бизмјонков поче да јој са очинском нежношћу глади руку.

— Шта да радимо, шта да радимо, Јелисавета Кириловна! — понављао је он неколико пута узастопце.

— Па и сада бих, — рече она мукло, — чини ми се, умрла, да ми није вас. Ви једини ме подржавате; а затим, ви ме потсећате на њега... Ви сте све знали. Сећате ли се како је био леп онога дана... Али, опростите ми; вама је, мора бити, тешко...

— Говорите, говорите! Молим вас! Којешта! — прекиде је Бизмјонков.

Она му стеже руку.

— Бизмјонкове, ви сте врло добри, — настави она: — добри сте као анђео. Шта да радим! ја осећам да ћу га волети све до смрти. Ја сам му опростила, ја сам му захвална. Нека му Бог даде среће! нека му Бог даде жену какву би он сам желео! — И очи јој се напунише сузама. — Само да ме не заборави, само да се бар каткада сећа своје Лизе. Хајдемо напоље, — додаде она после краћега ћутања.

Бизмјонков принесе њену руку својим уснама.

— Ја знам, — поче она ватрено: — сада ме сви осуђују, сада сви бацају на мене камење. Нека! Ја ипак не бих своју несрећу заменила за њихову срећу... не! не!... Није ме дуго волео, али ме је волео! Никада ме није варао: није ми говорио да ћу

бити његова жена; ни ја сама никада на то нисам помишљала. Једино се сиромах тата надао. И сада још нисам сасвим несрећна: остаје ми успомена и, ма како да су страшне последице... Мени је овде загушљиво... овде сам се видела с њиме последњи пут... Изиђимо на ваздух.

Устали су. Ја сам једва стигао да отскочим у страну и да се сакријем иза дебеле липе. Они су изишли из павиљона и, колико сам могао закључити по звуку корака, отишли су према шумарку. Не знам колико сам још стојао на месту, непомичан, утонуо у некакву бесмислену недоумицу, кад сам већ опет зачуо кораке. Пренуо сам се и провирио опрезно из моје заседе. Бизмјонков и Лиза враћали су се истом стазом. Обоје су били веома узбуђени, особито Бизмјонков. Он је, изгледало је, плакао. Лиза је застала, погледала га је и јасно изговорила ове речи: „Бизмјонкове, ја пристајем. Не бих пристала кад бисте ви хтели само да ме спасете, да ме извучете из страшнога положаја; али ви ме волите, ви све знате и — ипак ме волите: ја не бих никада нашла поузданијег, вернијег пријатеља. Постаћу ваша жена."

Бизмјонков јој је пољубио руку: она му се тужно насмешила и упутила се кући. Бизмјонков је јурнуо у честар, а ја сам отишао својим путем. Како је Бизмјонков, вероватно, рекао Лизи баш све оно што сам јој ја хтео да кажем, и како му је она одговорила баш оно што бих ја желео да од ње чујем, ја нисам имао више разлога да се узнемиравам. Две недеље касније она се удала за њега. Старцима Ожо-

гинима беше добродошао сваки младожења, ма какав био.

Е, па реците ви мени сада, зар нисам сувишан човек? Зар нисам у читавој овој историји одиграо улогу сувишна човека? Улога кнежева... ту нема шта да се примети; Бизмјонковљева улога се такође да разумети... Али ја? ког сам се врага ја ту мешао?... какав ли ми је то био пети точак на колима!... Ах, горко ми је, горко!... Али, ево, што но кажу бурлаци: „још једном само, још једном још" — још дан-два, па ми неће бити више ни горко, ни слатко.

31 марта.

Лоше. Пишем ове ретке у кревету. Од јучерашњег дана време се нагло променило. Данас је топло, скоро летњи дан. Све се топи, одроњава, тече. У ваздуху лебди задах разривене земље: задах тежак, јак, загушљив. Одасвуда се диже пара. Сунце само бије, само жеже. Мени је рђаво. Осећам како се распадам.

Хтео сам да напишем свој дневник, а место тога шта сам урадио? испричао сам један догађај из свога живота. Ухватило ме брбљање, успомене су се пробудиле из сна и одмамиле ме. Писао сам без журбе, потанко, као да сам имао пред собом још читаве године времена; а сад ево — немам када више ни да наставим. Иде смрт, смрт. Већ чујем њено страшно *crescendo*... Време је... Време!...

Па шта, — велике ми несреће! Зар није свеједно ма шта приповедао? На домаку смрти губе се сви обзири земаљске сујете. Осећам како се смирујем: постајем простији, јаснији. Касно сам се опаметио!...

Чудновата ствар! смирујем се — тачно, и опет ми је некако... стравично. Јесте, стравично ми је. Напола наднесен над неком провалијом која немо зјапи, ја се стресам, окрећем се у страну и са халапљивом пажњом разгледам све унаоколо. Свака ствар ми је двоструко драга. Не могу да се нагледам моје убоге, невеселе собе и опраштам се од сваке пегице на зидовима! Заситите се још последњи пут, моје очи! Живот измиче; он равномерно и лагано одмиче од мене као обала од погледа путникових. Видим старо, жуто лице моје дадиље, убрађено тамном марамом, видим самовар како кључа на столу, лонац са геранијом пред прозором, видим и тебе, моје сирото куче, Трезоре, видим перо којим пишем ове ретке, моју сопствену руку, све то видим сада... ево све, ево... Зар је могуће... можда још данас... да вас више никада нећу видети? Тешко се живо биће растаје од живота! Шта се мазиш уз мене, јадно куче? шта се наслањаш прсима ка кревету, грчевито подвијајући свој куси реп и гледајући ме нетремице својим добрим, тужним очима? Можда ме жалиш? или можда већ осећаш да ће твога господара брзо нестати? Ах, кад бих само могао исто овако обићи у мислима све предмете у мојој соби! Знам да су све те успомене невеселе и незнатне, али немам других. Празнина, страшна празнина! како би казала Лиза.

О, Боже мој, Боже мој! Ето, ја умирем... Срце, способно и спремно да воли, ускоро ће престати да куца... Зар ће се оно збиља умирити занавек, а да ни једном не упозна срећу, да се ни једном не рашири испуњено слатком радошћу? Авај! то је немо-

гуће, немогуће, то знам... Кад би бар сада, пред смрт — та, смрт је ипак света ствар, она уздиже свако биће — кад би бар сада какав нежни, сетни, пријатељски глас отпевао нада мном опроштајну песму о мојој тузи, ја бих се, можда, помирио с њоме. Али умрети глупо, глупо...

Чини ми се, ја почињем да бунцам.

Збогом, животе, збогом, башто, и ви, липе моје! Кад настане лето, пазите, немојте заборавити да се одозго до доле прекријете цвећем... нека буде пријатно људима кад буду лежали у вашој мирисној ладовини, на свежој трави, уз нежно шуштање вашега лишћа, које лагано њише ветар. Збогом, збогом! Збогом све и занавек!

Збогом, Лизо! Написао сам ове две речи — и умало се нисам насмејао. Тај усклик ми се учинио некако књишки. Ја као да састављам какву сентименталну причу, па завршавам очајно писмо...

Сутра је 1 април. Је ли могуће да ћу сутра умрети? То би било чак некако непристојно. Међутим, мени баш тако пристаје...

Шта ли је само данас доктор шепртљао и брбљао!...

1 априла.

Свршено је... Живот је завршен. Ја ћу, збиља, данас умрети. Напољу је врућина... скоро загушљиво... или то моја плућа не могу више да дишу? Моја мала комедија је одиграна. Завеса пада.

Умирући, ја престајем бити сувишан...

Ах, како је јарко ово сунце! Из ових моћних зрака бије вечност...

Збогом, Терентјевна! ... Јутрос, седећи поред прозора, она је малко поплакала ... можда за мном ... а можда и стога што ће и сама скоро морати да умре. Узео сам од ње реч да неће „притући" Трезора.

Тешко ми је писати ... бацам перо ... Време је! смрт се већ примиче са све јачим грохотом, као кола ноћу, по калдрми: она је већ овде, лепрша око мене, као онај лаки дах од кога се накострешила коса пророку ...

Ја умирем ... Живите, живи.

Над гробом мојим нека бучне
поведе игре живот млад,
И природине равнодушне
лепоте блиста вечни склад!

Примедба издавача. — Испод ове последње строфе налази се профил једне главе са великим чуперком и са брцима, са оком en face и зракастим трепавицама; а испод главе је неко написао ове речи:

Ови рукопис читао
И Садржај Истога Није Одобрио
Петар Зудотјешин
М М М М
Поштовани Господин
Петар Зудотјешин
Поштовани Господине мој.

Али, како рукопис тих редака нимало не личи на рукопис којим је исписан остали део свеске, издавач

сматра да има право извести закључак да је горенаведене ретке накнадно дописало друго лице, тим пре што је исти (издавач) сазнао да је господин Чулкатурин заиста умро у ноћи између 1 и 2 априла 18.. године, на своме породичном имању — Овчим Водама.

1850 год.

Друмска гостионица

На главном б . . . ском друму, скоро на средини између два среска места кроз која тај друм пролази, налазила се доскора велика друмска гостионица, коју су врло добро знали сви кочијаши тројки, рабаџије, трговачки момци, паланачки трговци и уопште сви многобројни и разноврсни намерници, који у свако доба године газе по нашим друмовима. Сви су они свраћали у ту гостионицу; једино ако би поред ње по који пут прошле не заустављајући се какве спахијске кочије са запрегом од шест касача из сопствених ергела, у свој својој свечаности, што ипак не би сметало ни кочијашу ни лакеју на стражњем седишту да са нарочитим осећањем и пажњом баце поглед на добро познати трем пред улазом; или би, на прилику, какав гоља на поабаним таљигама, са три марјаша у кесици на недрима, кад би наишао поред богате гостионице, пожурио своје уморно коњче, хитајући према засеоку поред друма, где ће преноћити код једнога сељака-ханџије, код ког ниси могао наћи ништа сем сена и хлеба, али ниси морао ни да потрошиш ни једне копејке улудо. Сем свога повољног положаја, гостионица о којој смо почели да говоримо имала је још више привлачних страна: два бунара са одличном водом, са точки-

ћима који су шкрипели и са гвозденим ведрицама на ланцима; пространо двориште свуд унаоколо окружено настрешицом од дасака на дебелим стубовима; обилату залиху добре зоби у подруму; велику топлу собу са огромном руском пећи уз коју су се, као каква џиновска рамена, кочили дугачки попречни димњаци, и, најзад, две доста чисте собице са црвенкасто-љубичастим, при дну подераним, папирним тапетама на зидовима, са дрвеним, обојеним диваном, исто таквим столицама и са две саксије геранијe на прозорима, који, уосталом, нису никад били чишћени, те су једва пропуштали слабу светлост кроз многогодишње наслаге прашине. Гостионица је имала још и друге погодне стране: — близу је био ковач, а скоро одмах ту налазила се и воденица; најзад, у гостионици се могло добити и добро јело, захваљујући дебелој и руменој куварици, која је спремала добра и масна јела и није штедела намирница; до најближе крчме рачунало се да има свега око пола километара; газда је држао бурмут за шмркање, који је, истина, био мешан с пепелом, али је био ипак ванредно оштар и пријатно нагризао нос — једном речју, било је много разлога зашто је у овој гостионици увек било много сваковрсних гостију. Заволели су је путници — то је главно; без тога, зна се, никакав посао не може да успе; а заволели су је, како се причало у округу, стога што је и сам газда био веома срећан и што су му сви послови ишли од руке, ма да он лично и није баш много заслуживао ту своју срећу, али, ето, кад се некоме хоће — онда му се баш хоће.

Тај газда био је паланачког порекла и звао се Наум Ивановић. Био је средњега раста, дебео, погурен и плећат; глава му је била велика, округла, коса валовита и већ седа, ма да је изгледао као да нема више од четрдесет година; лице пуно и свеже, ниско, али бело и глатко чело и мале, светле, плаве очи, којима је веома чудновато гледао: испод ока, а у исто време дрско, што се доста ретко виђа. Главу је увек држао оборену и тешко је окретао, можда стога што је имао веома кратак врат; ишао је брзо и није махао рукама, већ је за време хода ширио руке са стегнутим песницама. Кад би се смешио, а смешио се често, али без смеха, као за себе, његове велике усне су се непријатно развлачиле и показивале низ честих и сјајних зуба. Говорио је отсечно и са некаквим сетним тоном у гласу. Браду је бријао, али се није носио цивилно. Одело му се састојало од једнога дугог, врло изношеног кафтана, широких чакшира и ципела, које је носио на босим ногама. Често је одлазио од куће по својим пословима, којих је имао много — препродавао је коње, узимао земљу у закуп, држао баште, куповао расаде и бавио се уопште разним трговачким пословима — али није никада дуго отсуствовао од куће; он се враћао у своје гнездо, као кобац, с којим је имао, особито по изразу очију, много сличности. Он је умео да држи у реду то своје гнездо; свуда је стизао, све је саслушавао, издавао је наредбе, исплаћивао, отпуштао и обрачунавао се сам, никоме није попуштао ни копејке, али није ни узимао више него што му је припадало.

Гости се нису с њиме упуштали у разговор, а није ни он волео да узалуд троши речи. „Мени требају ваши новци, а вама моја кухиња", објашњавао би он, као да чупа сваку реч: „нећемо се кумити; путник си, ручао си, нахранио коње, нема шта да чекаш. А ако си уморан, спавај, не брбљај". Држао је раднике крупне и снажне, али мирне и погодне; они су га се веома бојали. Он није никада пио ни капи алкохола, а њима је о великим празницима издавао по десет копејки за ракију; у остале дане нису смели да пију. Људи слични Науму брзо се богате... али до сјајног положаја у коме се налазио, — ценили су га на својих четрдесет до педесет хиљада, — Наум Иванов не беше дошао правим путем...

Двадесет година пре времена кад ће почети наша приповетка постојала је већ на истоме месту на главном друму гостионица за намернике. Истина, она није била покривена тамно-црвеним дрвеним кровом, који је кући Наума Ивановића давао изглед спахијског дома; и грађа јој беше скромнија, у дворишту су биле настрешнице од сламе, а место зидова од греда биле су — плетене лесе; стара гостионица није имала ни троугластог грчког зачеља на стубићима од вештачки украшеног дрвета; али ипак је то била друмска гостионица као што само може да буде — пространа, темељна и топла — и пролазници су радо у њу навраћали. Њен газда у оно време није био Наум већ неки Аким Семјонов, сељак оближње спахинице Јелисавете Прохоровне Кунце, чији је муж био штабни официр. Тај Аким је био бистар и промућуран сељак, који беше још као младић отишао за кочијашким послом са два лоша коњчета, а

годину дана касније се вратио са три добра, па је отада скоро читав свој живот проводио у путовању по великим друмовима, ишао је у Казан и у Одесу, у Оренбург и у Варшаву, и у иностранство, у „Липецк",[1] а у последње време је већ путовао са двема тројкама крупних и снажних ждребаца, који су били упрегнути у две огромне таљиге. Да ли му се досадио већ његов бескућнички, скитнички живот, да ли је хтео да створи породицу (за време једнога од његових путовања беше му умрла жена; деца, коју је имао, исто тако су поумирала), тек он се одлучио најзад, да напусти свој ранији занат и да отвори друмску гостионицу. Са дозволом своје спахинице он се окући поред главнога друма, купи на њено име пола десетине земље и на њој подиже друмску гостионицу. Посао му пође за руком. Новаца је имао за почетак посла и сувише; искуство које беше стекао за време свога дугог путовања по свима крајевима Русије веома му је добро дошло; он је знао како да угоди путницима, нарочито својим бившим другарима, кочијашима што су терали тројке, од којих је многе лично познавао, а то су особито важне муштерије за газде друмских гостионица: толико ти људи једу и троше на себе и на своје снажне коње. Акимова се гостионица прочула на стотине километара унаоколо. . . К њему су свраћали чак радије него ка Науму, који је после њега дошао, иако се Аким није ни из далека могао упоредити са Наумом у вештини газдовања. Код Акима је све било онако, више по старински, топло, али не баш сасвим чисто: де-

[1] Лајпциг.

шавало се да му је и зоб лака или овлажена, а јела су била такође кувана с пете на девету; код њега се који пут на трпезу износило и такво јело да би боље било да су га у пећи оставили, и није, да кажете, да му је жао било потрошити на намирнице, већ ето — куварица не припази. Али зато, он је попуштао и у цени и давао чак и на вересију, једном речју — био је добар човек, љубазан домаћин. Волео је разговор и радо је и чашћавао људе; расприча се тако по неки пут код самовара, да га гладан слушаш, особито кад почне да прича о Петрограду, о черкаским степама или например о прекоморским земљама; волео је, разуме се, с добрим човеком и да попије по неку чашицу, али не претерано, већ више онако, друштва ради — такав је глас уживао код путника. Веома су га волели трговци и уопште сви они људи, што их зову старозаветнима, они што неће да крену на пут пре него се потпашу, што не уђу у собу пре него се прекрсте и не започињу разговора пре него ли се поздраве. Већ сама Акимова спољашност изазивала је наклоност према њему: био је висока раста, сувоњав, али веома стасит, чак и у старијим годинама; лице му је било дуго, пријатно и правилно; високо, отворено чело, нос прав и танак и невелика уста. Из његових граорастих, испупчених очију сијала је предусретљива кротост, житка и мекана коса коврчала му се иза потиљка: на темену је није много било. Звук Акимовог гласа био је веома пријатан, иако слаб; у младости је одлично певао, но дуга путовања на отвореном ваздуху и зими беху оштетила његова плућа. Али је зато говорио врло течно и слатко. Кад се смејао, око очију

би му се наборале зракасте мрске, које су ванредно љупко изгледале: — такве се мрскице могу видети само код добрих људи. Акимови покрети били су већином лагани и одавали су извесну увереност и важну учтивост, као што бива код веома искусних људи, који су видели много у своме животу.

Аким, или Аким Семјоновић, како су га звали чак и у спахијској кући, куда је одлазио често, а недељом после литургије обавезно, био би збиља у сваком погледу на свом месту, да није имао једну слабост, која је већ многе људе на овом свету упропастила, и која је најзад сатрла и њега — слабост према женском полу. Аким је био крајње заљубљиве природе; његово срце се никако није умело одупрети женскоме погледу, он се од њега топио као први јесенски снег од сунца... и морао је скупо платити ту своју претерану осећајност.

У току прве године пошто се настанио на главном друму, Аким је био толико заузет грађњама у дворишту, уређивањем домазлука и свима пословима, који неизоставно прате свако насеље на новом месту, да просто није имао времена да мисли о женама, а ако су му и долазиле на памет какве грешне мисли, он их је сместа терао читањем разних светих књига, према којима је осећао велико поштовање (писменост је изучио још за време свога првога путовања), певањем псалама у пола гласа или каквим другим побожним занимањем. — Затим, у то доба он беше већ ушао у 46 годину — а у тим годинама се приметно смирују и хладе свакојаке страсти, и није више време за женидбу. Аким је већ и сам почињао да мисли да је та буба, како је он го-

ворио, са њега саскочила... али, ето, шта је суђено — суђено, не можеш му умаћи...

Бивша спахиница Акимова, Јелисавета Прохоровна Кунце, удовица штабног официра немачког порекла, била је рођена у Митави, где је провела и прве године свога детињства и где је оставила бројну и сиромашну породицу, о којој се, узгред буди речено, мало бринула, особито од када јој је једном случајно дошао у госте један од њене браће, трупни пешадиски официр, који се одмах сутрадан толико разбеснео да је у мало није истукао, при чему је још назвао: du, Lumpenmamsell!, иако јој је јуче још на лошем руском језику тепао: „сестрице, душо моја"". Јелисавета Прохоровна се није скоро никако мицала са свога лепога имања, које беше стекао њен муж, бивши архитекта; имањем је управљала лично и доста вешто. Јелисавета Прохоровна није пропуштала ни једну повољну згоду, из свега је извлачила корист за себе; у томе се огледала њена немачка нарав, као и у ванредној умешности да место гроша потроши копејку; у свему другоме она беше сасвим примила све руско. Држала је много кућних слугу; особито је држала много служавки, које, уосталом, нису свој хлеб јеле забадава: од јутра до мрака су биле погрбљене над послом. Она је волела да се извезе у кочијама са ливрејисаним лакејима на задњем седишту; волела је да јој приповедају сплетке и да јој дошаптавају, а и сама је одлично сплеткарила; волела је да човека задужи својом благонаклоношћу па да га одједном изненада баци у немилост, — једном речју, Јелисавета Прохоровна се понашала већ тачно као права госпођа. — Акиму је била на-

клоњена — он јој је уредно плаћао доста крупну закупнину — милостиво се упуштала с њиме у разговор и чак га је, шале ради, звала у госте... и баш у спахијској кући је на Акима вребала несрећа.

Међу собарицама Јелисавете Прохоровне била је једна девојка од својих двадесетак година, сироче, по имену Дуњаша. Била је лепушкаста, стасита и окретна; није била лепа, али су јој црте биле допадљиве: свежа боја коже, густа плава коса, живахне, сиве очице, мали округао нос, румене усне и особито неки слободан израз лица — полуподругљив, полуизазивачки — све то је имало неку своју нарочиту драж. Сем тога, иако је била сироче, држала се строго, скоро охоло: водила је порекло од старих спахијских кућних слугу; њен покојни отац, Арефије, био је тридесет година кључар, а деда, Степан, служио је као собар код већ одавно покојног господара, гардиског сержана и кнеза. Облачила се уредно и гиздаво, истицала своје руке, које су стварно биле ванредно лепе. Дуњаша је испољавала велик презир према свима својим удварачима, са самоувереним осмехом саслушавала њихове комплименте, а ако би на њих штогод одговарала, то је већином чинила само каквим усклиHом, као например: „јест! није него! таман бих ја! којешта!..." Ти усклици јој скоро никада нису силазиле са језика. Дуњаша је провела неке три године у Москви, на науци, и тамо је стекла оне нарочите навике и гримасе којима се одликују собарице које су живеле у престоницама. Кућна послуга ју је сматрала за девојку са поносом (то је код тих људи важило као велика похвала), која, иако је прошла сито и решето, ипак

није посрнула. Умела је лепо и да шије, али и поред свега тога Јелисавета Прохоровна јој није била много наклоњена, захваљујући главној собарици, Кириловној, једној постаријој жени, промућурној и лукавој. Кириловна је имала велик утицај на своју господарицу и веома вешто је умела да склања с пута своје супарнице.

Ето у ту Дуњашу се, дакле, заљубио Аким! И то тако, како се никада пре није заљубљивао. Први пут ју је видео у цркви: тек што се била вратила из Москве . . . затим се виђао с њоме неколико пута у спахијској кући; најзад, једном је с њоме провео читаво вече код управника, где је био позван на чај, заједно са осталим виђеним људима. Кућне слуге га се нису клониле, иако није припадао њиховом сталежу и мада је носио браду; али он је био образован и писмен човек, а што је главно — имао је пара; затим, није се ни облачио као сељак, носио је дугачак кафтан од црне чоје, чизме од штављене телеће коже и марамицу око врата. Истина, њене кућне слуге су међу собом говориле да се ипак види да он није од наших, али у очи — тек што му нису ласкали. Исте вечери, код управника, Дуњаша је коначно освојила Акимово заљубљиво срце, мада није ни речи одговарала на његова умиљавања и тек је каткада укосо погледала на њега, као чудећи се шта ће тај мушкарац ту. То је још више распаљивало Акима. Отишао је кући, мислио је, мислио и најзад се одлучио да је испроси . . . Толико га беше „опчинила"! Али, ко би могао описати Дуњашин гнев и негодовање кад ју је Кириловна пет дана касније нежно позвала к себи у собу и саопштила јој да је

проси онај брадати сељак Аким (а он је, види се, знао како треба да започне ствар), онај Аким уз ког јој је било зазорно чак и седети за столом!

Дуњаша је испрва сва успламтела, затим се усиљено насмејала, а најзад заплакала; али, Кириловна је тако вешто водила ствар, навела ју је да тако јасно осети свој положај у кући, споменула како Аким пристојно изгледа, како је богат и како јој је слепо одан, па је на крају још значајно натукнула и о жељи саме господарице, да је Дуњаша већ изишла из собе са замишљеним изразом на лицу, а када се срела са Акимом, пажљиво му је загледала у очи и није се одвратила. Ванредно издашни поклони тога заљубљеног човека растерали су њена последња колебања... Јелисавета Прохоровна, којој је Аким, у знак радости, поклонио стотину брескви на великом сребрном послужавнику, дала је свој пристанак да се он венча са Дуњашом и венчање се обавило. Аким није жалио трошкова — и млада, која је још јуче седела као утучена на диванчићу, а ујутро, на сам дан свадбе, плакала, све док ју је Кириловна облачила за венчање, брзо се утешила... Господарица јој је дала свој шал да га огрне у цркви, — а Аким јој је истога дана поклонио исто такав шал, ако не још лепши.

Тако се, ето, Аким оженио, довео младу својој кући... Почели су заједнички живот. Дуњаша се показала као лоша домаћица, слаба потпора мужу. Није се ни за шта занимала, било јој је тужно и досадно, сем ако би каткада на њу скренуо пажњу какав намерник официр и почео да јој се удвара, седећи за широким самоваром; често је одлазила од

куће, час у варош да штогод купи, час до спахијског салаша, до кога се рачунало око четири километара. У спахијској кући се одмарала; тамо би је опколили своји људи; девојке би завиделе њеним хаљинама; Кириловна је частила чајем; и сама Јелисавета Прохоровна би разговарала с њоме... Али и те посете нису пролазиле без горких доживљаја по Дуњашу... Тако она сада, као жена кућнога слуге, није могла више да носи шешир, већ је морала да се убради марамом... као жена каквог трговца, говорила јој је лукава Кириловна... као каква паланчанка, мислила је Дуњаша у себи.

Много пута су Акиму падале на памет речи његовога јединог рођака, старога стрица, једнога маторог, самохраног нежење: „Е, брате Акиме, — рекао му је он кад га је сусрео на улици, — чујем хоћеш да се жениш?..."

— Ето хоћу; а што?

— Е, Акиме, Акиме! Остави, зар, нас — сељаке, нисмо као више за тебе — а, да видиш, ниси ни ти за њу.

— Како то нисам за њу?

— А, ето, макар и ради овога, — одврати чича показујући Акиму његову браду, коју беше за вољу својој вереници почео да потшишава, јер није могао да се реши да је сасвим обрије... Аким је поникао; а чича се окренуо, затворио скутове свога тулупа, који беше подеран на раменима, и отишао, машући главом.

Да, више пута би се Аким замислио, више пута би стењао и уздисао... Али његова љубав према лепој жени није слабила; он се њоме поносио — особито

кад је упоређивао, да већ не говоримо са другим сељанкама или са својом првом женом, с којом га беху оженили кад му је било четрнаест година, већ и кад би је упоредио са осталим кућним слугама са спахијскога салаша; „ето, бива, какву смо птичицу уловили!. . ." Њена најмања нежност правила му је огромно задовољство. . . Даће Бог, мислио је он, да се малко свикне, да се уживи. . . Она се међутим понашала веома лепо и нико није о њој могао да каже рђаве речи.

Тако је прошло неколико година. Дуњаша је збиља најзад навикла на свој живот. Аким, што је више старио, тим више је осећао према њој оданости и поверења; њене другарице, које се не беху поудавале за тежаке, живеле су бедно, или су трпеле од сиротиње или су запале у лоше руке. . . А Аким је бивао све богатији и богатији. Све му је полазило за руком, — имао је срећу; једино га је једно жалостило: Бог му није давао деце. Дуњаши беше прошло двадесет пет година; сви су је већ почели звати Авдотја Арефјевна. Па ипак, она не беше постала права домаћица — мада је волела своју кућу, водила бригу о намирницама и надгледала служавку. . . Истина, све је то она радила као од беде, није пазила како ваља да у кући влада ред и чистоћа; али је у главној соби гостионице, поред Акимовог портрета, висио њен портрет, сликан уљаним бојама, који беше она лично наручила код једног мештанина сликара, сина парохијског ђакона. — Била је насликана у белој хаљини, са жутим шалом, са шест ниски крупнога бисера око врата, дугим минђушама у ушима и са прстењем на свима прстима. — Могло се познати

да је она, — иако је сликар беше насликао сувише дебелу и румену, а њене сиве очи направио као да су црне и чак малко разроке... Акимова слика му није никако успела: израдио га је некако тамно — à la Rembrandt — тако да се дешавало да какав путник погледа на слику па тек само мукне. Авдотја се почела доста немарно облачити; огрне белу мараму преко рамена — а под њом хаљину како било: савладала ју је леност, она пуна уздаха̂, млитава и дремљива леност, којој је веома наклоњен руски човек, особито кад му је осигуран опстанак...

И поред свега тога, Акиму и његовој жени послови су ишли врло добро — они су живели сложно и уживали глас узорних супружника. Али исто као што веверица чисти њушкицу док ловац нишани на њу, тако и човек не предосећа своју несрећу — и одједном се стропошта, као на леду...

Једне јесење вечери у Акимовој гостионици отседе један трговац галантериском робом. Разним странпутицама провлачио се он терајући двоја натоварена кола из Москве у Харков; то је био један од оних путујућих трговаца које често са великим нестрпљењем очекују спахијске жене и кћерке. С тим трговцем, већ постаријим човеком, путовала су два друга, или, боље да кажемо, два момка — један бледи, мршави и грбави, а други — млад, наочит и леп младић од својих двадесет година. Наручили су вечеру, а затим су сели да пију чај; трговац је замолио домаћине да испију с њима по једну шољу — и домаћини приме позив. Два старца (Аким беше већ ухватио педесет седму годину) заподену брзо разговор; трговац се распитивао о спа-

хијама у околини — а нико му о њима није могао дати бољих обавештења него Аким; грбави момак је стално излазио да погледа кола и најзад је отишао да спава; Авдотја је морала да разговара са другим момком... Седела је поред њега и разговарала је мало, више је слушала што јој он приповеда; али, видело се, његов разговор јој се допадао: лице јој је оживело, образи се заруменели и она се смејала од срца и доста често. Младић је седео скоро непомично и своју кудраву главу наклонио над сто; говорио је тихо, не дижући гласа и не журећи се; али његове мале, дрско-сјајне плаве очи беху приковане за Авдотју; она се испрва окретала, како не би гледала у њих, а затим му је и сама почела гледати у лице. Лице младићево било је глатко и свеже као кримска јабука; он се често смешкао и играо својим белим прстима по бради, која беше већ покривена ретким, тамним маљама. Говорио је како говоре трговци, али врло слободно и са неким немарним самопоуздањем — посматрајући је непрестано оним укоченим и дрским погледом... Одједном јој се малко примакао и, не мењајући ни најмање израз свога лица, рекао: „Авдотја Арефјевна, од вас нема на свету лепше; чини ми се да бих за вас и живот свој дао”.

Авдотја се гласно насмејала.

— Шта се смејеш? — упита је Аким.

— Ето — овај господин стално смешне ствари приповеда, — одврати она, уосталом, не много збуњена.

Стари трговац се иске....

— Хе-хе, да; овај Наум ми је велик брбљивко. Али не слушајте ви њега.

— Таман! није него! немам друга посла него да њега слушам, — одврати она и климну главом.

— Хе-хе, наравно, — примети старац. — Али, ипак, — додаде као попевајући: — опростите нам, молимо лепо, много смо задовољни, али је време и да се одморимо... — И устаде.

— И ми смо много задовољни, — проговори Аким и исто тако устаде: — хвала на части; уосталом, лаку ноћ желимо Авдотјушка, устај.

Авдотја устаде као преко воље, после ње диже се и Наум... и сви се разиђоше.

Домаћини су отишли у засебну собицу, која им је служила као спаваћа соба. Аким је сместа почео да хрче. Авдотја дуго није могла да заспи... Испрва је лежала мирно, с лицем окренутим према зиду, а онда се почела превртати по угрејаном перјаном душеку, час је одбацивала покривач, час га опет навлачила на себе... а затим је ухватио лак дремеж. Одједном се са дворишта зачу јак мушки глас: певао је некакву отегнуту, али не тужну песму, чије се речи нису могле разабрати. Авдотја је отворила очи, налактила се и почела да слуша... Песма се настављала... Она се звучно разлегала јесењим ваздухом.

Аким диже главу.

— Ко то пева? — упита он.

— Не знам, — одговори она.

— Лепо пева, — додаде он после кратког ћутања. — Лепо. Јака гласина. Е, и ја сам некада певао, — настави он: — и лепо сам певао, али ме издао глас. А овај је добар. То сигурно пева онај момак.

Наум се зове, канда. — Ту се он окрену на другу страну, уздахну и наново заспа.

Онај глас још дуго није престајао... Авдотја га је само слушала и слушала; најзад глас као да се претргао, још једном се снажно заорио па је лагано замро. Авдотја се прекрстила и спустила главу на јастук... Прошло је пола сата... Она се диже и поче полако да устаје с кревета...

— Куда ћеш, жено? — упита је Аким кроз сан.

Она застаде.

— Да поправим кандило, — проговори она: — не могу нешто да спавам...

— А ти се онда помоли Богу, — промуца Аким заспивајући.

Авдотја је пришла кандилу, почела да га поправља, па га, нехотице, угасила; онда се вратила и легла. Све се смирило.

Сутрадан, раном зором, трговац је са својим друговима кренуо на пут. Авдотја је спавала. Аким их је пратио око пола километра: требало му је да навратн до воденице. Кад се вратио кући, он виде да му је жена већ обучена и да није сама: с њоме је био онај јучерашњи момак, Наум. Стојали су поред стола код прозора и разговарали. Кад је спазила Акима, Авдотја је ћутећи изишла напоље из собе, а Наум је објаснио да се вратио по газдине рукавице, које је овај, тобоже, заборавио на клупи, па је онда и он отишао.

Сада ћемо рећи нашим читаоцима оно што су они, вероватно, и без нас наслутили: Авдотја беше страсно заволела Наума. Како се то могло тако брзо догодити, тешко је објаснити; тим теже што се она

дотле беспрекорно владала, и поред многобројних прилика и покушаја да се скрши њена брачна верност. Касније, кад је њена веза с Наумом постала јавна, многи су у том крају причали како јој је он још прве вечери насуо у чај омађијане траве (код нас се још тврдо верује у деловање сличних средстава), и да се то могло врло лако опазити на Авдотји, која је, тобоже, ускоро затим почела да вене и чезне.

Било како му драго, тек Наум се почео доста често виђати у Акимовој кући. Најпре је још једном пропутовао с оним истим трговцем, а три месеца касније појавио се већ сам, са својом сопственом робом; затим се пронео глас да се он настанио у једном од оближњих среских градова, и од тог доба су се редовно, сваке недеље, на главном друму видела његова чврста, молована кола, у која су била упрегнута два добро ухрањена коњића, којима је он сам управљао. Између Акима и њега није било нарочито присног пријатељства, али се међу њима није могла опазити никаква омраза; Аким на њега није обраћао велике пажње и познавао га је само као промућурна младића који је ухватио добар корен. Он није слутио шта је у ствари осећала Авдотја и поклањао јој је као и раније своје поверење.

Тако су прошле још две године.

Једнога летњега дана, пред сам ручак, нешто после једног сата, Јелисавета Прохоровна, која се баш за те две године беше нагло збрчкала и пожутела, и поред свих могућих масажа, руменила и белила, — Јелисавета Прохоровна беше изишла са псетанцетом и сунцобраном да се прошета по своме лепо

уређеном немачком врту. Лагано шуштећи уштирканом хаљином она је ишла ситним корацима по пешчаној стазици, између два реда као свећа правих георгина, кад је одједном сустиже наша стара познаница Кириловна и рече јој са пуно поштовања да би један б . . . ски трговац желео с њоме да разговара о једној врло важној ствари. Кириловна је, као и раније, уживала наклоност своје господарице (у ствари је она управљала имањем г-ђе Кунце) и од пре неког времена имала дозволу да носи бели платнени шеширић, што је давало још више оштрине изразитим цртама њеног препланулог лица.

— Трговац? — упита госпођа. — Шта тај хоће?

— Не знам шта изволи желети, — одврати Кириловна слатким тоном: — тек, рекла бих, господин би желео да нешто од вас купи.

Јелисавета Прохоровна се вратила у гостинску собу, села на своје уобичајено место, у столицу са наслоном, по којему се лепо извијао ладолеж, и наредила да се позове б . . . ски трговац.

Ушао је Наум, поклонио се и застао поред врата.

— Чула сам, ви хоћете да нешто купите од мене? — почела је Јелисавета Прохоровна, а у себи је помислила: — баш леп човек овај трговац.

— Тако је, молим.

— А шта то?

— Не бисте ли изволели да продате вашу друмску гостионицу?

— Какву гостионицу?

— Ону на главном друму, ту близу.

— Али та гостионица не припада мени. То је Акимова гостионица.

— Како да не припада вама? на вашој земљи је саграђена.

— Истина је — земља је моја... купљена је на моје име; али гостионица је његова.

— Лепо. Дакле, да ли бисте изволели да нам је продате?

— Како да је продам?

— Тако, лепо. А ми бисмо добро платили.

Јелисавета Прохоровна мало заћута.

— Збиља чудновато, — поче она опет: — како ви то говорите. А колико бисте ви дали? — додаде она. — То јест, ја то не питам за себе, већ за Акима.

— Па ето, са свим зградама и принадлежностима, и, наравно са земљом што је уз гостионицу, дао бих две хиљаде рубаља.

— Две хиљаде рубаља! То је мало, — одврати Јелисавета Прохоровна.

— Стварна цена.

— А јесте ли разговарали с Акимом?

— Што с њиме да разговарам? Гостионица је ваша па ваша, зато ето с вама и разговарам.

— Али ја сам вам рекла... Збиља, чудновато, како то да ме не разумете!

— Како да не разумем; разумем ја вас.

Јелисавета Прохоровна погледа Наума, Наум погледа Јелисавету Прохоровну.

— Дакле, — поче он: — шта бисте, на прилику, ви предложили од ваше стране?

— Од моје стране... — Јелисавета Прохоровна се поче немирно мицати у наслоњачи. — Пре свега, кажем вам, мало је две хиљаде, а затим...

— Стотинарчицу бих могао додати, молим.

Јелисавета Прохоровна устаде.

— Ја видим ви говорите о сасвим другим стварима, рекла сам вам већ да ту гостионицу не могу и нећу да продам. Не могу... то јест нећу.

Наум се насмеши и малко поћута.

— Лепо, како изволите... — проговори затим, лако слегнув раменом: — опростите, молимо вас. — Поклони се и ухвати кваку на вратима.

Јелисавета Прохоровна се окрете према њему.

— Уосталом... — проговори она са једва приметном станком: — немојте још да одлазите. — Она позвони; из кабинета дође Кириловна. — Кириловна, нареди да господину трговцу послуже чај. Ми ћемо се још видети, — додаде она, лако климну главом.

Наум се још једном поклони и изиђе заједно са Кириловном.

Јелисавета Прохоровна се два три пута прође по соби и опет зазвони. Овај пут уђе дечак у козачком оделу. Она му нареди да позове Кириловну. Неколико тренутака касније уђе Кириловна, лагано шкрипућући својим новим ципелама од козје коже.

— Јеси ли чула, — поче Јелисавета Прохоровна с усиљеним смехом, — шта ми предлаже овај трговац? Збиља, чудан човек!

— Не, нисам чула... шта каже? — И Кириловна малко зажмири својим црним калмучким очицама.

— Хоће да купи од мене Акимову гостионицу.

— Па зашто не?

— Али како... А шта ће Аким? Ја сам је Акиму дала.

— Али забога, госпођо, како то говорите? Зар та гостионица није ваша? Зар нисмо и ми ваши? И зар није и све што ми имамо — опет ваше, спахијско?

— Шта то причаш, Кириловна, Бог с тобом? — Јелисавета Прохоровна извади марамицу од батиста и нервозно се усекну. — Аким је ту гостионицу купио за свој новац.

— За свој новац? А откуда му тај новац? — Зар и тај новац није добио захваљујући вашој милости? Па и иначе, колико има откад ужива ту земљу... И опет све благодарећи вашој милости. А ви, госпођо, мислите, ваљда, да му неће остати више новаца? Та, богатији је тај од вас, Бога ми!

— Све је то, разуме се, тако, али ипак ја не могу... Како то да ја продам ту гостионицу?

— А што да је не продате? — настављала је Кириловна. — Срећа још, што се нашао купац. Дозволите ми да вас упитам, колико вам нуди?

— Нешто преко две хиљаде рубаља, — одговори тихо Јелисавета Прохоровна.

— Даће он, госпођо, и више, ако од прве нуди две хиљаде. А са Акимом ћете се касније обрачунати; можете му, на прилику, данак смањити. Он ће вам бити још захвалан.

— Разуме се, требаће да му смањим данак. Али ипак не могу, Кириловна, продати, како то... — И Јелисавета Прохоровна поче брзо да корача тамо амо по соби... — Не, то је немогуће, то не ваља... не, молим те, немој да ми више о томе говориш... јер ћу се иначе наљутити...

Али, и поред забране узрујане Јелисавете Прохоровне, Кириловна је и даље говорила, а пола сата

касније вратила се опет Науму, кога беше оставила у бифеу, код самовара.

— Шта ћете ми рећи, уважена моја, — упита Наум, кицошки окренувши испивену шољу на тањирић.

— Рећи ћу вам, — одврати Кириловна, — да идете госпођи, она вас зове.

— Разумем, — одговори Наум, устаде и пође за Кириловном у гостинску собу.

Врата су се за њима затворила. . . Када су се, најзад, та врата наново отворила и кад је Наум изишао из њих, клањајући се и идући натрашке, ствар је већ била у реду; Акимова гостионица припадала је њему: он је купио за 2800 рубаља у асигнационим новчаницама. Утврдили су да писмено о продаји направе што пре, а да дотле ствар не разглашују; Јелисавета Прохоровна добила је сто рубаља капаре, а двеста рубаља дао је купац Кириловној као бакшиш. „Јевтино сам трговао", мислио је Наум пењући се у кола: „добро што ми је таква прилика испала".

У исто време, док се у спахијској кући вршила описана погодба, Аким је седео сам на клупи, под прозором своје куће, и са незадовољним изразом гладио браду. . . Рекли смо већ пре, да он није слутио ништа о наклоности своје жене према Науму, иако су му добри људи већ више пута напомињали да је већ време да се освести; истина, њему се понекад и самом чинило као да му је домаћица од пре неког времена постала нешто више јогунаста, али, ствар је позната: женско створење је превртљиво и ћудљиво. Чак и кад му се збиља чинило да му у

кући није све у реду, он је само одмахивао руком; није хтео, што но се каже, да диже галаму; његова доброћудност није попуштала уколико је он старио, а и леност је играла своју улогу. Али тога дана био је веома зле воље; дан пре беше сасвим случајно на улици чуо разговор између своје служавке и неке друге жене из суседства...

Суседка је питала служавку зашто није у недељу у вече навратила до ње: „ја сам те, вели, чекала".

— Пошла сам к теби, — правдала се служавка, — али, на несрећу, набасам на газдарицу... враг је однео!

— Набасаш... — понови суседка некаквим отегнутим гласом и подбочи руком образ. — А где си то, рођена, набасала на њу?

— За поповом конопљом. Газдарица изишла у конопљу к ономе своме, к Науму, зна се већ, а ја у помрчини, па не видим, а и месечина ме ваљда засенила, Бог ће га знати, тек ја ти право наиђем на њих.

— Наиђеш, — опет понови суседка. — Па шта раде, рођена моја, њих двоје — стоје?

— Стоје — као обично. Стоји он, стоји и она. Кад ме угледала, пита ме: куда трчиш? Одмах да си кући пошла. И пошла сам.

— Пошла. — Суседка малко поћута. — А сад збогом, Фетињушка, — рече она и одгегуца својим путем.

Тај разговор деловао је непријатно на Акима. Његова љубав према Авдотји беше већ охладнела, али му се служавкине речи ипак нису допале. Међутим она је рекла истину: те ноћи је Авдотја стварно ишла к Науму, који ју је чекао у густој сенци непо-

мичне и високе конопље, која је падала на друм. Роса је влажила сваку стабљику с врха до дна; наоколо се ширио јак, скоро опојан мирис. Велики, пурпурни месец тек што се беше дигао у тамној и мутној измаглици. Наум је већ издалека чуо убрзане Авдотјине кораке и упутио јој се насусрет. Она му је пришла, сва бледа од трчања, месечина је падала право на њено лице.

— Шта је, јеси ли донела? — упитао је он.

— Донела сам, јест, — одговорила је она неодлучним гласом: — али, Науме Ивановићу, шта...

— Дај овамо, ако си донела, — прекиде је он и пружи руку...

Она извади некакав свежњић из недара. Наум га одмах узе и стави себи у недра.

— Науме Иванићу, — проговори Авдотја лагано, не скидајући очију с њега... — Ох, Науме Иванићу, ради тебе ћу душу своју изгубити...

У тај час им је пришла служавка.

Дакле, Аким је седео на клупи и незадовољно гладио своју браду. Авдотја је непрестанце час улазила у собу, час опет излазила напоље. Он ју је само пратио погледом. Најзад, она је ушла још једном, узела из собице топао, памучан капут и већ прекорачила преко прага — кад се он више не мога свладавати и рече, као за себе:

— Баш се чудим, — поче он: — зашто се то женске увек журе? Онако, да се смире и поседе на једном месту, то не можеш од њих тражити. Оне то нису у стању. Е, али ако је да се кудгод отрчи, било ујутро, било увече, то воле. — Да.

Авдотја је саслушала мужевљеве речи до краја, не мичући се с места; тек код речи „увече" малко окрену главу и као да се замисли.

— Већ и ти, Семјонићу, — проговори она најзад љутито, — зна се, кад почнеш са твојим разговорима, онда. . .

Она одмахну руком и изиђе, залупивши вратима. Авдотја збиља није много ценила Акимову речитост и увече, кад би се он упустио у какав разговор с путницима или стао штогод да прича, она је често потајно зевала или одлазила. Аким погледа на затворена врата. . . „Кад почнеш са твојим разговорима", понови он полугласно, „у томе и јесте ствар, што сам мало с тобом разговарао. . . И још ко? свој човек, тако рећи, па још. . ." И он устаде, замисли се малко и удари се неколико пута песницом у затиљак. . .

После тога прошло је још неколико доста чудноватих дана. Аким је стално погледао на своју жену, као да хоће нешто да јој каже; а и она је са своје стране бацала погледе пуне подозрења; и он и она су при том усиљено ћутали; уосталом, то ћутање се обично прекидало каквим осорним Акимовим приговором у вези са неком грешком у вођењу домазлука, или у вези са женама уопште; Авдотја му већином није одговарала ни речи. Ипак, и поред све Акимове доброћудне слабости, дошло би неизоставно до одлучног објашњења између њега и Авдотје, да се није, најзад, одиграо један догађај после кога би свако објашњавање било узалудно.

Једнога дана (пошто услед летњих пољских радова не беше у гостионици ни једнога путника)

Аким и његова жена хтели су баш да се малко заложе, кад одједном једна кола живо затандркаше друмом и нагло стадоше пред улазом. Аким погледа кроз прозор, намршти се и поничe: из таљига је лагано излазио Наум. Авдотја га није видела, али кад се из трема зачуо његов глас, њој кашика лако задрхта у руци. Он је наређивао своме момку да остави коња у дворишту. Најзад су се врата отворила и он је ушао у собу.

— Помози Бог, — рече он скидајући капу.

— Бог ти помогао, — одврати Аким кроз зубе. — Које добро?

— Ето, навратио, — одговори овај и седе на клупу. — Био сам код спахинице.

— Код спахинице, — рече Аким, још увек се не дижући с места. — Ваљда неким послом?

— Јест, послом. Авдотја Арефјевна, наше поштовање.

— Добар дан, Науме Иванићу, — одговори она.

Сви су неко време ћутали.

— Шта вам је то, изгледа добра нека чорба, — поче Наум. . .

— Чорба, јесте, — одврати Аким и одједном пребледе: — али не за тебе.

Наум зачуђено погледа Акима.

— Како то не за мене?

— Ето тако, није за тебе. — Акиму заблисташе очи и он удари шаком о сто. — У мојој кући нема ништа за тебе, јеси ли чуо?

— Еј, Семјонићу, шта ти је? Шта је то с тобом?

— Није мени ништа, већ си ми т и додијао, Науме Иванићу, ето шта је. — Старац је устао и сав је

уздрхтао. — Почео си сувише често да ми се вуцараш овамо, ето шта је.

Наум такође устаде.

— Ти си, брате, чини ми се, шенуо, — рече он с потсмехом. — Авдотја Арефјевна, шта је ово с њиме?...

— Напоље, — викне Аким гласом који се тресао: — напоље, кад ти кажем, чујеш ли... каква Авдотја Арефјевна... губи се, кад ти кажем, чујеш ли већ!

— Шта ти то мени говориш? — упита значајно Наум.

— Губи се одавде; ето шта ти говорим. Ту су ти врата, па сад пут под ноге... разумеш? иначе — биће зло!

Наум коракну напред.

— Људи божији, немојте да се тучете, овако вас молим, — промуца Авдотја, која је дотле непомично седела за столом...

Наум се осврну на њу.

— Немајте бриге, Авдотја Арефјевна, шта да се тучемо! Ето ти га, — настави он, обраћајући се Акиму: — како се само развикао. Збиља. Гле ти њега како је жустар! Где се то чуло да човека из туђе куће терају, — додаде Наум лагано и развлачећи речи: — и то још домаћина?

— Како то из туђе куће, — промуца Аким. — Каквог домаћина?

— Па ето, рецимо, мене.

Наум ту зажмири и искези своје беле зубе.

— Како тебе? Зар нисам ја домаћин?

— Ала си ти, бато, недотупаван. Кад ти кажем — ја сам домаћин.

Аким избечи очи.

— Шта трућаш ту, као да си се бунике наждерао, — проговори он најзад. — Од куда, до ђавола, ти да си овде домаћин?

— Уосталом, шта да се с тобом препирем, — викну нестрпљиво Наум. — Видиш ли ову хартију, — настави он, пошто је извадио из џепа пресавијен лист државне таксене хартије: — је ли видиш? Ово ти је куповни уговор, разумеш ли, куповни уговор и на твоју земљу и на гостионицу; и једно и друго сам купио од спахинице, купио сам све од Јелисавете Прохоровне; јуче смо закључили уговор у Б. . . . у — ја сам, дакле, овде домаћин, а не ти. Још данас да покупиш све своје траље, — додаде он стављајући хартију натраг у џеп: — а сутра да ти ни трага овде не буде; јеси ли чуо?

Аким је стојао као громом ударен.

— Разбојниче, — застење он најзад: — разбојниче. . . Еј, Феђка, Мићка, жено, жено, ухватите га, ухватите — држ'те га!

Он се потпуно изгубио.

— Пази, пази, — рече Наум претећи: — пази, чича, не будали. . .

— Та удри га, удри га, жено! — понављао је Аким сузним гласом, залетајући се с места малаксало и узалудно. — Зликовче, разбојниче. . . Мало ти је ње. . . сад хоћеш да ми и кућу моју отмеш и све. . . Али не, причекај. . . не може то тако. . . Ја ћу лично отићи, лично ћу да кажем. . . како. . . зашто да се прода. . . Стани мало. . . причекај. . .

И он изјури гологлав на улицу.

— Куда, Акиме Иванићу, куда то трчите, баћушка? — проговори служавка Фетиња, која се беше сударила с њиме на вратима.

— Идем госпођи! Пусти ме! Госпођи... — завапи Аким и, угледавши Наумова кола, која још не беху стигли да утерају у двориште, скочи у њих, зграби узде и, ошинув коња из све снаге, потера трком према спахијском салашу.

— Матушка, Јелисавета Прохоровна, — понављао је он у себи читавим путем: — због чега толика немилост? Баш сам се, чини ми се, увек старао да вам угодим!

А за то време је непрекидно шибао коња, шибао. Путници су се пред њим склањали, освртали се и дуго га пратили погледом.

Аким је за четврт сата стигао до салаша Јелисавете Прохоровне, дотерао кола пред трем, скочио с њих и упао право у претсобље.

— Шта је то с тобом? — прогунђа уплашени лакеј, који је слатко дремао на миндерлуку.

— Госпођу морам да видим, госпођу, — проговори гласно Аким.

Лакеј се зачуди.

— Да се није штогод догодило? — заусти он...

— Није се догодило ништа, већ морам видети госпођу.

— Шта, шта, — проговори лакеј чудећи се све више и лагано се исправи.

Аким се прену... Као да су га полили хладном водом.

— Јавите госпођи, Петре Јевграфићу, — рече он дубоко се клањајући: — кажите да би Аким желео да с њоме говори...

— Добро... идем... јавићу... а ти си, рекао бих, пијан, причекај, — прогунђа лакеј и оде.

Аким поничe и као да се збуни... Његове одлучности беше нестало истог часа чим је ступио у претсобље.

Јелисавета Прохоровна се такође збунила кад су јој јавили да је дошао Аким. Сместа је наредила да Кириловна дође к њој у кабинет.

— Ја га не могу примити, — поче она убрзано, чим се појавила Кириловна: — не могу никако. Шта да му кажем? Ето, зар ти нисам говорила да ће сигурно доћи овамо и да ће се жалити, — додаде она љутито и узрујано: — зар нисам говорила...

— А шта и да га примате, — одврати мирно Кириловна: — то није ни потребно. Зашто ви да се узрујавате, молим вас.

— Па шта да радим?

— Ако дозволите, ја ћу с њиме да поразговарам.

Јелисавета Прохоровна диже главу.

— Буди тако добра, Кириловна. Поразговарај с њим. Реци му... онако — ето, да сам ја нашла за потребно... али да ћу га, уосталом, наградити... тамо, већ, како знаш. Молим те, Кириловна.

— Само ви, госпођо, изволите бити без бриге, — одврати Кириловна и изиђе шкрипећи папучама.

Није прошло ни четврт сата, кад се њихово шкрипање наново зачуло, и кад је Кириловна ушла у кабинет са оним истим мирним изразом лица, са оним истим паметним лукавством у очима.

— Дакле, — упита је госпођа, — шта каже Аким?

— Шта да каже. Вели, нека сте ви живи и здрави, да је све у вашој руци, воља ваша, а њему је за његове дане доста.

— И није се жалио?

— Није. На шта да се жали?

— Зашто је онда долазио? — рече Јелисавета Прохоровна с извесном недоумицом.

— Долазио је да моли, за сада, пре награде, да будете толико милостиви да му опростите данак, то јест, за идућу годину...

— Разуме се да ћу му опростити, опростићу му, — прихвати живо Јелисавета Прохоровна: — то се разуме. Врло радо. И реци му, уопште, да ћу га наградити. Е, баш ти хвала, Кириловна. Видим ја, добар је он сељак. Причекај, — додаде она: — дај му ово од моје стране. — И она извади из свога стола за рад једну новчаницу од три рубље. — Ево, узми, однеси му.

— Слушам, — одврати Кириловна, пође мирно натраг у своју собу и мирно закључа новчаницу у једно оковано сандуче, које јој је стојало поред узглавља; у њему је она чувала своју готовину, која није била мала.

Кириловна је својим извештајем умирила госпођу, али разговор њен с Акимом није у истини текао баш тачно онако како га је она описала; било је овако: она је наредила да га позову да дође к њој у собу за служавке. Испрва он није хтео да иде к њој, рекавши да жели да разговара лично са Јелисаветом Прохоровном, а не са Кириловном, па ипак најзад послуша и упути се кроз задњи улаз ка Ки-

риловној. Затекао ју је саму. Пошто је ушао у собу, одмах је застао и наслонио се на зид, поред врата, заустио је да нешто каже... али није могао.

Кириловна баци на њега дуг поглед.

— Ви сте, Акиме Семјонићу, — почела је она, — желели да разговарате са госпођом?

Он је само климнуо главом.

— То није могуће, Акиме Семјонићу. Па и која корист од тога? Што је било не може се више променити, само би госпођу узнемирили. Госпођа вас не може сада примити, Акиме Семјонићу.

— Не може, — понови он и поћута мало. — Па како онда, — проговори он најзад: — кућа, дакле, има да пропадне?

— Слушајте, Акиме Семјонићу. Ја знам, ви сте увек били паметан човек. То је господска воља. И то се не може мењати. Нема ту шта да се мења. Шта да ми ту сада разговарамо, нема од тога никакве хасне. Је ли тако?

Аким стави руке за леђа.

— Него ће боље бити да размислите, — настављала је Кириловна: — како би било да замолите госпођу да вам, на прилику, опрости нешто данка...

— А кућа, дакле, не може да се спасе, — понови Аким истим гласом као пре.

— Кажем вам: не може, Акиме Семјонићу. Ви то знате боље од мене.

— Да. Могу ли бар знати за колико је отишла гостионица?

— То ја не знам, Акиме Семјонићу; не бих вам могла рећи... Али, зашто — молим вас — стојите, — додаде она: — изволите сести.

— Нека, хвала. Ми смо сељаци, можемо и овако.

— Какав сте ви сељак, Акиме Семјонићу? Ви сте прави трговац, вас не може човек ни са кућним слугом да упореди, шта ви мислите? Него, немојте узалуд да тугујете. Изволите ли чаја?

— Нећу, хвала; не пије ми се. Тако, дакле, кућица вама остаде, — додаде он одвајајући се од зида.

— Хвала и на томе. Опростите, молим, уважена.

Ту се он окрену и изиђе напоље. Кириловна исправи своју кецељу и пође госпођи.

— Кад погледаш, и збиља сам постао трговац, — рече Аким самоме себи, пошто је застао замишљен испред капије. — Красан трговац! — Он одмахну руком и горко се осмехну. — Ах, шта! Треба ићи кући!

Он беше потпуно заборавио на Наумовог коња на којем се довезао, и упути се пешке друмом ка гостионици. Није стигао још ни да пређе први километар, кад зачу како поред њега лупарају неке таљиге.

— Акиме, Акиме Семјонићу, — звао га је неко.

Он подиже очи и угледа свога познаника Јефрема, парохијског црквењака, који је носио надимак Кртица, једног малог погрбљеног човечуљка, с оштрим носићем и очима које су изгледале слепе. Он је седео у олупаним таљигама, на једном нарамку сламе, наслоњен прсима на бок.

— Идеш ли кући? — упита он Акима.

Аким застаде.

— Кући.

— Хоћеш ли да те довезем?

— Хајд' баш, вози.

Јефрем се склони у страну и Аким седе поред њега у таљиге. Јефрем, који је, изгледа, био накресан, поче да шиба своје коњче крајевима узде од канапа; оно потрча уморним касом, непрестано трзајући незауларену њушку.

Тако су се возили око једног километра, не проговоривши ни речи један с другим. Аким је седео оборене главе, а Јефрем је стално нешто гунђао кроз нос, и час терао коња, час га кочио.

— Куда си ти то, Семјонићу, ишао тако без капе? — упита он Акима изненада и, не чекајући на одговор, настави полугласно: — оставио си је у радњи, сигурно. Мâма си ти; знам ја тебе, зато те и волим, што си мâма; ниси убојица, ниси пустолина, ниси прзница; кућеван си човек, али си мâма, таква мâма — да те већ давно требало ставити под туторство, тако ми Бога; знаш, не ваља ти то ништа... Ура! — продера се он одједном из свега гласа: — ура! ура!

— Стојте, стојте, — зачу се негде близу женски глас: — станите!

Аким се осврну. Пољем је трчала ка таљигама једна жена, тако бледа и разбарушена да је он у први мах није познао.

— Стојте, стојте, — застења жена наново, тешко дишући и машући рукама.

Аким се стресао: то је била његова жена.

Он зграби узде.

— Зашто да се заустављамо, — поче да гунђа Јефрем: — да се заустављамо због некакве женетине? Ну-у!

Али Аким нагло заустави коња.

У тај час Авдотја је трчећи стигла на друм и бацила се право лицем у прашину.

— Баћушка, Акиме Семјонићу, — завапи она: — он је и мене отерао!

Аким је погледа, али се и не помаче, само још јаче затеже узде.

— Ура! — повика опет Јефрем.

— Па, велиш, отерао те? — проговори Аким.

— Отерао, баћушка, рођени мој, — одговори Авдотја јецајући. — Отерао, баћушка. Кућа је, каже, сада моја, а ти се, вели, губи.

— Одлично, то му ваља... одлично! — добаци Јефрем.

— А ти си се, ваљда, спремала да останеш тамо? — проговори Аким горко, седећи и даље у таљигама.

— Какво остајање! Еј, баћушка, — прихвати Авдотја, која се међутим беше усправила клечећи на коленима, па се опет баци на земљу: — не знаш ти, та ја сам... Убиј ме, Акиме Семјонићу, убиј ме одмах овде, на овом истом месту...

— Зашто да те бијем, Арефјевна, — тужно одврати Аким: — ти си саму себе дотукла! шта ту још!

— Па шта мислиш, Акиме Семјонићу... Паре... твоје паре... Нема их више, нема твојих пара... Ја сам их, проклета била, извадила из скровишта и све их дала ономе зликовцу, Науму, проклета била... Шта ти би, да ми говориш где паре држиш, мени проклетој... За твоје паре је и кућу купио... зликовац један...

Њен глас се изгуби у јецању.

Аким се ухвати обема рукама за главу.

— Шта! — развика се он најзад: — дакле и паре, све... и паре, и кућу, и то си ти... А! из скровишта извукла... извадила... Убићу те, змијо отровна...

И он скочи са таљига...

— Семјонићу, Семјонићу, немој да је тучеш, остави, човече, — промуца Јефрем, који беше почео да се трезни од тако неочекиваног догађаја.

— Удри, баћушка, убиј ме, баћушка, убиј ме, проклету: удри, немој да га слушаш, — викала је Авдотја, грчевито се извијајући пред Акимовим ногама.

Он стаде мало, погледа је, отступи неколико корака и седе на траву, поред друма.

Настаде кратко ћутање. Авдотја окрену главу према њему.

— Семјонићу, еј Семјонићу, — поче први Јефрем, придигавши се у таљигама: — доста је... знаш већ како је... ову несрећу не можеш више поправити. Пи, до сто ђавола, — настави он као за себе: — виде ли напасти женске... Еј, ти, иди к њему, — додаде он наклонивши се преко таљига Авдотји: — видиш ли, изгубио је човек главу.

Авдотја устаде, приђе Акиму и наново му се баци пред ноге.

— Баћушка, — поче она слабим гласом.

Аким устаде и пође натраг ка таљигама. Она га ухвати за скут од кафтана.

— Губи се! — продра се он свирепо и одгурну је.

— Куда ћеш? — упита га Јефрем, кад виде да овај хоће опет да седне код њега.

— Ти си рекао да ћеш ме одвести до куће, — рече Аким: — довези ме бар до твоје куће... Ја своје куће, видео си, више немам. Продали су ми је.

— Добро, седи, хајдемо к мени. А шта ћемо с њоме?

Аким ништа не одговори.

— А мене, мене, — прихвати Авдотја плачући: — на коме мене остављаш... куда ћу ја?

— Иди к њему, — одговори јој Аким не осврћући се: — к ономе којему си однела моје паре... Терај, Јефреме!

Јефрем ошину коња, таљиге полетеше, Авдотја удари у гласно нарицање.

Јефрем је живео километар далеко од Акимове гостионице, у једној малој кућици на свештеничкој земљи, близу усамљене цркве са пет кубета, коју беху недавно подигли наследници неког богатог трговца, да се одуже неком завету. Јефрем читавим путем није Акиму ништа говорио, само је каткада климао главом и изговарао речи као на пример: „Ех, ето!" или: „ах, ето видиш!" Аким је седео непомично, малко окренут у страну од Јефрема. Најзад су стигли. Јефрем је први искочио из таљига. Насусрет му је истрчала једна шестогодишња девојчица у ниско потпасаној кошуљици и повикала:

— Тата! тата!

— А где ти је мајка? — упита је Јефрем.

— Спава у вајату.

— Нека је, нека спава. Akиме Семјонићу, шта стојите, изволите у собицу.

(Ваља напоменути да му је Јефрем говорио „ти" само кад је био пијан. Акиму су и много важнији људи говорили: ви).

Аким је ушао у црквењакову колибу.

— Изволите овамо, на клупу, молим вас, — говорио је Јефрем. — Губите се, мангупчади, — викну он на остало троје деце, која се беху одједном појавила из разних углова собе, заједно са двема мршавим и пепелом умазаним мачкама. — Напоље! Пис! Ево овде, Акиме Семјонићу, овде, — настављао је он, намештајући госта: — изволите ли можда штогод?

— Како да ти кажем, Јефреме, — проговори најзад Аким: — да нема мало вотке?

Јефрем се прену.

— Вотке? Наћи ћемо. Код куће, истина, немам вотке, али ћу одмах отрчати до оца Фјодора. Он увек има . . . Овај час ћу отрчати . . .

Он дохвати своју капу са наушницима.

— Донеси повише, ја ћу платити, — довикну му Аким. — Зато ће се још наћи код мене доста новаца.

— Сместа! — понови Јефрем још једном, замичући за врата. Он се, збиља, врло брзо вратио са две флаше у недрима, од којих је једна била већ отворена, ставио их је на сто, а затим извадио две зелене чашице, окрајак хлеба и со.

— Ето, ово ми се допада, — понављао је он седајући према Акиму. — Шта да тугујемо? — Налио је и њему и себи, па онда почео да брбља . . . Авдотјин поступак био му је неразумљив. — Чудновата ствар, збиља, — говорио је он: — како то да се до-

годи? Мора бити да је опчинио, а? Ето шта значи, како треба на жену оштро мотрити! Жену ваља држати у великој стези. Ипак, не би било лоше да навратите до куће; тамо сигурно има још много важних ствари. — Јефрем је одржао још више сличних говора; док пије, није волео да ћути.

Један сат касније ево какво је било стање ствари у Јефремовој кући. Аким, који за читаво време док се пило није одговарао ни једне речи на питања и примедбе свога брбљивог домаћина, већ је само испијао чашу за чашом, спавао је сада на пећи, сав црвен, а сан му је био тежак и мучан: деца су га са чуђењем посматрала, а Јефрем ... Авај! Јефрем је такође спавао, али он је спавао у једном врло тесном и хладном собичку без прозора, где га беше затворила његова жена, једно врло мушкобањасто и снажно створење. Он беше дошао к њој у вајат и почео да нешто мумла, тако да се није могло знати да ли прети или нешто приповеда, тек речи су му биле толико бесмислене и неразумљиве, да је она одмах схватила у чему је ствар, зграбила га за јаку и одвела га где треба. Уосталом, он је у оном буџаку спавао врло згодно и чак мирно. Навика!

*

Кириловна није сасвим тачно препричала Јелисавети Прохоровној свој разговор с Акимом ... а то исто би се могло рећи и о Авдотји. Наум је није отерао; иако је она Акиму рекла да ју је отерао; он није имао права да је тера ... Он је морао старим власницима оставити довољно времена за селидбу. Међу њиме и Авдотјом одигравала су се објашњавања сасвим друге врсте.

Пошто је Аким излетео на улицу, вичући да иде спахиници, — Авдотја се окренула Науму, погледала га разрогачених очију и пљеснула рукама.

— Господе! — поче она: — шта је ово, Науме Иванићу? Ви сте купили нашу гостионицу?

— Јест, купио сам је, — одврати он. — Па шта?

Авдотја малко поћута, па се онда узбуни.

— За то су вам, дакле, требале паре?

— Тачно је тако како сте изволели рећи. Ехе, чини ми се, ваш се мужић одвезао мојим колима, — додаде он, пошто је чуо лупу точкова. — Гле ти јуначине!

— Та то је права пљачка, — завапи Авдотја: — паре су наше, мужевљеве паре, и гостионица је наша . . .

— Није, Авдотја Арефјевна, — упаде јој у реч Наум: — гостионица није била ваша, зашто да говорите тако; гостионица је била на спахијској земљи, елем и она је спахијска; паре су биле ваше, то је истина; само ви сте били, рећи ћемо, тако добри, па сте ми их дали; и ја ћу вам увек бити захвалан, ја ћу вам их чак и вратити згодном приликом, ако таква прилика испадне; само ја не могу, ваљда, остати увек гоља, изволите сами размислити.

Наум је све то изговорио врло мирно, шта више уз лак осмех.

— Људи божији! — повика Авдотја: — шта је ово? Шта ово значи? Како ћу се после овога мужу на очи показати? Зликовче, — додаде она, с мржњом посматрајући Наумово младо, свеже лице: — та ја сам због тебе душу своју упропастила, због тебе сам и у крађу запала, ти си нас на просјачки штап

довео, зликовче проклети! Сада ми није остало ништа друго него да себи омчу на врат намакнем, зликовче, варалицо, злотворе мој . . .

И она бризну у плач. . .

— Немојте да се узнемиравате, Авдотја Арефјевна, — проговори Наум: — знате како је: ближа је кошуља од капута; уосталом, Авдотја Арефјевна, док некоме не мрче, другоме не сване.

— А шта ћемо сада ми, куда ћемо? — муцала је Авдотја кроз плач.

— Е, то вам ја не умем рећи.

— Та ја ћу те, зликовче, заклати; закла̀ћу те, заклати . . .

— Нећете, Авдотја Арефјевна, то ви нећете учинити; шта то причате, него, видим ја, биће боље да сада малко одем, јер се ви сувише узрујавате . . . Опростите, молим лепо, сутра ћу свакако навратити . . . само ћете ипак дозволити да још данас пошаљем овамо своје момке, — додаде он, док је Авдотја кроз сузе понављала како ће заклати и њега и себе.

— Уосталом, ево их, таман долазе, — рече он погледавши кроз прозор. — Да се не би, Боже сачувај, још каква несрећа догодила . . . Овако ће бити мирније. Ви, молим вас, будите тако добри, па покупите данас своје ствари, моји момци ће чувати стражу, а ако вам треба, они ће вам и помоћи. Опростите, молим лепо.

Он се поклонио, изишао и позвао момке к себи . . .

Авдотја се срушила на клупу, бацила се ничице на сто и почела да крши руке, затим је одједном

нагло устала и отрчала за својим мужем . . . Ми смо већ описали њихов сусрет.

Кад се Аким одвезао са Јефремом и оставио је саму насред поља, она је најпре дуго плакала, не мичући се с места. Пошто се сита исплакала, упутила се ка спахијском салашу. Тешко јој беше да уђе у кућу, а још теже да се појави у соби за служавке. Све девојке навалише пред њу, изражавајући јој саучешће и сажаљење. Кад их је спазила, Авдотја није могла да суздржи сузе; и оне нагло потекоше из њених поднадулих и поцрвенелих очију. Сва изнемогла, она је села на прву столицу на коју је наишла. Отрчали су по Кириловну. Кириловна је дошла, предусрела је врло нежно, али је није пустила пред госпођу, као што није пустила ни Акима. Авдотја није ни сама много наваљивала да дође до Јелисавете Прохоровне; она беше дошла у спахијску кућу једино стога што апсолутно није знала где би склонила главу.

Кириловна нареди да се донесе самовар. Авдотја се дуго нећкала да пије чај, али је најзад попустила молбама и уверавањима свих девојака и после прве чаше испила је још четири. Кад је Кириловна видела да се њена гошћа малко умирила и да само још по који пут уздрхти и слабо зајеца, она је упита где мисле они да се сада настане и шта намеравају да ураде са својим стварима. Авдотју то питање наново расплака и она поче да доказује како јој ништа друго не треба сем смрти; али Кириловна, као вешта и смишљена жена, одмах ју је зауставила и саветовала јој да не губи време улудо, већ да одмах данас почне да превози ствари у бившу Акимову

избу на село, где је живео његов стриц, онај исти старац који га је одвраћао од женидбе; затим јој је рекла како је госпођа наредила да им се доделе радници и коњи, који ће им помоћи да се наново окуће и оснују домазлук: „а што се тиче вас, душо моја", — додаде Кириловна скупивши своје мачје усне у кисео осмех, — „код нас ће се увек наћи за вас места и биће нам веома мило ако останете код нас у гостима док се наново опоравите и окућите. Главно је — не треба малаксавати. Бог дао, Бог узео, па ће Бог и опет дати: све је у Његовој вољи. Истина, Јелисавета Прохоровна је морала из неких својих обзира да прода вашу гостионицу, али вас она неће заборавити и наградиће вас; наредила ми је да тако кажем Акиму Семјонићу . . . Где је он сада?"

Авдотја је одговорила како се сусрела с њиме, како ју је он тешко увредио и затим се одвезао ка црквењаку Јефрему.

— Зар к ономе! — одврати значајно Кириловна. — Оно, разумем да му је сада тешко, сигурно га данас не би човек могао нигде пронаћи; шта да се ради? Ваља издати потребна наређења. Малашка, — викну она одмах затим једну од собарица: — позови овамо Никанора Илића; договорићемо се с њиме. — Никанор Илић, човек веома бедне спољашности, нешто попут управника, одмах је дошао, саслушао са понизном бојажљивошћу све што му је рекла Кириловна, — проговорио: „биће извршено", изишао и издао потребна упутства. Авдотји су дали троја кола са три сељака; њима се добровољно придружио још један, четврти, који је сам о себи рекао да ће бити „паметнији од њих", и она пође заједно

са сељацима у друмску гостионицу, где затече своје бивше раднике и служавку Фетињу у великој забуни и страви...

Наумови регрути, неке три дугајлије, како су дошли, тако од самога јутра нису никуда одлазили и чували су гостионицу веома својски, како су обећали Науму, толико својски да је наједаред нестало обруча са једних нових таљига...

Горак и прегорак беше сиротој Авдотји посао око товарења ствари. И поред све помоћи „паметнога" сељака, који је, уосталом, једино умео да се шета тамо-амо са штапићем у руци, да посматра остале и да пљуцка устрану, она није стигла да се отсели истога дана, већ је морала да преноћи у гостионици, пошто је најпре умолила Фетињу да је никако не оставља саму у соби; она је, уосталом, задремала тек пред зору и пала у неки грозничав полусан, а сузе су јој се чак и за време сна котрљале низ образе.

Утолико се Јефрем у свом собичку пробудио, раније него обично, и почео да лупа и да моли да га пусте напоље. Жена га испрва није хтела пустити, само му је довикнула иза врата да се још није испавао; али он заголица њену радозналост обећавши јој испричати необичан догађај с Акимом; она извади засов. — Јефрем јој исприповеда све што је знао и заврши питањем: да ли се већ пробудио или не?

— Бог ће га знати, — одговори жена: — пођи, погледај сам; још није силазио с пећи. — Лепо сте се синоћ обојица удесили; да се само видиш какав си — лице ти и не личи на лице, већ на неку неопра-

ну варјачу, а шта ли ти се тек сена у коси нахватало!

— Ништа то не значи што се нахватало, — одврати Јефрем — и, прешавши руком преко главе, уђе у собу. — Аким је већ био будан; седео је на пећи, а ноге су му висиле низ пећ; и његово је лице било веома чудновато и разбарушено. Изгледало је још више изгужвано, јер Аким није био вичан пићу.

— Како је, Акиме Семјонићу, јесте ли добро спавали, — поче Јефрем...

Аким га одмери мутним погледом.

— Је л', браца-Јефреме, — проговори он промуклим гласом: — како би било — још малчице?

Јефрем баци на Акима брз поглед... он у том часу осети неку језу; сличне осећаје доживљује ловац на крају шуме, кад зачује да пси лају у шуми, из које је, како му се чинило, већ избегла сва дивљач.

— Шта, — зар још? — припита он најзад.

— Да; још.

„Видеће жена", помисли Јефрем: „неће дозволити, сигурно". — Па, можемо, — рече онда гласно: — причекајте мало. — Он изиђе и, благодарећи вештим смицалицама, успе да неопажено пронесе под капутом једну велику боцу...

Аким узе боцу... Али, Јефрем није хтео да пије заједно с њиме, као јуче — било га је страх од жене, него рече Акиму да иде да погледа шта се ради у његовој гостионици и како товаре тамо његове ствари, да не би ко штогод однео, — па одмах одјаши на свом изгладнелом коњићу према гостионици — али не беше ни на себе заборавио, што се видело по испупченом скуту од капута.

Ускоро пошто је он отишао, Аким је наново спавао на пећи, као заклан... Није се пробудио, или се бар правио да још спава, чак и кад је четири сата касније стигао Јефрем и стао да га дрмуса и буди и да муца над њим некакве невероватно испретуране речи о томе, како су, бива, све отпремили и преселили, како су и иконе поскидане и послане и све је готово — како сви траже њега, али да је он, Јефрем, наредио и забранио... итд. Уосталом, он није дуго муцао. Жена га је опет одвела у онај мрачни собичак, а сама је легла у собу, на висећи кревет, сва бесна на свога мужа и на госта који је крив што јој се муж опет „пропио"... Али, када се по своме обичају рано пробудила и када је погледала на пећ, Акима није више било тамо... Још не беху ни други петли пропевали, и ноћ је још била тако тамна да је само небо по средини било слабо сивкасто, а свуда по странама тонуло у потпун мрак — кад је Аким излазио из капије црквењакове куће. Лице му је било бледо — али он је оштро гледао на све стране, а ход му није одавао пијана човека... Ишао је у правцу према своме бившем стану, према друмској гостионици, која беше већ коначно прешла у посед новога власника — Наума.

Наум такође није спавао у часу кад је Аким потајно напуштао Јефремову кућу. Није спавао; лежао је обучен на клупи, на простртом кожуху. Савест га није гризла — нимало! он је невероватно равнодушно од саме зоре посматрао како се товари и одвози Акимов иметак и чак је више пута ступао у разговор са Авдотјом, која беше толико малаксала духом да му није више ништа ни пребацива-

ла... Његова савест била је мирна, али су га интересовале разне претпоставке и прорачуни. Није знао хоће ли га послужити срећа на новом послу: никада раније није држао друмску гостионицу — и уопште није имао свога крова над главом; па није могао да заспи. „Посао је добро започет, мислио је он, — шта ће даље бити..." Пошто је, пред вече, испратио последње таљиге с Акимовим стварима (Авдотја је плачући пошла за њима), он је прегледао читаво двориште, све вајате, подруме, шупе, пео се на таван, наређивао по неколико пута својим момцима да добро мотре и стражаре, а кад је после вечере остао сам, ипак није могао да заспи. Десило се да тога дана ни један путник није остао на конаку: то му је било врло мило. „Сутра треба свакако да купим пса, и то што љућег, код воденичара; гле, онога свога су они одвели", — говорио је он сам собом, превр̀ћући се с једне стране на другу, па одједном хитро дигао главу... Учинило му се да је неко прошао поред прозора... Он стаде да ослушкује... Ништа. Само је цврчак, од времена на време, опрезно цврчао иза пећи, негде је гребао миш, и чуло се његово сопствено дисање. Све је било мирно у празној соби, слабо осветљеној жутом светлошћу малог стакленог кандила, које он беше стигао да обеси и упали пред иконицом у углу... Он опет спусти главу; али, шта је то, њему се опет учини као да је шкрипнула капија... затим као да је лако запуцкао плот... Није могао више да издржи, скочио је на ноге, отворио врата од друге собе и полугласно викнуо: Фјодоре, еј, Фјодоре! Нико му се није одазивао... Он је изишао у трем и умало што није пао, спотакавши се о

Фјодора, који се беше пружио на поду. Момак се поче кретати, гунђајући у сну; Наум га раздрма.

— Шта је то, шта вам треба, — поче Фјодор. .

— Ћути, шта си зинуо, — добаци му Наум шапатом. — Ала тврдо спавате, ђаволи! Зар ниси ништа чуо?

— Ништа, — одговори момак. — А што?

— Где спавају остали?

— Остали спавају где им је наређено... Зар се штогод...

— Ћути — иди за мном.

Наум тихо отвори врата која су водила из трема напоље... Напољу је била густа помрчина... стрехе и њихови стубови могли су се назрети само зато што су се у тамној магли још јаче црнели...

— Да упалимо фењерчић, — упита Фјодор полугласно.

Али Наум одмахну руком и задржа дах... Најпре није ништа чуо сем ноћних звукова, који се скоро увек чују у сваком настањеном месту: коњ је зобао зоб, нека свиња је једном слабо рокнула у сну, негде је хркао некакав човек; али наједаред до његових ушију допре некакав сумњив звук, који је долазио с оног краја дворишта, испод тарабе...

Изгледало је да се тамо неко миче и као да дише или дува... Наум погледа преко рамена на Фјодора и, сишавши опрезно низ степенице у двориште, пође ка месту откуда се чуо шум... Застајао је два-три пута, ослушкивао, па онда наново почињао да се прикрада... Наједаред се стресао... У густој помрчини, на којих десетак корака пред њиме, јарко је заблистала једна огњена тачка: то је била распаље-

на жеравица, а поред ње се на један тренутак указало нечије лице са уснама које су дувале... Хитро и нечујно, као мачка на миша, скочи Наум на жеравицу... Некакво дугачко тело се брзо диже са земље и баци се на њега тако да га замало није срушило, и још мало па би се отело из његових руку, али га он беше стегао свом снагом... — Фјодоре, Андреја, Петрушка! — повика он из свега гласа: — брже овамо, брже, ухватио сам лопова, паликућу... Човек, ког он беше зграбио, снажно се копрцао и отимао... али га Наум није испуштао... Фјодор му одмах притрча у помоћ.

— Фењер, брже овамо фењер! трчи по фењер, пробуди остале, брже! — викну му Наум: — ја ћу дотле сам с њиме на крај изаћи — сео сам на њега... Брже! и донеси какво уже, да га вежемо.

Фјодор отрча у кућу... Човек ког је Наум држао одједном је престао да се отима...

— Мало ти је, дакле, и жене, и пара, и куће, већ хоћеш и мене да упропастиш, — поче он промукло.

Наум познаде Акимов глас.

— А, ти ли си то, голубе, — проговори он: — лепо, причекај само мало!

— Пусти ме, — рече Аким. — Зар ти није доста?

— Показаћу ти ја већ сутра на суду је ли ми доста... — И Наум још јаче стегну Акима.

Притрчаше момци са два фењера и са конопцима... — Вежите га! — заповеди оштро Наум. Момци су зграбили Акима, дигли га и везали му руке натрашке... Један од њих беше већ почео и да га псује, али кад је познао старога газду друмске го-

стионице, он је заћутао и само се згледао са осталима.

— Гле, гле, — понављао је дотле Наум, тражећи фењером по земљи: — гле и жеравице у лонцу; погледајте, донео је у лонцу читаву главњицу — требаће да дознамо откуда му овај лонац... а ево, наломио је и прућа... — И Наум брижљиво погази ватру ногом. — Фјодоре, претражи га! — додаде он: — да нема још шта при себи?

Фјодор је претражио и опипао Акима, који је стојао непомично, погнуте главе, као мртвац.

— Ево, има нож, — рече Фјодор, вадећи из Акимових недара један стари кухињски нож.

— Тако зар, пријашко, то ли си хтео, — викну Наум. — Момци, ви сте сведоци... ево, хтео је да ме закоље, хтео је да кућу потпали... Затворите га у подрум док се раздани, отуда неће моћи умаћи... Ја ћу стражарити читаву ноћ, а сутра, чим сване, ми ћемо њега пред начелника... ви сте сведоци, јесте ли чули!

Акима су гурнули у подрум и залупили за њим врата... Наум остави поред врата два момка, а и сам остаде на ногама.

Међутим, Јефремова жена, пошто се уверила да је њен незвани гост отишао, поче да послује по кући, иако је напољу тек било почело свитати... Био је неки празник. Она чучну поред пећи — да припали свећу, и виде да је неко већ пре ње вадио жеравицу; касније се присетила ножа — али га није могла нигде наћи; најзад није било и једног од њена четири лонца. Јефремова жена је важила као бистра жена — и то с правом. Она се мало замисли, за-

мисли, па пође у собичак к мужу. Њега није било лако пробудити — а још теже му је било објаснити зашто је пробуђен. . . На све што је црквењакова жена говорила, Јефрем је одговарао једно те једно:

— Отишао — па нека, широк му пут . . . а шта му ја могу? Однео нож и лонац — па нека, нек носи — шта му ја могу?

Најзад је ипак устао и, пошто је пажљиво саслушао жену, закључио је да ту нису чиста посла и да се то не сме тако оставити.

— Да, — понављала је црквењакова жена: — не ваља то ништа; он ће, бојим се, онако од очајања, триста чуда направити . . . Видела сам ја још синоћ, није он спавао, већ само онако лежао на пећи; Јефреме Александрићу, не би било лоше да навратиш мало тамо, да погледаш, шта мислиш . . .

— Лепо, Уљана Фјодоровна, онда ћу вам овако рећи, — поче Јефрем: — одох ја сада са̂м до друмске гостионице; а ви, матушка, будите тако љубазни, па ми дајте чашицу вотке, да разбијем мамурлук.

Уљана се замисли.

— Нека буде, — одлучи најзад она: — даћу ти мало ракије, Јефреме Александрићу; само, пази, буди паметан.

— Немајте бриге, Уљана Фјодоровна.

И пошто се окрепио чашицом ракије, Јефрем пође у друмску гостионицу.

Тек је почињало да свиће кад се он приближио гостионици, а пред капијом су већ стојале спремне таљиге и један Наумов момак је седео на боку са уздама у рукама.

— Куда? — упита Јефрем.

— У варош, — одговори момак мрзовољно.

— Шта ћеш у вароши?

Момак само слегну раменима и не одговори. Јефрем сјаши са свога коња и уђе у кућу. У трему сретне Наума, који беше већ сасвим обучен и са капом на глави.

— Срећно насеље новоме домаћину, — рече Јефрем, који се с њиме лично познавао. — Куда тако рано?

— Баш имаш шта да ми честиташ, — одврати Наум грубо. — Првога дана, па у мало не погорех.

Јефрем се стресе. — Како то?

— Ето тако, нашао се добар човек, хтео да ми потпали кућу. Срећа што сам га ухватио на делу; сада га возим у варош.

— Није ваљда Аким?... — упита Јефрем лагано.

— Откуда ти знаш? Аким, дабогме. Дошао ноћу, донео главњицу у лонцу, увукао се у двориште и потпалио ватру... сведоци су сви моји момци. Хоћеш ли да видиш? Уосталом, већ је и онако време да с њиме крећемо.

— Баћушка, Науме Иванићу, — проговори Јефрем: — пустите га, немојте да упропастите старца баш до краја. Не узимајте тај грех на своју душу, Науме Иванићу. Ваља да разумете — очајан човек — изгубио, ваљда, главу...

— Доста већ с тим трућањем, — прекиде га Наум. — Није него! таман да га још пустим! Сутра би ме одмах наново потпалио...

— Не би, Науме Иванићу, верујте. Неће више. Верујте, тако ћете и сами бити мирнији — иначе, кад

почну испитивања, истрага, суд — знате већ и сами како је.

— Суд, па шта? Ја немам шта да се бојим суда.

— Баћушка, Науме Иванићу, како то да се не бојите суда...

— Доста: видим да си већ од зоре пијан, а данас је још празник.

Јефрем одједном, потпуно неочекивано, поче да плаче.

— Пијан сам, али истину кажем, — промуца он. — А ви му опростите у име Христовог празника.

— Хајде, де, књезало.

Наум пође према трему.

— Опростите му за љубав Авдотје Арефјевне, — настављао је Јефрем пратећи га у стопу.

Наум приђе подруму и широко отвори врата. Јефрем са бојажљивом радозналошћу истегну врат преко Наумових леђа и у углу плитког подрума једва назре — Акима. Бивши богати гостионичар, човек поштован у читавом округу, седео је као какав разбојник, на слами, са свезаним рукама... Кад је чуо шум, он је подигао главу... Изгледало је да је за последња два дана ужасно ослабио, нарочито у току ове ноћи, — очи су му биле упале и једва су се виделе испод високог и као восак пожутелог чела, сасушене усне потамнеле... читаво лице се беше изменило и добило чудан израз: свиреп и застрашен.

— Устај и излази, — рече Наум.

Аким је устао и прекорачио преко прага.

— Акиме Семјонићу, — завапи Јефрем: — зашто упропасти сам себе, рођени!...

Аким га ћутећи погледа.

— Да сам знао зашто тражиш вотку, не бих ти је дао; заиста не бих дао да пијеш; пре бих је сам сву испио! Ех, Науме Иванићу, — додаде Јефрем, ухвативши Наума за руку: — опростите му, пустите га!

— Којешта, — одврати Наум подругљиво. — Де, излази већ једном, — додаде он, обраћајући се наново Акиму: — Шта чекаш?

— Науме Иванов . . . — поче Аким.

— Шта је?

— Науме Иванов, — понови Аким: — слушај: крив сам; хтео сам сâм да ти судим; али нама двојици треба Бог да пресуди. Ти си ми отео све, знаш сам, начисто све . . . Сада можеш и мене да упропастиш, само — слушај што ћу ти рећи: пустиш ли ме данас да идем с миром — нека ти је све просто! узми све и уживај! мени је право и желим ти сваког успеха. А дајем ти реч, као пред Богом, ако ме пустиш — нећеш се покајати. Нека ти је просто.

Аким затвори очи и заћута.

— Него, него, — одврати Наум: — таман бих се на тебе могао ослонити!

— Могао би, тако ми Бога, — поче Јефрем: — збиља би могао. Ја бих за њега, за Акима Семјонића, главу своју могао заложити — истину вам кажем.

— Којешта! — викну Наум. — Полазимо!

Аким га погледа.

— Како хоћеш, Науме Иванићу. Твоја воља. Много узимаш на своју душу. Па добро, ако ти се већ толико жури — да кренемо . . .

Наум погледа исто тако пажљиво на Акима. „Збиља, помисли он у себи, да га пустим, нека иде до ђавола! Јер ће ме иначе људи жива појести. Од Авдотје нећу моћи да се макнем . . ." Док је Наум тако размишљао у себи — нико није ни речи проговарао. Момак на таљигама, који је све посматрао кроз капију, само је климао главом и лагано лупкао уздом по коњу. Остала два момка стајала су у трему и такође су ћутали.

— Лепо, чича, — поче Наум: — ако те сада пустим — и ако наредим овим момцима (он показа главом на своје раднике) да ћуте, шта онда, хоћемо ли нас двојица онда бити квит — разумеш ли ме — квит . . . је ли?

— Кажем ти, уживај — просто ти било.

— А нећеш рачунати да сам ти још штогод дужан?

— Нити ћеш бити дужан ти мени, ни ја теби.

Наум опет мало поћути.

— Закуни се Богом.

— Ево, тако ми Бог помогао, — одврати Аким.

— Добро, мада унапред знам да ћу се покајати, — рече Наум: — али нека ти буде, било шта било! Окрени руке овамо.

Аким му окрену леђа; Наум поче да га одвезује.

— Пази, чича, — додаде он, скидајући конопац с његових шака: — памти да сам ти опростио, пази!

— Науме Иванићу, голубе рођени, — промуца разнежено Јефрем: — Бог ће вас за ово наградити!

Аким протегну отечене и охладнеле руке и упути се према капији . . .

Наум се наједаред, што 'но се каже, острви — локаје се, ваљда, што је пустио Акима...

— Пази, заклео си ми се, — викну за њим.

Аким се осврну, баци поглед унаоколо по дворишту и тужно проговори: — Нека ти је просто све, уживај га слободно и довека... збогом.

Он изиђе тихо на улицу, заједно са Јефремом. Наум одмахну руком, нареди да се испрегну таљиге и уђе натраг у кућу.

— Куда ћеш сада, Akиме Семјонићу, зар нећеш к мени? — ускликну Јефрем кад виде да је Аким ударио десно од главнога друма.

— Нећу, Јефреме, хвала, — одговори Аким. — Идем да видим шта ми ради жена.

— Видећеш касније... А сад би требало у знак весеља — мало, знаш...

— Нећу, хвала, Јефреме... Доста је и овако. Збогом. — И Аким се удаљи не осврћући се.

— Гле! Доста је и овако! — понови ошамућени црквењак: — а ја се још клео за њега! Ко би очекивао овако шта, — додаде он љутито: — пошто сам се за њега Богом заклео. Пи!

Он се присети да је заборавио да узме свој нож и лонац па се врати у гостионицу... Наум нареди да му се даду његове ствари, али и не помисли да га почасти. Стигао је кући потпуно љут и потпуно трезан.

— Шта је, — упита га жена: — јеси ли нашао?

— Шта јесам ли нашао? — одврати Јефрем: — разуме се да сам нашао: ево ти твоје ствари.

— Аким? — упита жена са нарочитим нагласком.

Јефрем климну главом.

— Аким. Баш је то неки гусан! За њега сам се Богом заклео, без мене би на робији окапао, а он ни да ме једном чашицом почасти. Уљана Фјодоровна, сетите се бар ви мене, дајте ми једну чашицу.

Али га се Уљана Фјодоровна није сетила и отерала га је да јој се губи с очију.

Дотле је Аким лагано корачао друмом према селу Јелисавете Прохоровне. Он још није могао честито доћи к себи, био је сав пун оне унутрашње дрхтавице, као човек који тек што је измакао сигурној смрти. Просто као да није веровао да се налази на слободи. Он је ошамућено посматрао поља, небо и шеве, које су трепериле у топлом ваздуху. Прошлога дана, код Јефрема, он после ручка није никако спавао, иако је непомично лежао на пећи; хтео је најпре ракијом да угуши у себи неиздржљив бол увреде, чемер срџбе, помамне и немоћне... али га ракија није могла свладати до краја; крв му је узавирала и он је почињао да изналази начине како би се осветио своме душманину... Мислио је само на Наума; Јелисавета Прохоровна није му ни падала на памет, а о Авдотји се старао да уопште не мисли. Предвече се жеђ за осветом беше у њему разбуктала до махнитости, и он, добраћудан и слаб човек, сачекао је у грозничавом нестрпљењу да падне ноћ, па је, као вук који се спрема на плен, јурнуо са жеравицом у рукама, да уништи своју некадашњу кућу... Али ето, ухватили су га... затворили... Спустила се ноћ. Шта ли све није прошло кроз његову главу у току те свирепе ноћи! Тешко је описати речима све оно што се догађа у човеку у таквим часовима, све патње које он преживљује; тим теже што су и те

патње у самом човеку лишене речи и неме... Пред зору, пре него што ће доћи Наум и Јефрем, Акиму је нешто као одлакнуло... Све је пропало! помислио је он... све је однео ветар!... и махнуо је руком на све... Да је био рођен са рђавом душом, он би у том часу могао постати злочинац; али по природи Аким није био зао. Под ударцем неочекиване и незаслужене несреће, у бунилу очајања, он се одлучио на злочиначко дело; то дело га је потресло до темеља, а пошто није успело, оставило је у њему једино крајњу изнемоглост... Осећајући своју кривицу, он се свим срцем оделио од свега земаљскога и почео се горко али искрено молити Богу. Испрва се молио шапатом, а на крају је, можда случајно, изговорио гласно: Господе! — и сузе су му потекле из очију... Плакао је дуго, па се, најзад, умирио... Његове мисли би пошле, вероватно, другим правцем, да је морао да сноси последице свога јучерашњег покушаја... међутим, он је ослобођен... и ишао је да се види са женом, полумртав, сав размрскан, али миран.

Кућа Јелисавете Прохоровне била је удаљена три километра од села, лево од сеоског пута којим је корачао Аким. На раскрсници, где се одвајао пут за спахијску кућу, он малко застаде... али одмах пође даље. Хтео је да наврати најпре до своје бивше колибе, ка староме стрицу.

Мала и већ доста стара Акимова колиба налазила се скоро на самом крају села; Аким је прошао читавом улицом и није сусрео ни живе душе. Сви су били у цркви, на литургији. Једино је једна болесна бака подигла прозорски капак и погледала за њим

пошто је прошао, и једна девојчица, која беше изишла са празном кантом по воду, забленула се у њега и такође га отпратила погледом. Први човек на кога је наишао био је баш тај његов стриц, ког је и тражио. Старац је од раног јутра седео на клупи под прозором, шмркао бурмут и грејао се на сунцу; није се осећао сасвим добро, па није ни у цркву ишао; таман је хтео да обиђе једнога другог старца, суседа, који је такође био нешто болестан, кад је одједном угледао Акима... Он је застао, сачекао да му овај блиско приђе, загледао му се у лице, па онда проговорио:

— Здраво, Акиме!

— Здраво, — одговорио је Аким и, прошавши поред старца, ушао на капију своје колибе... У дворишту су стојали његови коњи, крава, таљиге; ту су биле и његове кокоши... Он је ћутећи ушао у колибу. Старац одмах за њим. Аким седе на клупу и одупре се о њу шакама. Старац је стојао поред врата и сажаљиво га посматрао.

— Где је домаћица? — упита Аким.

— У спахијској кући, — одговори хитро старац. — Она је тамо. Твоје живо су оставили овде и сандуке неке, колико их је било, а жена је тамо. Да пођем зар по њу?

Аким поћута.

— Пођи, — проговори он најзад.

— Ех, стрико, стрико, — рече он уздишући, док је старац скидао капу са клина: — сећаш ли се шта си ми рекао уочи моје свадбе?

— Све је то Божија воља, Акиме.

— Онда си ми рекао, сећаш ли се, да ви, сељаци, нисте друштво за мене, а видиш ли каква су сада времена настала. . . Сада сам, ево, и ја го као прст.

— Ко би се сачувао од злих људи, — одговори старац: — а њега, ниткова, кад би само когод научио памети како треба, какав господин, рецимо, или друга каква власт, јер овако — шта му ко може? Вук је — зна се његово. — Старац натакну капу и оде.

Авдотја тек што се беше вратила из цркве кад су јој јавили да ју је тражио стриц њенога мужа. Она га је пре тога врло ретко виђала; он није долазио к њима у друмску гостионицу и важио је уопште као особењак: био је страстан пушач и ћутљив човек.

Она пође к њему.

— Шта је, Петровићу, да се није што догодило?

— Није се ништа догодило, Авдотја Арефјевна: муж те зове.

— Зар се вратио?

— Вратио се.

— Где је?

— У селу, седи код куће.

Авдотја се уплаши.

— Је ли, Петровићу, — упита она гледајући му право у очи: — љути ли се много?

— Не бих рекао да се љути.

Авдотја пониче.

— Онда хајдемо, — рече она, огрну велику мараму и њих двоје пођу. Ишли су ћутећи све до села. Кад су се стали примицати колиби, Авдотју ухвати такав страх да јој колена задрхташе.

— Баћушка, Петровићу, — проговори она: — уђи ти први... Реци му да сам, ево, дошла.

Петровић уђе у колибу и нађе Акима где седи дубоко замишљен на оном истом месту где га беше оставио.

— Шта је, — упита Аким, пошто је дигао главу: — зар није дошла?

— Дошла је, — одговори старац. — Стоји код капије...

— Пођи, реци јој нека уђе.

Старац је изишао, махнуо Авдотји руком, довикнуо јој: улази, а сам опет сео на клупу. Авдотја је са зебњом отворила врата, прекорачила праг и застала...

Аким ју је погледао.

— Дакле, Арефјевна, — поче он: — шта ћемо сада нас двоје?

— Згрешила сам, — прошапта она.

— Ех, Арефјевна, сви смо ми грешни људи. Манимо то!

— Он нас је, зликовац, обоје упропастио, — проговори Авдотја звонким гласом, а сузе јој потекоше низ образе. — Ти, Акиме Семјонићу, немој да то тако оставиш, наплати оне паре од њега. Немој мене да жалиш. Ја ћу, ако треба, под заклетвом посведочити да сам му паре дала у зајам. Јелисавета Прохоровна је имала право да прода нашу гостионицу, али зашто он да нас пљачка... Тражи од њега твој новац.

— Немам ја никакав новац од њега да тражим, — одврати Аким потиштено. — Нас двојица смо се изравнали.

Авдотја се забезекну. — Како то?

— Тако ето. Знаш ли ти, — настави Аким а очи му се заблисташе: — знаш ли ти где сам ја преноћио? Не знаш? У Наумовом подруму, везаних руку и ногу, као ован, ето где сам преноћио. Хтео сам да му потпалим кућу, а он ме ухватио, ухватио ме Наум; много је вешт! Кренуо је био да ме данас тера у варош, али ме, ето, ипак, помиловао; не могу, дакле, како видиш, тражити од њега никаквих пара. Па и како бих наплатио од њега новац... Он ће рећи: када сам ја то узимао од тебе новац у зајам? Шта да му одговорим, да му кажем? моја жена их је ископала из скровишта, испод пода, па их теби донела? Лаже твоја жена, може он да ми каже. А зар ти је мало срамоте, Арефјевна? Ћути, кажем ја теби, боље је да ћутиш.

— Згрешила сам, Семјонићу, много сам згрешила, — прошапта наново уплашена Авдотја.

— Није у томе ствар, — одврати Аким, после краћег ћутања: — него шта ћемо сада нас двоје? Кућу смо изгубили... паре исто тако...

— Некако ћемо се ваљда прехранити, Акиме Семјонићу; замолићемо Јелисавету Прохоровну да нам помогне, она ће то урадити, мени је рекла Кириловна.

— Не, Арефјевна, ти је моли, ако хоћеш, за себе, заједно са твојом Кириловном; ви сте једне горе лишће. Него знаш шта ћу ти ја рећи: остај ти овде и буди срећна, а ја овде остати не могу. Срећа што немамо деце, ја са̂м, ваљда, нећу пропасти. Саморана глава није сиромашна.

— Шта мислиш, Семјонићу, зар ћеш опет да се латиш кочијашења?

Аким се горко насмеја.

— Леп сам ти ја кочијаш, нема шта! Баш си пронашла делију. Не, Арефјевна, није то исти посао као што је, на прилику, женидба: за тај посао стар човек не ваља. Ја једино не желим да останем овде, ништа више; нећу да показују прстом на мене. . . разумеш ли ме? Поћи ћу да окајавам своје грехове, Арефјевна, ето куда ћу поћи.

— Па какве ти имаш грехове, Семјонићу, — упита Авдотја бојажљиво.

— То ја, жено, једини знам.

— На коме ћеш мене оставити, Семјонићу? Како ћу ја да живим без мужа?

— На коме ћу тебе оставити? Ех, Арефјевна, шта ти то, збиља, приповедаш! Много ти ваља овакав муж, па још стар, па још и пропао. Којешта! Како си до сада могла на крај излазити, моћи ћеш и у будуће. А што је још остало од нашег иметка, узми, шта ће мени! . . .

— Поступи како мислиш, Семјонићу, — одговори Авдотја тужно: — ти ваљда боље знаш.

— Разуме се. Само ти, Арефјевна, немој да мислиш да се ја на тебе љутим. Не, шта да се љутим сада, кад је већ. . . Требало се пре сетити. Сâм сам крив — зато сам и кажњен. (Аким уздахну). — Ако волиш да се санкаш, ваља да санке и уз брдо вучеш. Стар сам, време је да се и о души својој побринем. Сам Бог ми је очи отворио. Гле ти, каква сам био матора будала, — хтео сам да са младом женом живим и уживам. . . Нема од тога ништа, мој чича,

ваља најпре да се помолиш, да се наметанишеш, да се напатиш и напостиш... А сада иди, драга моја. Много сам уморан, хоћу малко да одремам.

И Аким се, стењући, протегну на клупу.

Авдотја заусти да нешто каже, али застаде, погледа, окрете се и оде...

— Шта је, није те истукао? — упита је Петровић, седећи сав погурен на клупи кад је наишла поред њега. Авдотја прође ћутећи даље. — Гле, није је истукао, — проговори старац за себе, осмехну се, разбаруши браду и шмркну бурмута.

*

Аким је извршио своју намеру. Он је на брзу руку средио своје послове и неколико дана после горњег разговора навратио је, одевен као путник, да се опрости са својом женом, која се привремено била сместила у једном крилу спахијске куће. Њихово праштање било је кратко... Кириловна, која се случајно беше нашла ту, посаветова Акиму да се јави и госпођи; пошао је к њој. Јелисавета Прохоровна га је примила мало збуњено, али му је благонаклоно дозволила да јој пољуби руку и упитала га куда сад намерава? Он јој је одговорио да ће отићи најпре у Кијево, а отуда куда Бог да. Она га је похвалила и опростила се с њиме. Од тога доба он се веома ретко појављивао код своје куће, но никада није заборављао да донесе госпођи проскуру са извађеном честицом... Али свуда, где год се окупљају руски богомољци, могло се видети његово измршавело и остарело, али још увек племенито и лепо лице: и на гробници св. Сергија, и код Белих Обала, и у

Оптиној пустињи и у далеком Валаму; свуда је стизао...

Ове године пролазио је поред вас у редовима непрегледних гомила које су ишле у литији за Богородичином иконом у Коренују; идуће године видели бисте га где са торбом на леђима седи са осталим хаџијама у порти Николе Чудотворца у Мценску; у Москву је долазио скоро свакога пролећа...

Тако је крстарио он кроз земље и градове својим тихим, лаганим али неуморним кораком — био је, кажу, чак и у самом Јерусалиму... Изгледао је потпуно миран и срећан, и људи који су имали прилике да с њиме разговарају приповедали су много о његовој побожности и смирености.

Наумов домазлук успевао је, међутим, да не може боље. Он се живо и са пуно разумевања латио посла и посао му је ишао, што се каже, као по маслу. Сви су у околини знали на који начин је он дошао до друмске гостионице, знали су и да му је Авдотја дала мужевљев новац; нико није волео Наума због његове хладне и грубе нарави... са прекором су приповедали о њему како је једном чак самом Акиму, кад је овај запросио милостињу под његовим прозором, одговорио да ће му, бајаги, Бог уделити, па му није ништа дао; али су се сви слагали у томе да од њега није било срећнијег човека: жито му је родило боље него другим суседима, боље су му се и пчелеројиле, чак су му кокошке чешће легле, стока му није никад боловала, коњи му нису рамали... Авдотја задуго није могла да чује његово име (она је примила понуду Јелисавете Прохоровне и ступила наново у њену службу као главна шваља); али се

касније та одвратност према њему нешто ублажила; кажу да ју је једном невоља натерала да се к њему обрати, и да јој је дао сто рубаља... Ми је нећемо сувише строго осуђивати: сиротиња може свакога да згужва, а после неочекиванога преврата у животу она је јако оронула и смирила се: тешко да поверује човек како је била поружнела, како се срозала и како је клонула духом...

— А како се све свршило? — упитаће нас читалац.

Ево како: пошто је неких петнаест година с успехом држао своју гостионицу, Наум је онда повољно продао другом неком паланчанину... Не би он никада напустио гостионицу да се није догодио један случај који на први поглед не изгледа ни мало значајан: два јутра узастопце његов пас је, седећи пред његовим прозорима, дуго и тужно завијао; он је изишао, већ по други пут, пред кућу, пажљиво погледао пса, који је још увек завијао, климнуо главом, пошао у варош и још истога дана се погодио за цену са паланчанином, који се већ дуже времена цењкао с њиме око његове гостионице... Недељу дана касније он је отпутовао некуда далеко, чак у другу губернију; нови домаћин се доселио на његово место и — шта мислите? исте вечери је гостионица изгорела сва до темеља, није остала ни једна собица, и Наумов наследник је спао на просјачки штап. Читалац ће лако моћи замислити какви су се све гласови почели ширити у околини у вези са тим пожаром... Сигурно је своју „амајлију" собом однео, говорили су сви... Чуло се да је он касније почео да тргује житом и да је зарадио огроман новац.

Али, хоће ли му све то бити дуговечно? Падали су већ и јачи стубови, а ко зло чини, тај мора, раније или касније, зло и дочекати. О Јелисавети Прохоровној немамо богзна шта да кажемо: још је жива и, како се то често дешава са таквим људима, није се никако променила, чак није много ни остарила, само као да се још нешто осушила; једино се њен тврдичлук ванредно појачао, ма да нико не може да разуме за кога то она све чува, кад нема деце и живи сама самцата. У разговору често спомиње Акима и тврди да је, од када је познала све његове одлике, почела веома поштовати рускога сељака. Кириловна се откупила од ње за лепу суму новаца и удала се из љубави за некога младог, плавокосог келнера, са којим сада тешку муку мучи; Авдотја живи, као и раније, код Јелисавете Прохоровне, у женској половини куће, али се срозала за још неколико степеница, облачи се врло бедно, скоро аљкаво, и на њој се више не види ни трага од престоничких манира младе собарице и од навика добростојеће кућне служавке. . . Нико на њу не обраћа пажњу и она је веома задовољна што је нико не запажа. Стари Петровић је умро, а Аким се још увек скита као хаџија — и сам Бог зна колико ће још морати да се скита!

1852 год.

Два пријатеља

У пролеће 184 . . . године, Борис Андрејевић Вјазовњин, младић од својих двадесет шест година, допутовао је на своје породично имање, које се налази у једној од губернија средње Русије. Он тек што беше поднео оставку — „услед домаћих околности" — и имао је намеру да се посвети свом имању. Мисао похвална, наравно! али је она пала на памет Борису Андрејићу, као што то уосталом у већини случајева бива, против његове воље. Његови приходи су сваке године бивали све мањи, а дугови све већи: он је увидео да не може даље остати у служби и живети у престоници, — једном речју, да не може даље живети како је живео до сада, па се одлучио, тешка срца, да неколико година посвети поправљању оних „домаћих околности" услед којих се овако неочекивано обрео у сеоској дивљини.

Вјазовњин је затекао своје имање у нереду, салаш запуштен, кућу скоро у рушевинама; сменио је старосту, смањио плате имањских намештеника; очистио је за себе две-три собе и наредио да се намести нов клис на местима где је кров пропуштао воду; иначе није предузимао никаквих оштрих мера нити се лаћао икаквих поправки, јер је, изгледа, дошао до простог закључка да треба најпре бар да види шта

треба да поправља . . . Тако је почео да се упознаје са приликама на имању, почео је, што се каже, да улази у суштину посла. Мора се признати да је у суштину посла улазио не журећи се и без нарочите воље. Како није био навикао на сеоски живот, било му је јако досадно и често није могао да смисли на шта ће да употреби читав дуги дан. Суседа је имао прилично много, али није био с њима познат, — не што их се клонио, већ онако, није некако имао прилике да дође с њима у додир; најзад, већ под јесен, упознао се случајно с једним од најближих суседа. Звао се Петар Васиљић Крупицин. Служио је у своје време код кавалерије и дао је оставку као поручник. Између његових и Вјазовњинових сељака вукла се од незапамћених времена парница око две и по десетине сенокоса. Често је долазило и до туче; стогови сена прелазили су тајанствено с једнога места на друго; дешавале су се разне непријатности и тај спор би се, вероватно, наставио још много година, да није Крупицин, који беше однекуда дознао о миролубивој нарави Бориса Андрејића, дошао к њему да се с њиме лично објасни. То објашњење је имало веома пријатне последице: прво, спор се прекинуо сместа и занавек на задовољство обеју страна; друго, они су се свидели један другоме, почели су се чешће састајати, а до зиме су се већ толико били спријатељили да се скоро нису ни растајали.

Међутим, нису имали много заједничких црта. Вјазовњин, ма да није био богат човек, био је син богатих родитеља и добио је лепо васпитање, учио је на универзитету, знао је разне језике, волео је да

чита књиге и могао се уопште сматрати као образован човек. Крупицин, напротив, говорио је једва нешто мало француски, без особите потребе није узимао књигу у руке и спадао је пре међу необразоване људе. По спољашности пријатељи такође нису били слични: Вјазовњин је био висока раста, мршав, плав и личио на Енглеза, држао је своје тело, а нарочито руке, веома чисто, облачио се фино и имао кицошке машне... престоничке навике! Крупицин, напротив, био је малога раста, погурен, преплануо, црнокос, и лети и зими ишао је у једном капутићу са растегнутим џеповима, од чоје бронзане боје. „Мени се ова боја допада зато, — волео је да каже Петар Васиљевић, — што се не прља". Боја чоје се стварно није прљала, али се сама чоја била прилично умазала. Вјазовњин је волео да лепо једе и радо је разговарао о томе како је пријатно лепо јести и шта значи имати укуса; Крупицин је јео све што год су му давали, само ако је сматрао да се ради тога вреди малко промучити. Ако би наишао на чорбу од купуса и кашу од ељде — он је са задовољством сркао чорбу и присмакао кашу; кад би му послужили житку, немачку супу — он би исто тако марљиво навалио на супу, а ако би се затекла ту и каква каша — он би и кашу изручио у исти тањир, — и све је било у реду. Волео је квас, по његовим сопственим речима, као рођеног оца, а француска вина, особито црна, није могао да види и звао их је — киселиш. Уопште, Крупицин није био ни из далека гадљив, док је Вјазовњин свакога дана два пута мењао џепну марамицу. Једном речју, као што смо већ пре нагласили, пријатељи нису личили један на другога. Једно су

само имали заједничко: обојица су били, што се каже, добричине, простодушни људи. Крупицин се такав родио, а Вјазовњин је постао такав. Сем тога, њихова заједничка одлика била је још и та — што ни један ни други нису ни према чему осећали особиту љубав, т. ј. нису ни према чему имали нарочите страсти или навике. Крупицин је био шест или осам година старији од Вјазовњина.

Њихови дани пролазили су доста једнолико. Ујутро, ипак не сувише рано, тако око десет сати, — Борис Андрејић седео би обично још поред прозора у лепој кућној кабаници, која је била раздрљена, очешљан, умивен, у кошуљи белој као снег, с књигом у рукама, за шољом чаја, — врата би се отворила и ушао би Петар Васиљић, неуредан, као обично. Његово село било је свега пола километра удаљено од Вјазовне (тако се звало имање Бориса Андрејића). Међутим, Петар Васиљић је врло често остајао да преноћи код Бориса Андрејића. „О, добро јутро! — проговорили би обојица у један мах. — Како сте спавали?" Феђушка (петнаестогодишњи дечак, обучен у козачко одело, којему је изгледала сањива чак и коса, накострешена на потиљку, као код тетреба у пролеће) донео би одмах Петру Васиљићу његову кућну кабаницу од бухарске чоје, и Петар Васиљић, пошто би најпре хракнуо, обукао би своју кабаницу и лаћао би се чаја и луле. Онда би се започињали разговори — лагани разговори са прекидима и одморима: разговарало би се о времену, о јучерашњем дану, о пољским радовима и житним ценама; разговарало би се такође и о суседним спахијама и спахиницама. Првих дана свога познанства с Бо-

рисом Андрејићем, Петар Васиљић је сматрао за своју дужност и чак се радовао свакој прилици да распитује свога суседа о животу у престоници, о науци и просвети уопште — и уопште о узвишеним стварима; одговори Бориса Андрејића су га забављали, често су га чудили и изазивали његову пажњу, али су га у исто време некако замарали, тако да би ускоро такви разговори били прекинути; па и сам Борис Андрејић, са своје стране, није показивао много воље да их наново уведе. Дешавало се и касније — каткада — да Петар Васиљић упита одједном Бориса Андрејића, например, шта је, рецимо, то — електрични телеграф, па пошто саслуша не баш сасвим јасно тумачење Бориса Андрејића, поћути неко време, рекне: „да, чудновата ствар", и затим се дуго не распитује ни за какав научни предмет. Најчешће су међу њима вођени разговори ове врсте. Петар Васиљић, на прилику, повуче много дима из луле, па, пуштајући га кроз нос, упита:

— Каква вам је то нова девојка, Борисе Андрејићу? Видео сам је на вратима у дворишту.

Борис Андрејић пак принесе цигарету устима, повуче два-три пута, сркне гутљај хладнога чаја с млеком, па каже:

— Каква нова девојка?

Петар Васиљић се нагне малко у страну и погледа у двориште, где је баш у том часу пас угризао једнога босоногог малишана за лист на нози, па одвраћа:

— Једна плавуша . . . згодна.

— А! — викнуће, мало касније, Борис Андрејић: — то ми је нова праља.

— Откуда? — упитаће Петар Васиљић, као чудећи се.

— Из Москве. Ишла је тамо да изучи занат.

Онда обојица неко време ћуте.

— А колико имате свега праља, Борисе Андрејићу? — упита опет Петар Васиљић, пажљиво посматрајући како у лули светлуца уз сухо пуцкарање дуван под пепелом.

— Три, — одговара Борис Андрејић.

— Три! Ја имам само једну. И та једна нема скоро никаква посла. Знате већ и сами какво је код мене прање!

— Хм! — одговара Борис Андрејић.

И разговор се на неко време прекида.

У таквим пословима пролазило је доподне и наступало је време доручка. Петар Васиљић је особито волео доручак и тврдио је да је дванаести сат — баш тачно оно време, кад се човеку прохте да једе; и збиља: он је у то време јео тако весело и с таквим здравим и пријатним апетитом, да би се чак и какав Немац обрадовао: тако је јуначки доручковао Петар Васиљић! Борис Андрејић је јео много мање: њему је доста било ако поједе кокошију котлету или два ровита јаја са маслом и какав енглески зачин у компликованој и патентованој посуди, за који је платио тешке паре и који је потајно сматрао за одвратан, ма да је тврдио да без њега не може ништа окусити. После доручка, све до ручка, ако је било лепо време, оба пријатеља су ишла по разним имањским пословима, или су просто шетали и гледали како се уче млади коњи итд. Каткада би тако дошли и до

села Петра Васиљића и неки пут свратили и у његову кућицу.

Та кућица, мала и трошна, личила је више на неку колибу у дворишту него на спахијски стан. На сламном крову, који беше свуд унаоколо пробушен врапчим и врањим гнездима, расла је зелена маховина; од две јасикове окућнице, које су некада биле лепо састављене и учвршћене, једна се била повила натраг, а друга се померила у страну и урасла у земљу; једном речју, кућа Петра Васиљића била је слаба и споља и изнутра. Али Петар Васиљић није клонуо духом: како је био неожењен и уопште скромних прохтева, он се није ни бринуо много за удопства у животу и био је задовољан већ и тиме што је имао једно местанце где се могао у случају потребе склонити од невремена и хладноће. Његовим домазлуком је управљала његова домаћица Македонија, средовечна жена, врло марљива и чак честита, али са баксузним рукама: ништа јој није ишло од руке, посуђе јој се разбијало, рубље цепало, јела су јој или остајала недокувана или су јој прегоревала. Петар Васиљић ју је звао Калигула.

Како је од природе био гостољубив, Петар Васиљић је волео да види госте у својој кући и да их части, без обзира на оскудност својих средстава. Он се нарочито старао и заузимао кад би му дошао у госте Борис Андрејић; али, по милости Македоније, која, уосталом, умало што није падала на сваком кораку од превеликог старања и ужурбаности, дочеци сиротог Петра Васиљића испадали су увек веома неуспели и понајчешће су се ограничавали на парче отврднуле јесетре и чашицу ракије, о којој је,

потпуно оправдано, говорио да је одлична **против** стомака. Пошто би се прошетали, оба пријатеља су се враћали ка Борису Андрејићу и тамо су натенане ручали. Пошто би се тако најели, као да доручка није ни било, Петар Васиљић би се завукао у какав забачени угао и отспавао би два-три сата; Борис Андрејић би за то време читао иностране часописе. Увече су се пријатељи наново састајали: ето такво се пријатељство беше већ развило међу њима. Којипут би седи да играју преферанс у двоје, а којипут би просто разговарали, на исти начин као и ујутру; каткада би Петар Васиљић узео гитару, која је висила на зиду и својим доста пријатним тенором певао разне романсе. Петар Васиљић је веома волео музику, много више него Борис Андрејић, који опет није могао без усхићења да изговори Бетовеново име и који се стално скањивао да нареди да му се донесе клавир из Москве. У часовима туге и сете Петар Васиљић имао је обичај да пева једну романсу, која је потицала из времена док је још био на служби у пуку... Он је с особитим осећањем и малко кроз нос изговарао стихове:

Кувара француског нема,
Већ посилни ручак спрема...
Не свира нам Роде славни,
И не пева Каталани...
Зором раном трубач свира,
А наредник рапортира.

Борис Андрејић га је покаткад пратио, али његов глас био је непријатан и несигуран. После девет сати, а који пут и раније, пријатељи би се растајали... а сутрадан би почињало то исто испочетка.

Једнога дана, седећи тако, по обичају, мало укосо и прекопута од Бориса Андрејића, Петар Васиљић га погледа доста пажљиво и проговори замишљеним тоном:

— Једно ме чуди, Борисе Андрејићу . . .

— Шта то? — упита овај.

— Ево шта. Ви сте млад човек, паметан, образован: како можете да живите на селу?

Борис Андрејић погледа зачуђено на свога суседа.

— Ви, ваљда, знате, Петре Васиљићу, — проговори најзад он: — да кад не би моје прилике . . . Прилике ме присиљавају на то, Петре Васиљићу.

— Прилике? ваше прилике су још доста добре . . . Од вашег имања се може живети. Ступите у службу.

Па, пошто је малко поћутао, Петар Васиљић додаде:

— Ја бих на вашем месту ступио у улане.

— У улане? Зашто баш у улане?

— Тако, мени изгледа да вам боље приличи код улана.

— Али, забога, ви сте сами служили код хусара?

— Ја? Разуме се, код хусара, — прихвати Петар Васиљић живо: — и то још у каквом пуку! Другога таквог пука не би нашао у читавом свету! То је био златан пук! Старешине, другови — какви су само то били људи! Али, ви . . . ја не знам . . . ви, по мом мишљењу, ви бисте требали да ступите у улане. Ви сте плав, струк вам је танак: све се то слаже.

— Али, молим вас, Петре Васиљићу, ви заборављате да бих ја морао по војним законима да почнем

од јункерског чина. То је у мојим годинама мало тешко. Чини ми се да је то чак и забрањено.

— То је, збиља, истина, — рече Петар Васиљић и покиче. — А ви се, онда, ожените, — проговори он одједном, дигавши главу.

— Какве вам то данас чудновате мисли долазе у главу, Петре Васиљићу! — ускликну Борис Андрејић.

— Зашто чудновате? Какав ми је то, збиља, живот? Шта ћете тако дочекати? Само ћете време пропустити. Хтео бих да знам, шта ће вам користити то што се не жените?

— Али, не ради се ту о користи, — заусти Борис Андрејић.

— Али, дозволите, — прекиде га Петар Васиљић, који беше неочекивано пао у ватру. — Чуди ме, зашто се данас млади људи толико боје женидбе! Просто не могу да разумем. Немојте ви, Борисе Андрејићу, да гледате на мене, што ја нисам ожењен. Ја сам, можда, и желео и просио, али су ми показали ево ово.

И ту Петар Васиљић подиже у вис десни кажипрст, окренувши га спољашњом страном ка Борису Андрејићу.

— Како да се не ожените код толиког имања!

Борис Андрејић је пажљиво посматрао Петра Васиљића.

— Зар вам је весело да живите тако неожењен? — настављао је Петар Васиљић. — Ко је тако шта видео! И то ми је неко задовољство!... Збиља се чудим данашњим младим људима.

И Петар Васиљић љутито истресе лулу о наслон од столице и јако дуну у чибук.

— Али ко вам је то казао, Петре Васиљићу, да ја нећу да се женим? — лагано проговори Борис Андрејић.

Петар Васиљић беше већ увукао прсте у своју сомотску, љубичасту дуванкесу извезену ђинђувама, па застаде непокретан у тој пози. Речи Бориса Андрејића згрануле су га.

— Да, — настави Борис Андрејић: — ја сам спреман да се оженим. Нађите ми младу, па ћу се оженити.

— Збиља?

— Збиља.

— Не, питам без шале?

— Баш сте чудан, Петре Васиљићу; Бога ми се не шалим.

Петар Васиљић напуни своју лулу.

— Лепо, али пазите, Борисе Андрејићу. Млада ће вам бити нађена.

— Добро, — одврати Борис Андрејић: — али реците ми, стварно, зашто сте навалили да ме ожените?

— Зато што ми се чини, кад овако погледам на вас, да нисте способни да живите овако, баш ништа не радећи.

Борис Андрејић се насмеши.

— А ја сам, напротив, увек мислио да сам баш у томе мајстор.

— Ви ме нисте тачно схватили, — рече Петар Васиљић и промени разговор.

Два дана касније Петар Васиљић дође своме суседу и то не у свом обичном сако-капуту, већ у салонском капуту боје гаврановог крила, са високим

струком, мајушним дугмадима и дугим рукавима. Брци Петра Васиљића изгледали су скоро црни од бркомаза, а коса, спреда веома завијена у облику двеју дугуљастих кобасица, јако се блистала од помаде. Велика сомотска кравата са порубом од атласа стезала је чврсто врат Петра Васиљића и давала читавом горњем делу његовога трупа изглед свечане непомичности и неку празничну достојанственост.

— Шта треба да значи та парада? — упита Борис Андрејић.

— Ова парада треба да значи то, — одговори Петар Васиљић, спуштајући се у наслоњачу без своје уобичајне немарности: — да наредите да се запрегне кочија. Идемо.

— Куда?

— Млади.

— Каквој млади?

— Зар сте већ заборавили на наш разговор пре четири дана?

Борис Андрејић се насмеје, али се у себи збуни.

— Али, забога, Петре Васиљићу, та то је била само једна шала.

— Шала? Како сте се онда могли Богом клети да се не шалите? Опростите, Борисе Андрејићу, али ви морате одржати вашу реч, нема ту шта. Ја сам већ предузео потребне кораке.

Борис Андрејић се још више збуни.

— Какве то, ипак, кораке? — упита он.

— О, не брините... Шта ви мислите! Ја сам само обавестио једну нашу суседку, ванредно љу-

базну личност, да нас двојица намеравамо да је данас посетимо.

— Која је то сусетка?

— Стрпите се — видећете. Само се ви најпре обуците и наредите да се коњи упрегну.

Борис Андрејић неодлучно погледа унаоколо.

— Збиља, Петре Васиљићу, шта вам је... видите ли какво је време.

— Какво време: увек је оно овакво.

— Треба ли нам се далеко возити?

— Око петнаест километара.

Борис Андрејић је ћутао.

— Бар да најпре нешто доручкујемо!

— Да доручкујемо — лепо, то можемо. Него знате ли шта, Борисе Андрејићу: идите ви сада, обуците се, а ја ћу већ сам све спремити: вотке, парченце ајвара — није далеко, а код удовице ће нас већ лепо почастити — зато немајте бриге.

— Зар је она удовица? — упита, осврнувши се, Борис Андрејић, који је већ прилазио вратима од кабинета.

Петар Васиљић одмахну главом.

— Чекајте, видећете, видећете.

Борис Андрејић је изашао и затворио врата за собом, а Петар Васиљић је, пошто је остао сам, издао потребне наредбе и што се тиче кола, и што се тиче доручка.

Борис Андрејић се облачио прилично дуго. Петар Васиљић је испијао већ другу чашицу вотке, лако се мрштећи и правећи тужно лице, кад се Борис Андрејић појавио на прагу кабинета. Побринуо се да се лепо обуче. Имао је на себи кицошки сашивен

широк, црн салонски капут, који је пријатно отскакао својом загаситом масом од нежног сјаја светло сивих панталона, црна ниска кравата и леп тамномодри прслук; златан ланац, закачен копчом за последњу петљу, губио се скромно у бочном џепу; фине чизме су отмено шкрипеле, а заједно са појавом Бориса Андрејића у ваздуху се разлио мирис ess'bouquet'-а помешан са мирисом чистога рубља. Петар Васиљић могао је да изусти само једно „а!" и одмах зграбио шешир.

Борис Андрејић је навукао на леву руку сиву гласе-рукавицу, пошто је претходно у њу малко хукнуо; затим је том истом руком себи налио четвртину чашице вотке и испио; најзад је узео шешир и заједно с Петром Васиљићем изишао у претсобље.

— Ја ово чиним само ради вас, — рече Борис Андрејић, седајући у кола.

— Нека буде, рецимо, и ради мене, — рече Петар Васиљић, на којега је, очигледно, деловао отмен изглед Бориса Андрејића: — а ви ћете ми, можда, и сами бити захвални.

Он је рекао кочијашу како и куда треба да вози. Кочије се кренуше.

— Ми идемо ка Софији Кириловној Задњепровској, — проговори Петар Васиљић, после доста дугог ћутања, за време ког су оба пријатеља седела непомично, као да су од камена. — Јесте ли чули о њој?

— Чуо сам, чини ми се, — одговори Борис Андрејић. — Шта, зар сте ми њу нашли за вереницу?

— Зашто да не? Она је врло паметна жена, имућна,

са престоничким манирима, тако рећи. Уосталом, погледајте . . . то вас ни на шта не обавезује.

— Таман! — одврати Борис Андрејић. — А колико јој је година?

— Биће око двадесетпет, највише двадесетседам. — нема више. Што се каже, у најбољим годинама!

До имања госпође Задњепровске није било петнаест, већ и добрих двадесетпет километара, тако да је Борис Андрејић најзад прилично промрзао и стално је скривао свој поцрвенели носић у добро крзно на оковратнику своје кабанице. Петар Васиљић није уопште био зимоморан, а нарочито кад је био у свечаном оделу. У таквим случајевима он се пре презнојавао. Салаш госпође Задњепровске састојао се од нове беле кућице са зеленим кровом, у облику летњиковца по варошком укусу, са малим парком и двориштем. Такви летњиковци могу се често видети у околини Москве; у унутрашњости се ређе сретају. Видело се да се госпођа Задњепровска овде недавно настанила. Пријатељи су изишли из кочије. У трему их је дочекао лакеј у панталонама боје грашка и у заокругљеном сивом фраку са грбовима на пуцима; у претсобљу, које је било доста уредно, иако су у њему стајале ногаре, дочекао их је други, исто онакав лакеј. Петар Васиљић нареди да госпођи пријаве њега и Бориса Андрејића. Лакеј није ишао госпођи, већ је одговорио да му је наређено да господу уведе.

Гости су пошли кроз трпезарију у којој је једна канаринка правила паклену ларму, и ушли у гостинску собу са модерним намештајем из неке руске радње, веома исцифраним и извијеним као бајаги, да се у њему удобније седи, док је намештај у ствари

био врло неудобан. Нису прошла ни два минута, а из споредне собе се зачуло шуштање свилене хаљине; завеса се малко одигла и у собу је ушла брзим корацима домаћица. Петар Васиљић се церемонијално поклони и приведе јој Бориса Андрејића.

— Врло ми је мило што сам се с вама упознала и то сам већ давно желела, — проговори домаћица слободно, пошто га је одмерила брзим погледом: — веома сам захвална Петру Васиљићу што ми је дао прилику да направим тако пријатно познанство. Изволите сести.

Домаћица је села, шуштећи хаљином, на низак диванчић, прислонила се уз наслон, испружила ноге, обувене у врло мале ципеле и прекрстила руке. Хаљина јој је била зелена, са беличастим преливима, гласе, са неколико редова волана.

Борис Андрејић је сео у наслоњачу прекопута од ње. Петар Васиљић — нешто подаље. Започео се разговор. Борис Андрејић је пажљиво проматрао Софију Кириловну. То је била стасита, висока жена, танка струка, препланула и доста лепа. Израз њенога лица и особито њених великих и сјајних очију, са нешто уздигнутим спољашњим угловима као код Кинеза, одавао је чудновату мешавину смелости и бојажљивости и не би се никако могао назвати природним. Она је час жмирила, час нагло отварала очи; на уснама јој је непрестано титрао осмех, који је хтео да изгледа равнодушан. Сви покрети Софије Кириловне били су веома слободни, скоро оштри. Уосталом, њена спољашњост се свидела Борису Андрејићу; једино је на њега непријатно деловао њен коси раздељак, који је њеним цртама давао неки

несташан и дечачки изглед; сем тога она је, по његовом мишљењу, и сувише чисто и правилно говорила руски . . . Борис Андрејић се слагао са Пушкиновим мишљењем, да исто тако:

Кô усне румене без осмеха —
Без граматичке какве грешке

није могуће волети руски језик. Укратко, Софија Кириловна била је једна од оних жена које љубавници зову вештим дамама, мужеви — енергичним личностима, а стари нежење — промућурним женицама.

Најпре се повео разговор о томе како је досадно живети на селу.

— Овде просто нема живе душе, просто нема човек с киме реч да проговори, — говорила је Софија Кириловна, изговарајући особито разговетно слово с. — Не разумем, какав то свет овде живи. А они, — додала је са значајном гримасом, — са којима би се човек радо упознао, никуда не излазе и остављају нас, сироте, у нашој тужној самоћи.

Борис Андрејић се лако наклонио напред и промуцао некакво неспретно извињење, а Петар Васиљић га је само погледао, као да је хтео да му каже: „ето, шта сам вам говорио? Ту, чини ми се, не би човек лако могао у неприлику довести".

— Пушите ли? — упита Софија Кириловна.

— Пушим . . . али . . .

— Изволите, молим вас . . . ја и сама пушим.

Рекавши то, удовица узе са сточића повелику сребрну табакеру, извади из ње цигарету и понуди гостима. Оба госта су узела цигарете. Софија Кири-

ловна зазвони и, пошто је ушао један дечак са црвеним прслуком преко читавих груди, она му нареди да донесе ватре. Дечак донесе једну воштаницу на кристалном послужавнику. Цигарете задимише.

— Ето, на пример, ви ми нећете веровати, — настављала је удовица, затуривши главу малко натраг и пуштајући дим танком струјом увис: — овде има људи који сматрају да даме не би требало да пуше. А већ да јаше — Боже сачувај! просто би камењем утукли. — Да, — додала је она после кратког ћутања: — све што штрчи над општим нивоом, све што ремети законе некакве измишљене пристојности, све се овде подвргава најстрожијој осуди.

— Што се тога тиче, нарочито су нам госпође строге, — примети Петар Васиљић.

— Јесте, — одврати удовица: — тешко ономе кога оне узму на зуб! Уосталом, ја се с њима уопште не познајем: њихове сплетке не стижу до мог пустињског уточишта.

— Зар вам није досадно? — упита Борис Андрејић.

— Досадно? Не. Ја читам . . . А када ми се досаде књиге, ја сањарим, врачам, задајем питања својој судбини.

— Ви се сигурно шалите? — упита Петар Васиљић.

Удовица се снисходљиво насмеши.

— Зашто да не бацам карте? Ја сам већ довољно стара, мени приличи.

— Али, молим вас? — побуни се Петар Васиљић.

Софија Кириловна га погледа кроз полузатворене трепавице.

— Уосталом, оставимо тај разговор, — проговори она живо и обрати се Борису Андрејићу: — слушајте, месје Вјазовњин, ја сам уверена да се ви интересујете за руску књижевност?

— Да ... разуме се, ја ...

Вјазовњин је волео да чита, али баш руске ствари није читао често ни радо. Особито му је била непозната најновија књижевност: он се зауставио код Пушкина.

— Реците ми, молим вас, зашто је Марлински у последње време пао у толику немилост? Ја мислим да је то врло неправично. Шта ви о њему мислите?

— Марлински, наравно, има вредности, — одврати Борис Андрејић.

— Он је песник; он уноси фантазију у свет ... у неки чаробан, диван свет; међутим, сада су почели да описују свакодневни живот. Молим вас, шта има ту лепо, у том свакодневном животу, на земљи ...

И Софија Кириловна показа руком унаоколо.

Борис Андрејић значајно погледа Софију Кириловну.

— Не слажем се с вама. Ја налазим много лепоте и овде, — рече он наглашавајући особито последњу реч.

Софија Кириловна се изненада насмеја неким оштрим смехом, а Петар Васиљић исто тако изненадно диже главу, мало се замисли па онда настави да пуши. Разговор се наставио у истом духу као што беше и почео, све до ручка, прелазећи непрестано с предмета на предмет, што се никада не догађа ако разговор постаје уистину занимљив. Између осталога почело се разговарати и о браку, о

његовим повољним и неповољним странама и о положају жене уопште. Софија Кириловна је енергично говорила против брака, узрујала се најзад, и пошто је пала у ватру, изражавала се веома китњасто, ма да јој њени гости нису скоро никако ни опонирали: није она бадава волела Марлинског. Она је такође умела да се користи украсима новога стила. Речи: артистички, уметност, условљавати — само су се сипале са њених усана.

— Шта може бити жени драгоценије од њене слободе — слободе мисли, осећаја, поступака! — ускликнула је најзад она.

— Али дозволите, — прекинуо ју је Петар Васиљић, чије је лице полагано почело добијати израз незадовољства: — шта ће жени слобода? шта да ради с њоме?

— Како што ће? А да ли треба мушкарцима, шта мислите? То је оно: ви, господа мушкарци...

— Не треба она ни мушкарцу ништа, — упаде опет Петар Васиљић.

— Како то, не треба?

— Просто тако, не треба. Шта ће човеку, збиља, та толико хваљсна слобода? Слободан човек — зна се — или се досађује или прави глупости којекакве.

— Вама је, дакле, досадно, — примети Софија Кириловна уз ироничан осмех: — јер, како вас знам као разборита човека, не бих могла веровати да, како рекосте, правите глупости.

— Догађа се и једно и друго, — проговори мирно Петар Васиљић.

— То је дивно! Уосталом, ја морам бити захвална

вашој досади за задовољство што вас данас видим код себе . . .

Задовољна вештим склопом своје фразе, домаћица се лако наслони натраг и полугласно рече:

— М-г Вјазовњин, ја видим, ваш пријатељ воли парадоксе.

— Нисам опазио, — одврати Борис Андрејић.

— Шта ја волим? — упита Петар Васиљић.

— Парадоксе.

Петар Васиљић је погледао Софији Кириловној у очи, није јој одговорио ништа, већ је само у себи помислио: „А ја знам што ти волиш”. . .

Ушао је дечак са црвеним прслуком и јавио да је ручак готов.

— Господо, изволите, — рече домаћица, устајући са дивана.

Сви су прешли у трпезарију.

Гостима се ручак није допао. Петар Васиљић је устао од стола гладан, иако је било много јела; а Борис Андрејић је, као гурман, остао незадовољан, иако су јела доношена под лименим поклопцима и мада су служени загрејани тањири. Вина су такође била лоша, без обзира на дивно, златом и сребром ишаране етикете на боцама. Софија Кириловна је непрекидно разговарала, само је по каткад бацала значајне погледе на лакеје који су служили код стола, а пила је поприлично винца, напомињући како у Енглеској све даме пију вино, а овде се и то сматра за непристојно. После ручка домаћица је позвала Бориса Андрејића и Петра Васиљића натраг у гостинску собу и упитала их да ли више воле — кафу или жути чај. Борис Андрејић је замолио чаја и, пошто

је испио једну шољу, пожалио је што није тражио кафу; а Петар Васиљић је хтео кафу, па кад је испио своју чашу, замолио је за чај, сркнуо мало, а затим оставио шољу натраг на послужавник. Домаћица је села, запушила цигарету, и била је очигледно расположена да започне најживљи разговор: очи су јој запламтеле, а препланули образи поцрвенели. Али су гости на њене живахне речи одговарали млитаво, више су се бавили својим цигаретама и, судећи по њиховим погледима који су изненадно били уперени у углове собе, мислили су на одлазак. Уосталом, Борис Андрејић би, вероватно, пристао да остане и до вечери: он се већ беше упустио са Софијом Кириловном у дискусију о једном њеном кокетном питању: да ли се он чуди што она живи овако сама, без дружбенице? али се Петар Васиљић отворено журио кући. Устао је, изишао у претсобље и наредио да се упрегну коњи. Кад су се, најзад, оба пријатеља почела праштати, а домаћица их стала задржавати и корети их што су код ње тако мало седели, Борис Андрејић је неодлучним поклонима и исцереним изразом лица показивао бар толико да њени укори делују на њега; али Петар Васиљић је, напротив, стално гунђао: „није могуће, ваља да се креће, послови, сада ће крај месеца", и упорно је узмицао натраг, ка вратима. Софија Кириловна је ипак од њих узела обећање да ће за који дан опет навратити и пружила им руку ради енглеског shake-hands. Њен предлог је искористио само Борис Андрејић и стегао јој доста снажно прсте. Она је зажмирила и насмешила се. У том часу је Петар Васиљић већ увлачио руке у рукаве од кабанице.

Кочије не беху стигле да изађу из села, кад он први прекиде ћутање и повика:

— Не ваља, не ваља, није то оно, не ваља!

— Шта хоћете да кажете? — упита га Борис Андрејић.

— Не ваља, не ваља, — понови Петар Васиљић гледајући устрану и лако се одвраћајући од свога пријатеља.

— Ако ви то говорите о Софији Кириловној, ја се с вама не слажем; она је веома дражесна дама — истина, са нешто претензија, али љупка.

— Још како! Наравно, кад би човек хтео, рецимо, тек онако... Али ви знате какве сам имао намере, кад сам вас с њоме упознавао?

Борис Андрејић није одговарао.

— Не ваља, ја вам кажем! Сам увиђам. Не свиђа се то мени — каже сама о себи: „ја сам епикурејка". Молим вас: ето, и мени с десне стране фале два зуба — па зар говорим о томе? И без мога приповедања ће сви видети. Затим, каква ми је то домаћица? Замало нас није глађу уморила. Нема ту ништа, ја мислим, нека буде слободна, нека буде начитана, нека буде, кад је већ о теби реч, и са бон-тоном, али нека буде пре свега домаћица. Не ваља то, не, није то оно што вама треба. Не дате се ви засенити којекаквим црвеним прслуцима и јелима са поклопцима.

— А зар је вама потребно да ме неко засени? — упита Борис Андрејић.

— Знам ја већ шта вама треба, сада — знам.

— Ја вас уверавам да сам вам захвалан што сте ме упознали са Софијом Кириловном.

— Тим боље; али вам опет кажем, није то оно.

Пријатељи су стигли касно кући. Одлазећи од Бориса Андрејића, Петар Васиљић га ухвати за руку и рече:

— Али ја вас, свеједно, нећу пустити на миру, ја вас држим за реч.

— Молим вас, стојим вам на расположењу, — одврати Борис Андрејић.

— Е, онда, врло добро!

Петар Васиљић је отишао.

Цела недеља је опет прошла као обично, ипак с том разликом што је Петар Васиљић једнога дана био негде нестао. Најзад он се једнога јутра опет појави у свечаном оделу и предложи Борису Андрејићу да пође с њим у једну посету. Борис Андрејић, на коме се видело да је тај позив очекивао са извесним нестрпљењем, пристао је без поговора.

— Куда ме то сада возите? — упита он Петра Васиљића, седећи поред њега, овога пута већ у саоницама.

Од њихове посете Софији Кириловној беше већ стигла и зима.

— Возим вас сада, Борисе Андрејићу, — одговори Петар Васиљић растежући речи: — у једну веома честиту кућу — ка Тиходујевима. То вам је једна ванредно честита породица. Старац је служио као пуковник и диван је човек. Жена му је — дивна дама. Имају две кћерке, ванредно љубазне девојке, одлично васпитане, а имају и нешто иметка. Не знам која ће вам се више свидети: једна вам је, онако мало живља, друга — мирнија; она друга, морам вам

рећи, и сувише је бојажљива. Али обе су девојке на своме месту. Ето, видећете.

— Добро, да видим, — одврати Борис Андрејић и помисли у себи: „баш као породица Лариних из Оњегина".

И, да ли услед тог сећања, да ли из другог каквог узрока, црте његова лица добише на неко време израз разочарања и досаде.

— Како јој се зове отац? — упита он немарно.

— Калимон Иванић, — одговори Петар Васиљић.

— Калимон! какво ли је то име... А мајка?

— Мајка се зове Пелагија Ивановна.

— А кћерке како се зову?

— Једна такође Пелагија, а друга — Еміеренција.

— Емеренција? У животу нисам чуо таквог имена... па још и Калимоновна.

— Име је збиља мало чудно, нема шта... али зато каква је то девојка! просто, може се рећи, сва начињена од неког племенитог огња!

— Петре Васиљићу, забога, како се то туснички изражавате! Која је од њих Емеренција — је ли она мирнија?

— Не, већ она друга... али причекајте, видећете сами.

— Емеренција Калимоновна! — ускликну још једном Вјазовњин.

— Мајка је зове Eméranse, — напомену тихо Петар Васиљић.

— А мужа ваљда — Calimon?

— То нисам чуо. Али, чекајте само.

— Чекаћу.

До Тиходујевих било је такође око двадесет и пет километара, као и до Софије Кириловне; али њихов стари спахијски дом није ни мало личио на гиздаву кућицу живахне удовице. Било је то једно неспретно старо здање, велико и пространо, једна маса тамне дрвене грађе са тамним стаклима на прозорима. С једне и с друге стране куће, стојале су у два реда високе брезе: иза крова вириле су смеђе круне огромних липа — читава кућа је изгледала као да је обрасла свуда унаоколо; лети је, вероватно, то дрвеће давало салашу живљи изглед, док га је зими чинило још тужнијим. Утисак који је остављала на човека унутрашњост куће, такође није био весео: у кући је све било мрачно, избледело, све је изгледало старије него што је стварно било. Пријатељи су наредили да их пријаве домаћинима; били су отпраћени у гостинску собу. Домаћини су устали да их дочекају, али су их за дуго могли поздрављати само знацима и покретима тела, на које су гости са своје стране одговарали осмесима и клањањем: такав ужасан лавеж беху надала четири мала пса, који су скочили са својих везених јастучића чим су спазили странце. Махањем марамица по ваздуху и разним другим средствима једва су умирили раздражену кучад, а једно од њих, најстарије и најљуће, морала је да извлачи испод клупе једна служавка, којом приликом, док је девојка носила куче у спаваћу собу, куче ју је угризло за прст.

Петар Васиљић се користио тишином која је била успостављена и претстави Бориса Андрејића домаћинима. Домаћин и домаћица изјавише у један глас да се веома радују новоме познанству; затим је Ка-

лимон Ивановић преставио Борису Андрејићу своје кћерке, називајући их Полинка и Еминка. У гостинској соби су се налазила још два женска лица, већ постарија: једна са кућном капицом на глави, друга — повезана тамном марамом; али Калимон Ивановић није нашао за потребно да Бориса Андрејића и с њима упозна.

Калимон Ивановић био је човек од својих педесет пет година, висок, чврст, сед; његово лице није имало никаквог нарочитог израза: црте тешке, просте, на којима се огледала равнодушност, доброта и леност. Његова жена, мала, мршава, са поабаним лишцем, са чуперком црвенкасте, вештачке косе испод високе кућне капице, изгледала је вечно усплахирена; на њој се запажали трагови давно остављенога цифрања. Једна кћерка, Пелагија, црнокоса и црномањаста, гледала је мрко, испод ока и као зазирала од света; друга — Еменренција — напротив, плава, пуначка, са округлим, црвеним образима, малим скупљеним устима, прћастим носићем и слатким очицама — истицала се доста енергично; видело се да је њој додељена дужност да забавља госте и да јој та дужност није нимало тегобна. Обе сестре имале су беле хаљине са плавим врпцама, које су летеле од најслабијег покрета. Плава боја је пристајала Емеренцији, али Полинки не... њој тешко да је ишта пристајало, иако се о њој није могло рећи да је ружна. Гости су сели; домаћини су им постављали уобичајена питања, која су била изговарана са оним сладуњавим и извештаченим изразом лица које се појављује и код најпристојнијих људи у првим часовима кад разговарају са новим позна-

ником; гости су одвраћали на исти начин. Све је то чинило доста тегобан утисак. Калимон Ивановић, који од природе није био много досетљив, упитао је Бориса Андрејића: „је ли се одавно настанио у нашем крају"; међутим, Борис Андрејић тек што беше одговорио на то исто питање Пелагији Ивановној. Пелагија Ивановна је укорила свога мужа због расејаности — и то веома нежним гласом — гласом који се употребљава увек у присуству гостију који су први пут у кући; Калимон Ивановић се малко збунио и гласно се усекнуо у карирану марамицу. Звук је узнемирио једно куче и оно је залајало; али Еморенција је одмах прискочила, погладила куче и тако га умирила. Та иста девојка је својим, донекле збуњеним родитељима учинила још једну услугу: оживела је разговор, пошто је скромно али одлучно села поред Бориса Андрејића и задала му уз најљупкији израз неколико питања, истина незнатних, али која су изазвала веселе одговоре. Ствар је ускоро пошла као по маслу; заподенула се општа дискусија, у којој једино Полинка није узимала учешћа. Она је упорно гледала у под, док се Еморенција чак смејала, грациозно и лако подижући једну руку и држећи се при томе тако као да је хтела да каже: „погледајте, погледајте како сам лепо васпитана и љубазна и колико је у мени грациозног несташлука и наклоности према свима људима!" Изгледало је чак као и да шушка услед тога што је сувише добра. Она се смејала, слатко отежући свој смех, ма да Борис Андрејић у почетку није рекао ништа смешно; затим се смејала још више, када је Борис Андрејић, охрабрен успехом својих речи, почео стварно да се шали и да

одговара . . . Петар Васиљић се такође смејао. Вјазовњин је, онако узгред, запазио да он страсно воли музику.

— А како тек ја волим музику, то је просто страшно! — ускликнула је Емеренција.

— Ви не само што волите музику — ви умете и да ванредно свирате, — примети Петар Васиљић.

— Збиља? — упита Борис Андрејић.

— Наравно, — настављао је Петар Васиљић: — и Емеренција Калимоновна и Пелагија Калимоновна одлично певају и свирају на клавиру, а нарочито Емеренција Калимоновна.

Чувши да се спомиње њено име, Полина је поцрвенела и замало да није скочила са свога места, а Емеренција је скромно поникла.

— Ах, mademoiselle, — проговори Борис Андрејић: — зар нећете бити тако добри . . . зар ми нећете учинити то задовољство . . .

— Ја збиља . . . не знам . . . — прошапутала је Емеренција, бацила потајно један поглед према Петру Васиљићу па онда прекорно додала: — ах, баш сте ви!

Али Петар Васиљић, као човек разложан, обрати се одмах самој домаћици.

— Пелагија Ивановна, — рече он: — наредите вашим кћеркама да нам штогод отсвирају или отпевају.

— Не знам да ли су данас при гласу, — одврати Пелагија Ивановна: — али може се покушати.

— Да, покушајте, покушајте, — проговори отац.

— Ах, maman, како само можете. . .

— Емеранс, кан-же-ву-ди... — проговори Пелагија Ивановна полугласно али веома озбиљно.

Она је имала обичај, као многе мајке, да својој деци издаје савете и наредбе на француском језику, ако су само присутна каква страна лица, па ма та лица и разумела француски. То је било тим више чудновато што је и она сама доста слабо знала тај језик и имала лош изговор.

Емеренција устаде.

— Шта да певамо, maman? — упита она покорно.

— Ваш дует; веома је дражесан. Моје кћерке, — настави она, обраћајући се Борису Андрејићу, — имају разне гласове: Емеренција има дишкант...

— Хоћете да кажете сопрано?

— Јесте, јесте, сомпрано. А Полињка контроалт.

— А! контралто! то је врло пријатно.

— Ја данас не могу да певам, — једва проговори Полињка: — промукла сам.

Њен глас је, збиља, више личио на бас него на алт.

— Добро, онда нам ти, Емеранс, отпевај ону твоју арију, знаш, ону италијанску, фаворитну; а Полињка ће те пратити.

— Ону арију где има оно ситно, ситно, — додаде отац.

— Бравурну, — објасни мати.

Обе девојке приђоше клавиру. Полињка подиже поклопац, намести свеску руком писаних нота на пулт и седе, а Емеренција стаде поред ње лако и дражесно кокетујући под упереним погледима Бориса Андрејића и Петра Васиљића и дижући каткада марамицу ка устима. Најзад запева, као што

обично певају госпођице — крештаво и помало завијајући. Речи је изговарала нејасно, али по неким носним звуцима могло се погодити да пева на италијанском језику. При крају она стварно запева ситно, ситно, на велико задовољство Калимона Иванића — он се чак попридигао у наслоњачи и кликнуо: „само ти њега тако!" — али последњи трилер заврши раније него што је требало, тако да је њена сестра неколико тактова отсвирала сама. То ипак није посметало Борису Андрејићу да изрази своје задовољство и да Емеренцији рече један комплименат; а Петар Васиљић понови два пута: „врло, врло лепо", па онда додаде: „би ли сада било могуће нешто руско — Славуја, рецимо, или Сарафан, или какву циганску песму? Јер ове иностране ствари, право да кажемо, нису писане за људе моје врсте".

— И ја се с вама слажем, — проговори Калимон Иванић.

— Шанте... ле „Сарафан", — добаци мајка полугласно и строго као и раније.

— Не, не „Сарафан", — упаде Калимон Иванић: — него „Ми смо две циганке", или „Скини капу, поклони се мало ниже"... знаш ли?

— Папа, увек сте такав! — одврати Емеренција и отпева „Скини капу", и то врло пристојно. Калимон Иванић је пратио и лупкао ногом у такту, а Петар Васиљић је потпуно пао у занос.

— Ово је друга ствар! Ово ти је, брате, по нашки! — понављао је он. — Баш сте ме задовољили, Емеренцијо Калимоновна!... Видим сада да сте имали право да се назовете љубитељицом и вештакињом! Збиља је истина: љубитељица и вештакиња!

— Ах, ала сте ви нескромни! — одврати Емеренција и хтеде да се врати на своје место.

— Апрезан ле „Сарафан”, — проговори мајка.

Емеренција отпева „Сарафан”, не са толиким успехом као „Скини капу”, али ипак са успехом.

— Сада би требало да отсвирате вашу сонату у четири руке, — примети Пелагија Ивановна: — али боље да то оставимо за идући пут, јер ћемо иначе, бојим се, досадити господину Вјазовњину.

— Али, молим вас. . . — поче Борис Андрејић.

Међутим је Полињка одмах затворила клавир, а Емеренција је изјавила да је уморна. Борис Андрејић нађе за потребно да још једном понови свој комплименат.

— Ах, m-r Вјазовњин, — одговори она: — ви сте, сигурно, чули већ и побоље певачице; могу замислити шта значи моје певање после њиховога. . . Истина, кад је пролазио кроз наш крај, Бомериус ми је рекао. . . ви сте, ваљда, чули о Бомериусу?

— Нисам; ко је то Бомериус?

— Ах, забога! одличан виолиниста, свршио је париску конзерваторију, ванредан музикант. . . Он ми је рекао: „mademoiselle, кад би с таквим гласом само нашли каква добра наставника и малко код њега учили, то би било просто дивно”. Просто ми је све прсте изљубио. . . Али, где да учим овде?

И Емеренција уздахну.

— Да, наравно. . . — одврати учтиво Борис Андрејић: — али са вашим талентом. . . — Он се збуни и још учтивије погледа устрану.

— Емеранс, деманде, пуркуа ке-ле-дине, — проговори Пелагија Ивановна.

— Oui, maman, — одговори Емеренција и изиђе, поскочивши грационзо пред вратима.

Да није било гостију, она не би поскочила. Борис Андрејић пође према Полињки.

„Ако је ово породица Лариних, — помисли он: — да није ово Татјана?"

Он је пришао Полињки, која је са извесном стравом гледала како јој се он приближава.

— Ви сте дивно пратили вашу сестрицу, — поче он: — дивно!

Полињка није ништа одговорила, само је поцрвенела до ушију.

— Веома ми је жао што нисам имао среће да чујем и ваш дует. . . Из које је опере?

Полињкине очи почеше да се узнемирено крећу.

Вјазовњин је чекао мало на њен одговор, али одговора није било.

— Која вам се музика више допада? — упита он после краће паузе: — италијанска или немачка?

Полињка пониче.

— Пелажи, репонде-донк, — зачу се узрујани шапат Пелагије Ивановне.

— Свака, — проговори Полињка журно.

— Ипак, како то свака? — одврати Борис Андрејић. — То је тешко претпоставити. Например, Бетховен — то је геније прве величине, па опет — многи нису схватили његову вредност.

— Нису, — одговори Полињка.

— Уметност је бескрајно разноврсна, — настављао је неуморно Борис Андрејић.

— Јесте, — одговори Полињка.

Њихов разговор није дуго трајао.

„Не, — мислио је Борис Андрејић, напуштајући девојку: — каква Татјана — којешта! ово је просто оличена устрепталост. . ."

А сирота Полињка се тога дана, пре него је легла да спава, јадала својој собарици како је данас гост прогањао са музиком и како није знала шта да му одговара и како је она често несрећна када долазе к њима гости: само ме мама после грди — то ми је читаво задовољство. . .

За ручком је Борис Андрејић седео између Калимона Иванића и Еморенције. Ручак је био руски, прост али обилан, и Петру Васиљевићу се много више допао него префињена јела код удовице. Поред њега је седела Полињка и, пошто је најзад победила своју бојажљивост, одговарала је на његова питања. Међутим, Емеренција је тако својски забављала свога суседа, да он већ није могао да подноси. Имала је навику да нагиње главу надесно, приносећи залогај устима с леве стране — као да га дражи; та навика се није никако допадала Борису Андрејићу. Није му се допадало ни то што је она стално говорила о себи, ватрено, поверавајући му најситније појединости свога живота; — али, као пажљив човек, он није ни најмање одавао својих осећаја, тако да Петар Васиљић, који га је посматрао са друге стране стола, није никако могао да схвати какав утисак чини на њега Емеренција.

После ручка Калимон Ивановић нагло паде у неку замишљеност или, боље рећи, задрема; он беше навикао да у то време спава, и кад је видео да се гости спремају да одлазе — он је, истина, неколико пута поновио: „али зашто, господо, молим вас? могли би

малко карата?. . ." — али је био ипак у души задовољан када је најзад видео да су већ узели шешире у руке. Пелагија Ивановна, напротив, тек сада је живахнула и нарочито је наваљивала на госте да остану. Емеренција јој је марљиво помагала, старајући се на све начине да их наговори да остану још; чак им је и Полињка рекла: mais, messieurs. . . Петар Васиљевић није одговарао ни да, ни не, већ је само погледао на свога другара; међутим, Борис Андрејић је учтиво али одлучно остао при томе да мора свакако кући. Једном речју, ствар је текла сасвим друкше него приликом праштања са Софијом Кириловном. Пошто су обећали да ће скоро опет доћи, гости су се најзад удаљили; Емеренцијини љубазни погледи пратили су их све до трпезарије, а Калимон Иванић је изишао чак и у претсобље, погледао како хитри момак Бориса Андрејића облачи гостима бунде, како им веже шалове око врата и како им навлачи на ноге топле чизме, па се онда вратио у своју собу и одмах заспао. Дотле је Полињка, постиђена материним речима, отишла горе у своју собу, а две неме женске прилике, једна у кућној капици а друга са црном марамом, честитале су Емеренцији на новој победи.

Пријатељи су се возили ћутећи. Борис Андрејић се у себи смешкао, заклоњен од Петра Васиљевића уздигнутим оковратником своје бунде од ракуна и чекао шта ли ће тај сада да каже.

— Опет није оно право! — ускликну Петар Васиљић.

Међутим, овога пута му се у гласу чула нека неод-

лучност и он додаде, старајући се да преко оковратника своје бунде сагледа Бориса Андрејића:

— Није оно право, зар не?

— Није, — одговори смејући се Борис Андрејић.

— Тако сам и мислио, — одврати Петар Васиљић, па после краћега ћутања додаде: — уосталом, зашто баш да није? Шта фали тој девојци?

— Ништа јој не фали. Напротив, има свега и сувише...

— Како то сувише?

— Тако.

— Дозволите, Борисе Андрејићу, ја вас не разумем. Ако говорите на рачун васпитања, зар је то лоше? А што се понашања тиче...

— Ех, Петре Васиљићу, — одговори Борис Андрејић: — чудим се како то да ви, са вашим оштрим погледом на ствари, не видите скроз ту успијачу Емеренцију! Ту извештачену љубазност, ту скромну увереност у своје добре одлике, ту снисходљивост анђела, који вас посматра са небеских висина̂... шта још да говорим! ако би већ морало бити, ја бих се двадесет пута радије оженио њеном сестром: она бар уме да ћути!

— Наравно, ви имате право, — одговори Петар Васиљић полугласно.

Збунио га је изненадан испад Бориса Андрејића.

„Не, — рекао је он у себи и то први пут после познанства са Вјазовњиним: — овај ми није пар...; сувише је учен".

Вјазовњин је, међутим, посматрајући месец који је стојао ниско над белом цртом хоризонта, мислио: „И ово баш као да је из Оњегина...

У лицу румена, округла...

— али ми је леп и Ленски, додуше — и ја сам красан Оњегин!"

— Потерај, потерај, Ларјушка! — додаде он гласно.

— Дакле, није то оно право? — упита Борис Андрејић у шали Петра Васиљића док му је лакеј помагао да изађе из саоница и док се пео у трем своје куће: — ја ли тако, Петре Васиљићу?

Али Петар Васиљић није ништа одговарао и отишао је да спава код своје куће. Емеренција је сутрадан писала својој пријатељици (она је водила огромну и живахну преписку): „Јуче је код нас био нови гост, сусед Вјазовњин. Он је веома дражесан и љубазан човек, одмах се види да је врло образован, и — да ли да ти поверим међу нама? — чини ми се да сам оставила на њега доста јак утисак. Али не треба да се узнемираваш, mon amie: моје срце није било закачено, Валентин нема чега да се боји".

Тај Валентин био је професор у губерниској гимназији. У вароши је терао све у шеснаест, а на селу уздисао за Емеренцијом платонски и безнадно.

Пријатељи су се по обичају сутрадан ујутро састали и њихов живот је потекао као и дотада.

Прошле су две недеље. Борис Андрејић је свакога дана очекивао да ће га Петар Васиљић опет некуда позвати; али, овај, изгледало је, беше сасвим одустао од својих намера. Борис Андрејић је сам запо-

девао разговор о удовици, о Тиходујевима, правио алузије на то да сваку ствар ваља три пут покушати; али Петар Васиљевић се правио као да не разуме његовс алузијс. Најзад, једнога дана, Борис Андрејић није могао више да издржи већ започе овакав разговор:

— Шта је, Петре Васиљићу? чини ми се да је сада дошао на мене ред да вас потсећам на ваша обећања?

— Каква обећања?

— Сећате ли се, ви сте хтели да ме ожените? Ја чекам.

Петар Василић се окрену на столици.

— Јест, али — ето — видите ли, много пробирате! Не може човек да разуме шта бисте хтели. Бог зна! овде код нас, ваљда, и нема удавача за ваш укус.

— Није вам то лепо, Петре Васиљићу. Не би требало да тако брзо малаксавате. Прва два покушаја нису успела — то није никаква несрећа. Затим, мени се удовица свидела. Ако ме се ви одрекнете, ја ћу отићи к њој.

— Шта да вам радим, идите — срећно вам било.

— Петре Васиљићу, ја вас без шале уверавам да хоћу да се оженим. Одвезите ме још куда.

— Али, збиља, нема више никога у читавом округу.

— То није могуће, Петре Васиљићу. Као да нема овде у сусудству нигде ни једне лепушкасте удаваче?

— Како да нема? Али нису за вас.

— Именујте, ипак, неку.

Петар Васиљић стегну зубима ћилибар своје муштикле.

— Па ето, например, Верочка Барсукова, — проговори он најзад: — куда би човек тражио лепшу? Само — није за вас.

— Зашто?

— Сувише је проста.

— Тим боље, Петре Васиљићу, тим боље.

— И отац јој је такав особењак.

— Није ни то несрећа... Петре Васиљићу, пријатељу драги, упознајте ме са том... како рекосте да се зове?...

— Барсукова.

— Са том Барсуковом... молим вас...

Борис Андрејић није остављао Петра Васиљића све дотле на миру док му овај није обећао да ће га одвести ка Барсуковима.

Два дана касније пријатељи су се одвезли тамо.

Породица Барсукових се састојала од два лица: од оца, коме је било око педесет година, и од деветнаестогодишње кћери. Петар Васиљић није тек онако рекао да је отац особењак; био је то збиља особењак, и то прве врсте. Пошто је сјајно завршио образовање у државном заводу, ступио је на службу у морнарици и брзо обратио на себе пажњу својих претпостављених, али је изненадно поднео оставку, оженио се, настанио се на селу и мало по мало се тако уленио и срозао да најзад не само што није никуда излазио, него чак није напуштао ни своју собу. У кратком капутићу од зечијега крзна и у папучама без лубова, са рукама у џеповима широких чакшира, ишао је по читав дан из једног угла собе у

други, час певушећи, час звиждећи, и шта год би му ко рекао, он је на све с осмехом одговарао: „брау, брау!" то јест: браво браво!

— Знате ли, Иване Петровићу, — говорио би му, рецимо, какав сусед — а суседи су га веома радо похађали, јер није могло бити на свету гостољубивијег и љубазнијег човека од њега: — знате ли, у Бјељову је, кажу, цена житу скочила до тринаест рубаља у асигнационим новчаницама.

— Брау, брау, — одговарао би мирно Барсуков, који тек што беше продао своје жито по седам и пô.

— А јесте ли чули да је наш сусед, Павле Фомић, изгубио на картама двадесет хиљада?

— Брау, брау! — одговорио би Барсуков исто тако мирно.

— У Шликову гине стока, — додао би други сусед, који је такође ту седео.

— Брау, брау!

— Лапинова госпођица је одбегла с управником...

— Брау, брау, брау!

И тако у бескрај. Извештавали су га да му је коњ почео да рамље, да је стигао Јеврејин с робом, да је нестао зидни сат, да је некакав деран некуда бацио своје чизме — и увек су од њега чули једино његово: „брау, брау!" Међутим, у његовој кући није се опажао нарочито велик неред: његови сељаци су живели добро, а он није правио дугова. Барсуковљева спољашњост ишла му је у прилог: округло лице са великим граорастим очима, танким, правилним носом и руменим уснама управо је поражавало својом младеначком свежином. Та свежина је изгледала још већа поред снежне белине његове косе; лак

осмех је скоро непрестано играо на његовим уснама, и то не толико на уснама колико на јамицама на његовим образима; он се није никада смејао, али би каткада, веома ретко, падао у некакав хистеричан грохотан смех, после чега би се увек лоше осећао. Сем свога уобичајеног усклика он је веома мало говорио и то само најпотребније ствари, употребљавајући при томе све могуће скраћенице.

Његова кћи, Верочка, била му је врло слична и у лицу, и по изразу тамних очију, које су изгледале још тамније поред нежне боје њене плаве косе, и по осмеху. Била је малога раста, али лепих пропорција: ништа на њој није било особито привлачно, али је довољно било да је човек погледа или да чује њен гласић, па да помисли: „ово мора да је неко добро створење". Отац и кћи су се волели. Читав домазлук био је у њеним рукама и она се радо њиме бавила. . . није знала за друго занимање. Право је имао Петар Васиљић кад је рекао да је проста.

Кад су Петар Васиљић и Борис Андрејић дошли Барсукову, овај је, по свом обичају, ходао тамо амо по кабинету. Тај кабинет би се могао звати и гостинска соба и трпезарија, јер су се у њему и гости дочекивали и тако исто се у њему и ручавало и вечеравало; кабинет је заузимао отприлике половину читаве невелике кућице Степана Петровића. Покућство у њему није било лепо, али је било мирно: уздуж читавог једног зида пружао се један ванредно широки, мекани диван са мноштвом јастучића, — диван добро познат свима оближњим спахијама. Мора се признати, на томе дивану се одлично лежало. У другим собама биле су само столице и некакви сто-

чићи и орманчићи; све те собе биле су повезане, без засебног излаза, и у њима није нико живео. Мала Верочкина спаваћа соба гледала је према парку и у њој такође није било никаквог другог покућства сем њеног чистог креветића, умиваоника са огледалом и једне наслоњаче; међутим, у свима угловима биле су понамештане флаше са ракијама од разних воћних сокова и тегле са слатким, које је Верочка својеручно обележавала.

Кад су ушли у претсобље, Петар Васиљић је већ био заустио да каже да њега и Бориса Андрејића пријаве домаћинима, кад један дечак од послуге, у дугом капуту, који се беше нашао у претсобљу, чим га је спазио, почео је да свлачи с њега бунду, говорећи уз то: „молим лепо". Пријатељи су ушли у кабинет Степана Петровића. Петар Васиљић му претстави Бориса Андрејића.

Степан Петровић му стегну руку, проговори: — „Мило ми је... веома. Јесте ли озебли... Ракије?" И, пошто је показао покретом главе на закуску, која је стојала на сточићу, он настави да хода тамо амо по соби.

Борис Андрејић је испио чашицу ракије, за њим и Петар Васиљић, па су онда обојица сели на широки диван са мноштвом јастучића. Борису Андрејићу се одмах учини као да је већ одувек седео на томе дивану и као да је одавно познат са домаћином. То исто су осећали сви који су долазили ка Барсукову.

Тога дана он није био сам; уосталом, њега је веома тешко било затећи самога код куће. Код њега је седела једна канцелариска буба, неки потпуно изанђали створ са набораним лицем као у бабе,

са кукастим носом као у копца и немирним очима, који је доскора служио негде на неком топлом месту, а сада се налазио под истрагом. Држећи једну руку на кравати а другу — на предњем делу фрака, тај господин је пратио погледом Степана Петровића, па, пошто је сачекао да гости седну, почео је са дубоким уздахом:

— Ех, Степане Петровићу, Степане Петровићу! лако је осудити човека; али, знате ли ви пословицу: „грешан је и поштењак, грешан и варалица, сви у греху живе, као и ми?"

— Брау... — поче Степан Петровић, али застаде и проговори: — рђава пословица.

— Рђава, ко каже да није, — одврати изанђали господин: — али, молим вас, шта да радимо! Невоља је невоља: она истера поштење из човека. Ето, ја сам спреман да се покорим мишљењу ове господе племића, ако само буду изволели да саслушају потанко како моја ствар изгледа...

— Дозвољавате да запушим? — упита Борис Андрејић домаћина.

Домаћин климну главом.

— Наравно, — настављао је господин: — и ја сам, можда, више пута био љут и на себе и уопште на цео свет, осећао сам, тако рећи, племенито негодовање...

— То су подлаци измислили, — прекиде га Степан Петровић.

Господин се стресе.

— То јест, како то мислите, Степане Петровићу? Хоћете да кажете да су племенито негодовање измислили подлаци?

Степан Петровић опет климну главом.

Господин поћута, па се онда насмеја одједном неким напуклим смехом, при чему се видело да није имао више ни једнога зуба, ма да је доста чисто изговарао.

— Хе, хе, Степане Петровићу, увек ви кажете тако нешто. Није забадава рекао наш управник да сте ви прави каламбуриста.

— Брау, брау! — одврати Барсуков.

У том часу врата су се отворила и у собу је ушла Верочка. Корачала је одлучно, али лако, и на округлом зеленом послужавнику је носила две шоље кафе и ибрик са млеком. Њен фини струк био је лепо утегнут у тамносиву хаљиницу. Борис Андрејић и Петар Васиљић устадоше са дивана; она их поздрави, повијајући лако једно колено, али не испуштајући послужавник из руку, па онда пријеђе столу, стави на њега ствари које је носила и рече:

— Изволите кафу.

— Брау, — проговори њен отац. — Још две, — додаде он показујући на госте. — Борис Андрејић, моја кћи.

Борис Андрејић јој се још једном поклони.

— Хоћете ли и ви кафу? — упита га она, гледајући га право и мирно у очи. — До ручка има још сат и по.

— Врло радо, — одговори Борис Андрејић.

Верочка се окрете Крупицину.

— А ви, Петре Васиљићу?

— И ја бих радо испио једну шољу.

— Одмах. Давно вас, Петре Васиљићу, нисам видела.

Пошто је то изговорила, Верочка изађе.

Борис Андрејић је погледао за њом, нагао се према своме пријатељу и шануо му на ухо:

— Јесте, веома је љупка. . . Како се само слободно понаша. . .

— Навика, — одврати Петар Васиљић: — та њихова кућа је скоро као нека крчма. Један оде, други уђе.

Као у потврду речи Петра Васиљића уђе у собу нов гост. То је био веома крупан човек, или, да употребимо старинску реч, која се још очувала у нашим крајевима — обао човек, велика лица, великих очију, дебелих усана и дуге разбарушене косе. На његовом лицу запажао се израз трајног незадовољства — кисео израз. Био је обучен у веома широко одело и ваљао се при ходу читавим телом час на једну час на другу страну. Он тешко спусти на диван своје гломазно тело и тек тада рече: „добар дан”, не упућујући, уосталом, те речи никоме од присутних лично.

— Ракије? — упита га Степан Петровић.

— Не! какве ракије, — одговори нови гост: — није ми до ракије. Добар дан, Петре Васиљићу, — додаде затим, пошто се осврнуо.

— Добар дан, Михеје Михејићу, — одговори Петар Васиљић: — откуда вас је срећа нанела?

— Откуда? Разуме се, из вароши. То само ви, срећни људи, немате потребе да путујете у варош. А ја, благодарећи туторству и господи од ове сорте, — додаде од упирући прстом према господину што се налазио под истрагом: — све коње сатрех вукући се у варош. Не било му просто!

— Михеју Михејићу, наше најдубље поштовање, — проговори господин кога су малочас безобзирно назвали господином „од ове сорте".

Михеј Михејић га погледа.

— Реци ти мени, молим те, само једну ствар, — поче он, пошто је прекрстио руке на прсима: — када ће тебе већ једном да обесе?

Онај се увреди.

— Јер — требало би! Богами би требало! Власти су сувише снисходљиве према таквој сорти — то је оно! Јер шта је тебе брига што си под истрагом? Баш никаква! Једино — штета што се сад не може — haben zi gevezen, — и Михеј Михејић направи руком покрет као да је нешто ухватио у ваздуху и стрпао у бочни џеп. — Нема више тога! Еј, фина сортице, с коца — с конопца!

— Ви се стално изволите шалити, — одврати отпуштени чиновник: — а никако нећете да схватите да ко хоће може да даје, а ко жели — тај може и да прими. Затим, ја ту нисам радио по својој иницијативи, већ је ту више учествовала једна личност, као што сам објаснио. . .

— Наравно, — примети Михеј Михејић с иронијом. — Лисица се од кише и под дрљачу склања — ипак ће која капљица мање на њу пасти. Ваља да признаш — добро те удесио наш начелник? а? Прописно, шта?

Онај се стресе.

— Много је хитар да друге кроти, — рече он најзад, запињући.

— Јакако, него шта!

— Међутим, ипак би се и за њега могло. . .

— Златан човек, право благо, — прекиде га Михеј Михејић, обраћајући се Степану Петровићу. — Мајстор је за такве птичице и за пијанице — просто див!

— Брау, брау! — одврати Степан Петровић.

Уђе Верочка са друге две шоље кафе на послужавнику.

Михеј Михејић јој се поклони.

— Још једну, — проговори отац.

— Зар се то ви сами замарате? — упита Борис Андрејић, прихватајући од ње шољу.

— Није то никакво замарање! — одговори Верочка: — а нећу да се ослањам на момка из бифеа: чини ми се да ће овако бити укусније.

— Наравно, из ваших руку.

Али, Верочка није до краја чула његов комплименат, већ је одмах изишла и ускоро се вратила са још једном кафом за Михеја Михејића.

— Јесте ли чули, — поче Михеј Михејић нагињући своју шољу: — Мавра Илинична лежи, одузео јој се језик.

Степан Петровић застаде и диже малко главу.

— Јесте, јесте, — настави Михеј Михејић. — Парализа. Ви већ знате, била је прилично јешна жена. Седи она тако ономад, дошли јој неки гости... служе зеље, а она већ појела два тањира и тражи још један... па се тек одједном окрете и рече, онако, знате, лагано: „прихватите ово зеље, све ми се зелени пред очима"... и — трах са столице. Потрче сви да је дижу, питају је шта јој је... Она објашњава рукама, језик јој више не ради. Причају још како се том приликом прославио наш срески лекар...

Ђипио је и стао да виче: „доктора! пошаљите по доктора!” Сасвим изгубио човек главу. Али, ако хоћемо да право кажемо, каква му је, јаднику, пракса! живи само од лешева.

— Брау, брау! — проговори Барсуков замишљено.

— И ми ћемо данас имати зеља, — примети Верочка, која беше села на крајичак једне столице у углу.

— Са чиме? са јесетром? — упита журно Михеј Михејић.

— Са јесетром и током.

— То је фина ствар. Ето, неки кажу да зеље зими не ваља, јер је то хладно јело. То је све којешта... је ли тако, Петре Васиљићу?

— Наравно да је којешта, — одговори Петар Васиљић: — овде у соби није ваљда зима?

— Никако.

— Ето, зашто се онда не би у топлој соби могло јести хладно јело, Не разумем.

— Ни ја не разумем.

Разговор се још прилично дуго настављао на исти начин. Домаћин се није скоро никако мешао у тај разговор и само је ходао тамо амо по соби. За ручком су се сви прописно најели: било је све тако укусно зготовљено, иако једноставно. Верочка је седела на челу трпезе, разливала хладну чорбу од зеља, делила тањире са јелима, пратила очима како гости једу, и гледала да погоди и испуни сваку њихову жељу. Вјазовњин је седео поред ње и пажљиво је проматрао. Верочка није могла да говори без осмеха, као њен отац, и то јој је веома пристајало. Вјазовњин би јој каткада ставио по неко питање —

не зато да би добио одговор, већ једино да би видео тај осмех.

После ручка су Михеј Михејић, Петар Васиљић и онај господин што се налазио под истрагом и који се у ствари звао Онуфрије Илић, сели да играју карата. Михеј Михејић није више о њему тако строго говорио, ма да му се и надаље подругивао; то је, можда, било услед тога што је Михеј Михејић за време ручка испио коју чашицу више. Истина, он је приликом свакога дељења унапред објављивао да ће сви адути бити код Онуфрија, да је Онуфрије рођена варалица на картама и да су му већ и саме руке пљачкашке; али, кад је једном направио с њиме мали шлем, Михеј Михејић га је неочекивано похвалио.

— Разуме се, било како му драго, ти си апсолутан нитков, — рече му он: — али те ја ипак волим, богами; прво стога што ми је нарав таква, а затим, ако ћемо право да кажемо, има их још горих од тебе, па би се чак могло рећи да си ти још поштењачина своје врсте.!

— То вам је истина, Михеје Михејићу, — рече на то Онуфрије Илић, кога су те речи веома осоколиле: — жива истина; само, ето, наравно, кад шиканирају човека. . .

— Дели, дели, — прекиде га Михеј Михејић: — шта шиканирања? каква шиканирања? Захвали Богу што не седиш у Пугачовској кули, на ланцу. . . Де, дели.

Онуфрије Илић поче да дели карте, брзо трепћући очима и још брже влажећи десни палац својим дугачким и танким језиком.

Степан Петровић је дотле стално ходао по соби, а Борис Андрејић је седео непрестано поред Вере. Они су разговарали испрекидано (она је сваки час излазила), а њихов разговор био је тако безначајан да би га тешко било овде изнети. Он ју је питао ко живи у њиховом суседству, да ли често одлази од куће и да ли воли домазлук. На питање — шта она чита — одговорила је: „читала бих радо, али немам времена". Па ипак, када је увече ушао у кабинет онај слуга-дечак и јавио да су кола спремна, њему је жао било што одлази, жао му је било да неће више гледати те добре очи и тај светао осмех. Да је Степану Петровићу пало на памет да га задржава, он би сигурно остао; али Степан Петровић то није урадио, — не што се није радовао новоме госту, већ што је код њега било тако уобичајено: ко је желео да остане код њега и преконоћ, требао је да сам нареди да му се спреми кревет. Тако су поступили Михеј Михејић и Онуфрије Илић; они су чак легли у истој соби и разговарали још дуго после поноћи; њихови су се гласови чули у кабинету као потмуло брујање; говорио је више Онуфрије Илић, као да је нешто приповедао или доказивао, а његов партнер је само каткада изговарао по једно „хм!" — час са недоумицом, час с одобравањем. Сутрадан ујутро они су заједно отпутовали у село Михеја Михејића, а отуда у варош, такође заједно.

Док су се возили кући, Петар Васиљевић и Борис Андрејић су дуго ћутали. Петар Васиљић је чак заспао, успавала га звонца и равномерно кретање саоница.

— Петре Васиљићу! — проговори најзад Борис Андрејић.

— Шта је? — упита Петар Васиљић сањиво.

— Шта ме не распитујете?

— Шта да вас распитујем?

— Па, као раније што сте ме питали — онако?

— О Верочки, је ли?

— Јест!

— Ето ти га сада! Зар сам вас наговарао да њу узмете? Није она за вас.

— Грешите ако тако мислите. Она се мени много више допада него све те ваше Емеренције и Софије Кириловне.

— Шта кажете?

— Ето то.

— Али, молим вас! Та она је сасвим проста девојка. Истина, може да буде добра домаћица; али зар вама то треба?

— А што да не? Можда ја баш то и тражим.

— Али, шта то говорите, Борисе Андрејићу! молим вас! та она не зна ни речи француски!

— Па шта онда? Зар се никако не може без француског језика?

Петар Васиљевић мало поћута.

— То нисам никако очекивао... од вас... то јест... мени се чини да се ви шалите.

— Не шалим се, никако.

— Ко ће вас сада разумети! Ја сам мислио да је она само за простијег човека, овако, моје врсте. Уосталом, она је збиља девојка на свом месту.

Петар Васиљевић намести боље своју шубару, завали главу у јастук и заспа. Борис Андрејић је на-

ставио да размишља о Верочки. Непрестано му је пред очима лебдео њен осмех и весела смерност њенога погледа. Ноћ је била светла и хладна, снег је блистао плавичастим сјајем, као алемови; небо се осуло звездама које су јарко блистале, мраз је шуштао и шкрипео под саоницама; гранчице на дрвећу, покривене слеђеним ињем, слабо су звецкале, светлећи се на месечини као да су од стакла. Таквих ноћи се машта радо разиграва. Вјазовњин је то опазио на себи. Шта ли све није прошло кроз његову главу док саонице нису најзад стале пред кућом; Верочкин лик се није никако губио испред његових очију и тајно је пратио све његове сањарије.

Петар Васиљић, како смо већ рекли, зачудио се утиску који је Верочка учинила на Бориса Андрејића; али се још више зачудио два дана касније, кад му је тај исти Борис Андрејић рекао да пошто пото хоће да иде у посету Барсукову, и да ће поћи сам, ако Петар Васиљић не буде вољан да га прати. Петар Васиљић, наравно, одговори да је вољан и спреман, и пријатељи пођу опет Барсукову и проведу код њега читав дан. Код њега су, као и првога пута, затекли неколико гостију, којима је, исто онако као и пре, Верочка служила кафу, а после ручка слатко; али Вјазовњин је с њоме разговарао више него прошлога пута, то јест он је њој више приповедао. Причао јој је о свом прошлом животу, о Петрограду, о својим путовањима, — једном речју, о свему што год му је падало на памет. Она га је слушала с мирном радозналошћу, стално се смешећи и гледајући у њега, али ни на тренутак није заборављала на своје домаћичке дужности: чим би приметила да

гостима штогод треба, одмах би устала и сама донела све што треба. Кад би она изишла, Вјазовњин није напуштао своје место и мирно је посматрао унаоколо; она би онда долазила натраг, седала ново поред њега, наново узимала свој ручни рад, а он би наново ступао с њоме у разговор. Степан Петровић је ходао по соби, прилазио им, каткад саслушао шта Вјазовњин говори, мрмљао: „брау, брау!" — а време је само одмицало... Тога дана су Вјазовњин и Петар Васиљић остали да преноће и вратили су се кући тек сутрадан, касно увече... На растанку Вјазовњин је Верочки стегао руку. Она је лако поцрвенела. До тога дана није јој никада ни један мушкарац стезао руку, али је она помислила да ће то, ваљда, бити тако уобичајено у Петрограду.

Пријатељи су почели да често походе Степана Петровића; особито се Борис Андрејић потпуно сродио с његовом кућом. Седи он, рецимо, тако код куће, па га тек одједном почне да вуче и копка. Неколико пута је чак и сам ишао. Верочка му се све више и више допадала; међу њима се већ развило пријатељство, њему се већ почело чинити да је она — сувише хладан и разборит пријатељ. Петар Васиљевић је престао да разговара с њиме о Верочки... Али једнога јутра, пошто га је, по своме обичају, неко време ћутећи посматрао, он значајно проговори:

— Борисе Андрејићу!

— Шта је? — одазва се Борис Андрејић и лако поцрвене, не знајући ни сам зашто.

— Знате ли шта сам хтео да вам кажем, Борисе Андрејићу... Пазите... онај... неће бити лепо ако, например, штогод...

— Шта хоћете да кажете тиме, — припита Борис Андрејић: — ја вас не разумем.

— Па ето, због Верочке...

— Због Верочке?

— Борис Андрејић још више поцрвене.

— Јест. Знате, ваља пазити, човек може лако несрећу да изазове... да уцвели, тако рећи... Опростите ми што сам оволико искрен; али сматрам за дужност, као пријатељ...

— Али, откуда вам то, Петре Васиљићу? — прекиде га Борис Андрејић. — Верочка је крајње пристојна девојка, а сем тога, међу нама нема ништа до најобичнијега пријатељства.

— Оставите, Борисе Андрејићу! — поче онда Петар Васиљић: — Откуда то пријатељство између вас, образована човека и једне девојке са села, која изван своја четири зида...

— Опет ви једно исто! — прекиде га наново Борис Андрејић. — Шта ту мешате образовање никако не могу да схватим.

Борис Андрејић се малко наљути.

— Знате шта ћу ја вама рећи, Борисе Андрејићу, — рече Петар Васиљић са нестрпљењем: — кад је већ таква ствар, морам да вам кажем, ви имате потпуно право да кријете од мене све шта хоћете, али извините, преварити ме не можете. Имам и ја очи. Јучерашњи дан ми је (њих двојица су били тога дана код Степана Петровића) многе ствари открио...

— Шта вам је то открио? — упита Борис Андрејић.

— Открио ми је да је волите и да сте чак љубоморни на њу, ето шта.

Вјазовњин погледа Петра Васиљића.

— Добро, а да ли она мене воли?

— То вам не бих са сигурношћу могао тврдити, али би било чудновато да она вас не заволи.

— Хоћете ваљда да кажете, зато што сам образован?

— И зато, а још што имате лепо имање. Па, и спољашњост ваша може се такође допасти. А главно је — имање.

Вјазовњин је устао и пришао прозору.

— Из чега сте могли да закључите да сам љубоморан? — упита он, окренувши се изненада Петру Васиљићу.

— Из тога што просто нисте личили на самога себе, док год није отишао онај лола Карантјев.

Вјазовњин није ништа одговорио, али је у души осетио да његов пријатељ говори истину. Тај Карантјев био је један недоучени студент, весео и бистар младић, душеван, али потпуно залутао и изгубљен. Страсти су му још у младости исцрпле снагу; био је и сувише рано остао без надзора. Имао је смело, циганско лице и сав је личио на циганина, певао је и играо баш као циганин. Заљубљивао се у све жене. Верочка му се веома допадала. Борис Андрејић се с њиме упознао код Барсукових и био му испрва веома наклоњен; али, пошто је једном запазио један нарочит израз на Верочкином лицу, док је слушала његове песме, почео је да друкше о њему мисли.

— Петре Васиљићу, — рече Борис Андрејић, по-

што је пришао своме пријатељу и стао пред њиме: — морам да вам признам. . . чини ми се да ви имате право. Ја сам то већ давно осећао, али ви сте ми коначно отворили очи. Збиља, мени се Верочка много допада; али, чујте ме, Петре Васиљићу, зар то мора имати неки нарочит значај? Ни она ни ја нећемо никада хтети ништа нечасно; сем тога, ја сам вам већ, чини ми се, говорио, не видим код ње никаквих особитих знакова наклоности према мени.

— Све је то тачно, — одврати Петар Васиљић: — али ђаво не спава.

Борис Андрејић мало поћута.

— Шта да радим, Петре Васиљићу?

— Шта? Да не одлазите више тамо.

— Мислите?

— Наравно. . . Нећете се ваљда још оженити њоме!

Вјазовњин опет поћута.

— А што да се и не оженим? — ускликну он најзад.

— Ја сам вам већ једном рекао зашто, Борисе Андрејићу; није она вама пар.

— Не видим зашто.

— Ако не видите, онда радите како знате. Ја вам нисам тутор.

И Петар Васиљић поче да пуни лулу.

Борис Андрејић је сео поред прозора и утонуо у мисли.

Петар Васиљић му није сметао и потпуно мирно је одбијао мале облачиће дима из уста. Најзад је Борис Андрејић устао и, са видљивим узбуђењем, наредио да се прежу коњи.

— Куда сте то кренули? — упита га Петар Васиљић.

— Барсуковима, — одговори Борис Андрејић отсечно.

Петар Васиљић одби још пет-шест димова.

— Да ли да и ја пођем с вама?

— Не, Петре Васиљићу; хтео бих данас да сам путујем. Хоћу да се објасним са Верочком лично.

— Како знате.

„Ето, — рече он затим у себи, пошто је отпратио Бориса Андрејића, — како од оне шале, кад помисли човек, постаде збиља. . . И све од беса", додаде он, лежући на диван.

Увече истога дана, Петар Васиљић је био код своје куће и баш се спремао да легне у кревет, пошто није могао да сачека повратак свога пријатеља, кад одједном бану у собу Борис Андрејић, сав завејан снегом и паде му право у загрљај.

— Честитај ми, Петре Васиљићу, пријатељу мој! — кликну он, говорећи му први пут у животу ти: — она је пристала, а пристао је такође и старац . . . Све је готово!

— Како . . . шта? — промрмља зграпути Петар Васиљић.

— Женим се!

— Верочком?

— Њом . . . Све је већ решено и уређено.

— Није могуће!

— Баш си чудан човек! . . . кад ти кажем да је све већ свршено.

Петар Васиљић ужурбано навуче папуче на босе ноге, огрну домаћу кабаницу и викну:

— Македонијо, чаја! — затим настави: — лепо, ако је већ све свршено, онда, значи, нема шта ту више да се разговара; нека вам је срећно и бериђетно! Али, приповедај ми, молим те, како се све то догодило?

Занимљиво је да су од тога часа пријатељи почели један с другим да разговарају на ти, као да никада нису друкче ни разговарали.

— Врло радо, молим те, — одговори Вјазовњин и поче да приповеда.

У истину, ево како се то догодило.

Кад је Борис Андрејић дошао Степану Петровићу, код овога, против обичаја, није било ниједног госта, па и домаћин није, као обично, ходао по соби, већ је седео у волтеровској наслоњачи: нешто му није било добро. У таквим случајевима је он увек сасвим престајао да говори, и зато је само љубазно климнуо главом кад је ушао Вјазовњин, показао му најпре на сточић са закускама, затим на Верочку, па онда затворио очи. Вјазовњину је само то и требало; он седе поред Верочке и поче с њоме да полугласно разговара. Разговор се поведе о здрављу Степана Петровића.

— Увек се бојим, — говорила је Верочка шапатом, — кад му је овако зло. Он је, знате, такав: неће ни да се пожали ни да замоли што му треба; не можеш ни речи од њега измамити. Болује — а ништа не говори.

— Волите ли га много? — упита је Вјазовњин.

— Кога? татицу? Више од свега на свету. Не дај Боже да му се што деси! Ја бих, чини ми се, умрла.

— Не бисте, дакле, могли да се с њиме растанете?

— Да се растанем? А зашто да се растајем?

Борис Андрејић јој погледа право у лице.

— Девојка не може да живи читав живот у родитељској кући.

— А! зато зар говорите... Што се тога тиче, ја сам мирна... Ко ће мене узети?

„Ја!" умало није рекао Борис Андрејић, али се свладао.

— Шта сте се замислили? — упита га она, гледајући га уз свој обичан осмех.

— Мислим, — одврати он: — мислим... да... — И, нагло мењајући тон, он је упита да ли је већ одавно позната са Карантјевим.

— Не сећам се, збиља... Тако много света долази тати. Чини ми се да је он био код нас први пут прошле године.

— Реците ми: допада ли вам се он?

— Не, — одговори Верочка после краћег размишљања.

— Зашто?

— Он је тако неуредан, запуштен, — одврати она простодушно. — Уосталом, сигурно није лош човек, и тако лепо пева... просто у срце дира кад пева.

— А! — проговори Вјазовњин, па онда после мале паузе настави: — па ко вам се, онда, свиђа?

— Ала сте ви радознали!

— А ви веома хладни.

— Како то? — упита наивно Верочка.

— Слушајте... — заусти Вјазовњин.

У томе часу Степан Петровић поче да се креће у наслоњачи.

— Слушајте, — настави он једва чујно, осе-

ћајући како му крв бије у грлу: — морам да вам кажем нешто веома важно . . . само не овде.

— Али где?

— Макар у другој соби.

— Шта је то? — упита Верочка, устајући: — Ваљда нека тајна?

— Тајна, разуме се.

— Тајна, — понови Верочка зачуђено и пође у суседну собу.

Вјазовњин се упути за њом као у грозници.

— Дакле, у чему је ствар? — упита га она радознало.

Борис Андрејић је најпре намеравао да ствар отпочне заобилазним путем; али, кад је погледао њено младо лице обасјано оним лаким осмехом који је он тако волео, кад је видео оне јасне очи које су тако нежно гледале, он се збуни и, потпуно неочекивано чак и за самог себе, без икаквог увода, упита Верочку право:

— Веро Степановна, хоћете ли да ми будете жена?

— Како? — упита Верочка, успламти и поцрвене сва до ушију.

— Хоћете ли да будете моја жена? — понови Вјазовњин махинално.

— Ја . . . ја, не знам, збиља, нисам се надала . . . то је тако. . . — прошапта Вера хватајући се за вратнице, да се не би срушила — и одједном одјури из собе и оде у своју спаваћу собу.

Борис Андрејић је малко постојао непомично на истом месту, па се онда, веома збуњен, вратио у кабинет. На столу је лежао један број „Московских

Вести". Он узе новине, седе и поче да буљи у ретке, не видећи шта је у њима наштампано, чак не схватајући ни шта се то с њиме догађа. У таквом положају провео је око четврт сата; уто се иза њега зачу лако шуштање и он, не гледајући, осети да је то ушла Вера.

Прошло је још неколико тренутака. Он хитро погледа преко „Московских Вести". Она је седела поред прозора, гледајући у другу страну и изгледала је бледа. Он најзад прикупи храброст, устаде, приђе јој и седе на столицу поред ње...

Степан Петровић се није мицао, седећи у наслоњачи са натраг забаченом главом.

— Опростите ми, Вера Степановна, — поче Вјазовњин са извесним натезањем: — крив сам, нисам требао тако изненада... а затим... ја, разуме се, нисам имао никаква повода...

Верочка није ништа одговарала.

— Али, кад се већ тако догодило, — настављао је Борис Андрејић: — желео бих, ипак, да знам, какав одговор...

Верочка тихо поникну; њени образи поново плануше.

— Вера Степановна, само једну реч.

— Ја збиља не знам, — поче она: — Борисе Андрејићу... то зависи од татице...

— Јеси ли болесна? — зачу се одједном глас Степана Петровића.

Верочка се трже и хитро диже главу. Очи Степана Петровића, уперене на њу, изазивале су немир. Она му одмах приђе.

— Питате ли мене, татице?

— Јеси ли болесна? — понови он.

— Ко? ја? Не . . . зашто мислите?

Он се пажљиво загледа у њу.

— Дакле си збиља здрава? — упита он још једном.

— Наравно; него како се ви осећате?

— Брау, брау, — рече он тихо и наново затвори очи.

Верочка пође ка вратима, Борис Андрејић је задржа.

— Реците ми, бар, хоћете ли ми дозволити да разговарам с вашим оцем?

— Како изволите, — прошапта она: — само, Борисе Андрејићу, све ми се чини, нисам ја вама пар.

Борис Андрејић хтеде да је ухвати за руку, али се она измаче и изиђе напоље.

„Чудновата ствар! — помисли он: — и она каже исте речи као и Крупицин".

Пошто је остао насамо са Степаном Петровићем, Борис Андрејић је дао себи поштену реч, да ће се с њиме објаснити како ваља и да ће га, колико год је могуће, припремити на тако неочекиван предлог; међутим, како се испоставило, ствар је с њиме ишла још теже него ли са Верочком. Степан Петровић је осећао да има малу грозницу и час би падао у размишљање, час би га савладао дремеж, и одговарао без воље и лагано на разна питања и примедбе, преко којих се Борис Андрејић надао да ће постепено моћи прећи на прави предмет разговора . . . Једном речју, Борис Андрејић, видећи да све његове алузије пропадају забадава, мораде и против своје воље да пређе право на ствар.

Неколико пута је прикупљао храброст, као да се

решио да почне, па би одједном тек застао и није проговарао ни речи.

— Степане Петровићу, — поче он најзад, — ја бих хтео да вам учиним један предлог, који ће вас веома зачудити.

— Брау, брау, — одговори мирно Степан Петровић.

— Такав предлог какав ви никада не бисте очекивали.

Степан Петровић отвори очи.

— Само, молим вас, немојте да се љутите на мене . . .

Очи Степана Петровића се још више раширише.

— Ја . . . ја сам наумио да вас замолим за руку ваше кћери, Вере Степановне.

Степан Петровић хитро устаде са своје волтеровске наслоњаче. . .

— Шта кажете? — упита он скоро са исто онаквим изразом лица и исто онаквим гласом као малочас Верочка.

Борис Андрејић је морао да понови свој предлог.

Степан Петровић се упиљио у Вјазовњина и гледао га је дуго тако, ћутећи, док му најзад није постало нелагодно.

— Зна ли Вера? — упита Степан Петровић.

— Разговарао сам већ са Вером Степановном и она ми је дозволила да се обратим на вас.

— Јесте ли сада разговарали?

— Да, баш сада.

— Чекајте, — проговори Степан Петровић и изађе.

Борис Андрејић је остао сам у особењаковом ка-

бинету. Гледао је ошамућено час у зидове, час на под, док се одједном није зачуо коњски топот пред кућом, врата од претсобља су лупнула, неки пун глас је упитао: „јесте ли код куће?", чули су се кораци и у кабинет је упао нама већ познати Михеј Михејић.

Борис Андрејић се укочи од љутине.

— Али је овде врућинштина! — викну Михеј Михејић, седајући на диван. А, помози Бог! Где је Степан Петровић?

— Изишао је, одмах ће се вратити.

— Страшан је данас мраз, — примети Михеј Михејић сипајући за себе ракију у чашицу.

Тек што је искапио, он сместа живахно настави:

— Знате, ја данас опет долазим из вароши.

— Из вароши? — одврати Вјазовњин, с тешком муком прикривајући своје узбуђење.

— Из вароши, — понови Михеј Михејић: — а све због онога зликовца — Онуфрија. Замислите, молим вас, напричао ми туваздан којешта, куле од облака, исцифрао тако да је просто милина! Посао сам, каже, нашао за вас, каквог још на свету није било, просто — само човек лопатом дукате да згрће; кад онамо — читав посао се свршио тиме што је од мене истога узајмио 25 рубаља, а ја сам се забадава ломио до вароши, сасвим сам коње упропастио.

— Шта кажете! — промумла Вјазовњин.

— Зликовац, кад вам кажем, прави зликовац. Само што се не скита са кијачом по друмовима. Не разумем, збиља, како полиција све то може мирно да гледа. Та он може тако човека до просјачкога штапа дотерати, види Бог!

У собу уђе Степан Петровић.

Михеј Михејић поче да му приповеда своје пустоловине са Онуфријем.

— Како то да му нико не заврне шију! — кликну он напослетку.

— Заврне шију, — понови Степан Петровић па одједном удари у буран смех.

Михеј Михејић се такође засмејао, гледајући на њега, и чак је поновио: „баш би му и требало заврнути шију"; али, кад је Степан Петровић најзад пао на диван у грчевима хистеричног смеха, Михеј Михејић се обрати Борису Андрејићу и рече, лако ширећи руке:

— Ето, увек ти он овако: почне нечему да се смеје — Бог би га знао чему. То је некаква његова сујета!

Верочка је ушла сва узрујана, поцрвенелих очију.

— Татици данас није добро, — добаци она полугласно Михеју Михејићу.

Михеј Михејић климну главом и стави у уста комадић сира. Степан Петровић се најзад смирио, устао, одморио се, па онда почео да хода по соби. Борис Андрејић је избегавао његове погледе и седео је као на иглама. Михеј Михејић почео је поново да грди Онуфрија Илића.

Сели су за сто; за столом је опет разговарао само Михеј Михејић. Најзад, већ предвече, Степан Петровић је узео Бориса Андрејића за руку и ћутећи га одвео у другу собу.

— Јесте ли ви добар човек? — упита га он, гледајући га право у лице.

— Ја сам поштен човек, Степане Петровићу, —

одговори Борис Андрејић: — то вам могу јамчити, — и ја волим вашу кћер.

— Волите? заиста?

— Волим и стараћу се да заслужим њену љубав.

— Нећe вам досадити? — упита опет Степан Петровић.

— Никада!

Лице Степана Петровића се болно згрчило.

— Добро, пазите . . . Волите . . . пристајем.

Борис Андрејић хтеде да га загрли, али овај рече:

— Нека . . . касније.

Окренуо се и пошао према зиду. Борис Андрејић је опазио да плаче.

Степан Петровић је отро очи не окрећући се, затим се вратио натраг у кабинет, поред Бориса Андрејића, добацивши му уз свој уобичајени осмех, не гледајући на њега:

— Молим вас, данас не треба више . . . сутра . . . све . . . што треба . . .

— Добро, добро, — хитро одговори Борис Андрејић, уђе за њим у кабинет и погледа се са Верочком.

У души му је било у исто време и радосно и суморно. Није могао остати дуго код Степана Петровића у друштву са Михејем Михејићем; било му је неопходно потребно да остане сâм, — а затим, вукло га је ка Петру Васиљићу. Он је пошао, обећавајући да ће сутра опет доћи. Праштајући се са Верочком у претсобљу, он ју је пољубио у руку; она га је погледала.

— До сутра, — рекао јој је.

— Збогом, — одговорила је она тихо.

— Ето, видиш ли, Петре Васиљићу, — говорио је Борис Андрејић завршавајући своје приповедање и корачајући тамо амо по његовој спаваћој соби: — шта ми је пало на памет: зашто се, рецимо, млад човек често неће да жени? зато што му изгледа страшно да се зароби; мисли: шта да се журим? имам још времена, а можда ћу овако и бољу какву прилику дочекати; међутим ствар се обично свршава тако да или остари као саморан момак или се ожени са првом на коју се намери; све је то самољубље и охолост. Ако ти пошаље Бог дражесну и честиту девојку, немој да пропустиш случај, буди срећан и немој много да се цифраш и да пробираш. Ја нећу наћи жену бољу од Верочке; а ако јој штогод и недостаје у погледу образовања, то ће бити већ моја ствар да се о томе побринем. По нарави је прилично флегматична, али то није никаква несрећа — напротив! Ето зашто сам се тако брзо одлучио. Ти си ми са̂м саветовао да се женим. А ако сам се преварио, — додао је он, застао, па пошто је малко помислио, наставио је даље: — никаква штета! од мога живота и онако не би било никад ништа.

Петар Васиљић је ћутећи слушао свога пријатеља, од времена на време срчући из напукле чаше неки одвратан чај, што га беше скувала вредна Македонија.

— Шта ћутиш? — упита га најзад Борис Андрејић и стаде пред њега. — Зар није тачно ово што говорим, реци право? зар се не слажеш са мном?

— Прошевина је готова, — одврати Петар Васиљић растежући речи: — отац је дао благослов, кћи је пристала, нема ту више шта да се размишља. Мо-

жда ће и збиља све на добро да испадне. Сада треба да се мисли на свадбу, а не да се филозофира; али, паметније је јутро од вечери... Сутра ћемо поразговарати о свему како треба. Еј! има ли ко ту? испратите Бориса Андрејића.

— Шта ме бар не загрлиш, шта ми не честиташ, — рече прекорно Борис Андрејић: — какав си то, збиља!

— Да те загрлим, то могу, са задовољством.

И Петар Васиљић загрли Бориса Андрејића.

— Нек ти Бог дâ све најбоље на овоме свету!

Пријатељи се затим растадоше.

„Све је ово зато, — рече Петар Васиљић гласно сам себи, пошто је неко време полежао у кревету и пошто се окренуо на другу страну, — све је зато што није служио у војсци! Навикао се да изводи бесове и не зна шта је ред."

*

Месец дана касније Вјазовњин се венчао са Верочком. Он је сам упорно захтевао да се свадба више не одлаже. Петар Васиљић му је био девер. У току читавога тога месеца Вјазовњин је свакога дана одлазио ка Степану Петровићу; али, у његовом понашању према Верочки и у Верочкином понашању према њему није се опажало никакве нарочите промене: једино — она је пред њим била још срамежљивија, још повученија. Он јој је донео „Јурија Милославскога" и сам јој га прочитао неколико пута. Загоскинов роман јој се допао; али кад га је прочитала, није молила да јој се набави какав други. Карантјев је долазио једанпут да види Верочку, која је постала вереница неког другог човека, и, морамо

признати, долазио је у накресаном стању, али није рекао ништа; замолили су га да нешто отпева, он је најпре развукао некакву жалостивну песму, а затим одмах једну веселу, бацио је гитару на диван, опростио се са свима, сео у саонице, па онда пао прсима на прострто сено, зајецао — и већ четврт сата касније спавао мртвим сном.

Уочи свадбе Верочка је била веома тужна, а и Степан Петровић је такође клонуо духом. Он се надао да ће Борис Андрејић пристати да пређе да живи код њих; али овај није о томе рекао ни једне речи, већ је напротив предложио Степану Петровићу да на неко време пређе да живи у Вјазовњи. Старац је одбио тај предлог: он се беше и сувише навикао на свој кабинет. Верочка му је обећала да ће га обилазити бар једанпут недељно. Како ли јој је само сетно отац одговорио: „брау, брау!"

Тако, ето, Борис Андрејић поче да живи као ожењен човек. Прво време све је ишло да не може боље. Као одлична домаћица, Верочка је довела у ред читаву његову кућу. Он је са уживањем посматрао њено тихо али усрдно пословање, дивио се њеној увек јасној и кроткој нарави, називао је својом малом Холанђанком и непрестано је понављао Петру Васиљићу да је тек сада дознао шта је то права срећа. Морамо напоменути да од дана свадбе Бориса Андрејића Петар Васиљић није више тако често долазио к њему и није тако дуго код њега остајао, мада га је Борис Андрејић као и пре увек веома срдачно дочекивао и мада му је Верочка искрено била наклоњена.

— Твој живот није више оно што је раније био, —

одговарао би он Вјазовњину, када би му овај пребацивао да је пријатељ према њему охладнео: — ти си жењен човек, а ја сам бећар. Могу да вам сметам.

Вјазовњин му испрва није противуречио; али, мало по мало, он поче опажати да му је без Крупицина код куће досадно. Жена му није ни најмање сметала; напротив, он би каткада сасвим на њу заборављао и не би по читаво пре подне ни речи с њоме проговорио, мада је увек са задовољством и нежношћу посматрао њено лице; и сваки пут кад би она својим лаким кораком пролазила поред њега, он би јој хватао и љубио руку, што би увек неизоставно изазивало осмех на њеним уснама. То је био увек онај исти осмех, који се њему толико допадао; али, да ли је довољан човеку са̂м осмех?

Међу њима је било сувише мало заједничкога и њему је почело то да бива јасно.

„Што јест, јест, — она моја жена нема баш најбогатију ризницу", помислио је једном Борис Андрејић, седећи на дивану, прекрштених руку.

Верочкине речи, које је изговорила на дан кад је испрошена: „нисам ја вама пар", одјекнуле су у његовој души.

„Да сам какав Немац или научник, — настављао је он своја размишљања, — или да имам какво стално занимање, које би гутало већи део мога времена, оваква жена била би за мене право благо; али овако! Зар сам се́ збиља преварио?. . ." Та последња мисао мучила га је више него што би он могао очекивати.

Кад му је, истога јутра, Петар Васиљић опет поновио да им он мора сметати, он није више био у стању да се савлада и кликнуо је:

— Али, забога! ти нам нимало не сметаш; напротив, кад си ти ту, ми се обоје осећамо много веселије... — он тек што није рекао: лакше. И то је стварно било тако.

Борис Андрејић је радо разговарао с Петром Васиљићем, исто онако као што је разговарао с њиме док још није био ожењен; и Верочка је умела да разговара с њиме, а свога мужа је и сувише ценила, па ни поред све оданости коју је према њему осећала, није знала шта да му каже и чиме да га забави.

Сем тога, она је видела да га присуство Петра Васиљића освежава. Ствар се свршила тиме да је Петар Васиљић постао у кући Бориса Андрејића апсолутно неопходно лице. Верочку је заволио као своју рођену кћер; па није ни било могуће да човек не заволи онако добро створење. Кад му је Борис Андрејић, по човечанској слабости, као пријатељу, поверавао своје интимне мисли и бриге, Петар Васиљић му је силно пребацивао његову незахвалност, набрајао је пред њим све Верочкине добре особине, а једном, кад му је Борис Андрејић напоменуо како је и он, Петар Васиљић, налазио да њих двоје нису једно за друго, овај му је веома узбуђено одговорио да он није ни заслужио онакву жену.

— Ја нисам у њој ништа нашао, — прогунђао је Борис Андрејић.

— Како ниси ништа нашао? Зар си очекивао од ње што необично? Ти си у њој нашао дивну жену. Ето шта си нашао!

— То је истина, — одговорио је Вјазовњин ужурбано.

У Вјазовњиновој кући ишло је све као и раније — мирно и тихо, зато што не само да није било могуће посвађати се са Верочком, него међу њом и њеним мужем није могло доћи чак ни до неспоразума; међутим, у свему се осећао унутрашњи несклад. Тако се у читавом човековом бићу запажа утицај какве невидљиве, унутрашње ране. Верочка није имала обичај да се јада; сем тога, она чак ни у мислима није Вјазовњина низашта кривила, тако да њему никада није ни на крај памети дошло да јој живот с њиме није, можда, сасвим лак. Једино су два човека јасно схватала њен положај: стари отац и Петар Васиљић. Степан Петровић је са неким особитим сажаљењем миловао своју кћер и завиривао јој у очи, кад би дошла к њему, — није је ни о чему распитивао, али је чешће уздисао док би ходао тамо амо по соби, и његово „брау, брау!" није, као раније, одавало неузбудљиву мирноћу једне душе која се удаљила од свега земаљскога. После растанка од своје ћерке, он као да беше некако одједном побледео и ослабио. Петар Васиљић је такође уочио шта се догађа у њеној души. Верочка није уопште захтевала да се муж о њој стара, па чак ни да разговара с њоме; али њу је мучила помисао да му је она на терету. Петар Васиљић ју је једном затекао како стоји непомично, лицем окренута према зиду. Као и њен отац, на кога је она необично личила, није ни она волела да показује своје сузе и окретала се у страну кад би плакала, чак и кад је била сама у соби... Петар Васиљић је тихо прошао мимо ње и није јој ни најмањим знаком касније дао повода да помисли да је он разумео зашто је она стојала

окренута лицем према зиду. Зато није дао мира Вјазовњину; истина, он није пред њим никада изговорио оне увредљиво раздражљиве, непотребне и охоле речи: „па ја сам ти све то унапред прорекао!" — оне речи које, напоменућемо узгред, не могу да не изговоре ни најбољи људи у тренутцима најтоплијега саучешћа; али је нештедице нападао Бориса Андрејића због његове равнодушности и његовога сплина, па је једном чак дотерао дотле да је Борис Андрејић отрчао к Верочки и, сав узнемирен, почео да је разгледа и распитује. Она га је тако кротко погледала и тако му је мирно одговарала, да је он отишао, унутрашње узбуђен прекорима Петра Васиљића, али задовољан што бар Верочка није ни у шта сумњала . . . Тако је прошла зима.

Слични односи не могу дуго трајати; они се свршавају или раскидом или се мењају, ретко када на боље . . .

Борис Андрејић није постао раздражљив, није много захтевао, како је то често случај код људи који осећају да нису у праву, није чак себи дозвољавао ни оно јевтино и грубо задовољство које дозвољавају себи често и паметни људи — да се подругује и потсмева, није пао у замишљеност; њега је просто почела занимати идеја: како би некуда отпутовао, — наравно, на неко време.

„Путовање!" понављао је он, устајући ујутро. „Путовање!" шаптао је он лежући у кревет: у тој речи лежао је за њега неки чаробан занос. Покушао је једном, разоноде ради, и отишао до Софије Кириловне, али њена красноречивост и њено слободно

понашање, њени осмеси и гримасе изгледали су му бљутави. „Где би њу могао човек да упореди са Верочком!" мислио је он, посматрајући нагиздану удовицу, а међутим није га напуштала идеја како би отпутовао некуда од те исте Верочке...

Дах пролећа које је наступило, — онога пролећа које вуче и мами чак и птице иза мора, развејао је његове последње сумње, завртео му је главу. Он је отпутовао у Петроград, под изговором да има тамо неки важан и неодложан посао, о коме дотле није никада било ни спомена... Растајући се од Верочке, он је одједном осетио да му се срце стегло, да је почело да крвари: било му је жао његове тихе и добре жене, сузе су му грунуле на очи и поквасиле њено бледо чело, које он тек што беше додирнуо уснама... „Ја ћу се брзо, брзо вратити и писаћу ти, — понављао је он, — душо моја!" — затим ју је поверио пажњи и пријатељству Петра Васиљића, сео у кола, разнежен и сетан... Његове сете нестало је одмах чим је сагледао прве нежно-зелене зановетн на главном друму, који је пролазио два километара поред његовога села; неки неразумљиви, скоро младићки занос учинио је да му срце јаче закуца; прси су му се надимале и он је халапљиво уперио поглед у даљину.

„Не, — кликнуо је: — видим ја да —

„У запрегу не може исту
С кошутом плахом брзи коњ..."

Међутим, какав је он био коњ?

Вера је остала сама; али, пре свега, Петар Васиљић ју је често обилазио, а што је најважније —

стари отац се одлучио да се повремено одвоји од свога омиљеног боравишта и пређе у дом своје кћерке. Тако су њих троје почели диван заједнички живот. Њихови укуси и њихове навике тако су се слагале! Међутим, не само да нису заборавили на Вјазовњина, већ им је он, напротив, служио као нека невидљива духовна спона: они су стално разговарали о њему, о његовој памети, доброти, образованости и његовом природном опхођењу. За време док је Борис Андрејић отсуствовао од куће, као да га беху још више заволели. Настало је дивно, пролећно време; дани нису летели: не, они су пролазили мирно и радосно, као високи, светли облаци на плавом и светлом небу. Вјазовњин је од времена на време писао; његова писма су се читала и пречитавала са великим задовољством. У сваком писму он је писао о свом скором повратку . . . Најзад, једнога дана, Петар Васиљић је добио од њега следеће писмо:

„Драги пријатељу, добри мој Петре Васиљићу! Дуго сам размишљао како да почнем ово писмо, али изгледа да је најбоље да ти кажем право, да путујем у иностранство. Знам да ће те ова вест зачудити, па чак и разљутити: ти ниси то никако могао очекивати, — и имаћеш потпуно право ако кажеш да сам лакомислен и пуст човек; ја и немам намеру да се правдам, па, шта више, у овом часу и сам осећам да црвеним. Али, саслушај ме са мало снисходљивости. Пре свега, ја путујем на врло кратко време и у таквом друштву и тако повољно, да тешко можеш и замислити; сем тога, чврсто сам уверен, пошто се још последњи пут избесним, пошто још последњи пут задовољим моју страст да све видим и све искушам,

да ћу постати одличан муж, добар и смирен домаћин и да ћу доказати да умем ценити незаслужену милост судбине, која ми је уделила такву жену као што је Верочка. Молим те да је увериш да је то тако и да јој покажеш ово писмо. Сад јој не пишем лично: немам храбрости, — али ћу јој се свакако јавити из Штетина, куда полази моја лађа; за сада јој реци да клечим пред њом на коленима и да је понизно молим да се не срди на свога глупога мужа. Познавајући њену анђеоску нарав, уверен сам да ће ми она опростити; а ја се заклињем свиме на свету да ћу се свакако најдаље кроз три месеца вратити у Вјазовњу и да ме после тога никаква сила неће моћи отуда извући све до краја мојих дана. Збогом, или тачније — до скорога виђења; тебе грлим, а мојој милој Верочки љубим ручице. Из Штетина ћу вам написати како треба да ми адресујете писма. У случају каквих непредвиђених послова и уопште у погледу газдинства, ослањам се на тебе као на камени бедем.

Твој —

Борис Вјазовњин.

P.S. Нареди да се на јесен мој кабинет превуче тапетама . . . јеси ли чуо?. . . свакако."

Авај! није било суђено да се испуне наде које је Борис Андрејић изразио у своме писму. Услед многих послова и нових утисака, он није стигао да се из Штетина јави Верочки; али јој је из Хамбурга послао једно писмо, у коме је извештавао о својој намери, да — ради прегледа неких индустријских установа, а тако и ради слушања неких потребних пре-

давања — пође до Париза, па је моли да му убудуће упућује тамо писма — на poste restante. Вјазовњин је стигао у Париз ујутро, па, пошто је у току дана оптрчао све булеваре, Тиљериски парк, трг Слоге, Пале-Роајал, пошто се чак пео и на Вандомски стуб, он је солидно и са изгледом habitué[1] ручао код Вефура, а увече је отишао у Шато-де-флер — да види, као посматрач, шта је то у ствари тај „канкан" и како Парижлије играју ту игру. Сама игра се Вјазовњину није свидела; али му се свидела једна од Парискињâ које су играле канкан, живахна, витка црнка са прћастим носом и немирним очима. Он је све чешће и чешће застајкивао поред ње, почели су једно другоме да добацују најпре погледе, затим осмехе, а најзад и речи... Пола часа касније она је већ ишла с њиме испод руке, рекла му да је — son petit nom: Julie,[2] — и напомињала му како је гладна и како не може ништа бити лепше од једне вечере à la Maison d'or, dans un petit cabinet particulier.[3] Борис Андрејић није био нимало гладан, па и вечера са мамзел Жили није улазила у његове планове... Ипак, кад је већ овде такав обичај, — помисли он, — требаће, ваљда, да пођем. — „Partons!"[4] — рече он гласно, — али му у том часу неко веома снажно нагази на ногу. Он јаукну, осврну се — и угледа пред собом једнога господина средњих година, омалена, широких рамена, са узаном краватом, у цивилном капуту,

[1] Навикнутог човека. — Прим. прев.
[2] Њено име: Жили. — Прим. прев.
[3] Код „Златне куће", у засебној собици. — Прим. прев.
[4] Хајдемо. — Прим. прев.

закопчаном до врха и широким панталонама војничкога кроја. Тај господин, који је по свим знацима био пешадиски официр, беше натукао шешир на сами нос, испод кога су му као два малена водопада висили фарбани бркови, затегао џепове од панталона палцима својих длакавих руку, и упиљио се у Вјазовњина. Израз његових жутих очију, његових грубих, плоснатих образа, његових плавичастих, истурених јагодица, читавога његовог лица — био је дрзак и простачки.

— Ви сте ми стали на ногу? — рече Вјазовњин.

— Oui, monsieur.[1]

— Али, у таквим случајевима ... људи се обично извињавају.

— А ако ја не желим да се пред вама извиним, monsieur le Moscovite?[2]

Парижани сместа познају Русе.

— Ви сте, дакле, желели да ме увредите? — упита Вјазовњин.

— Oui, monsieur; не допада ми се облик вашега носа.

— Fi, le gros jaloux![3] — прошапта мамзел Жили, којој, како је изгледало, пешадиски официр није био стран човек.

— Али, онда ... — поче Вјазовњин као у недоумици ...

— Ви желите да кажете, — прихвати офи-

[1] Да, господине. — Прим. прев.

[2] Господине Москаљу. — Прим. прев.

[3] Их, што је љубоморан! — Прим. прев.

цир: — да онда треба да се дуелирамо. Наравно. Врло добро. Ево моје визиткарте.

— Ево и моје, — одговори Вјазовњин још увек у недоумици и као у сну, уз нејасно лупање срца, и златном оловчицом, коју тек што беше купио као привесак за часовник, поче да изводи на сјајној хартији своје визиткарте речи: Hôtel des Trois Monarques, Nr. 46.[1]

Официр је климнуо главом, рекао да ће имати част да пошаље своје секунданте господину... господину (он је примакао Вјазовњинову визиткарту свом десном оку) Mr de Vazavononin — и окренуо леђа Борису Андрејићу, који је сместа напустио Шато-де-флер. Мамзел Жили је покушала да га задржи, али ју је он врло хладно одмерио... Она се лагано окренула од њега на другу страну и, пошто је села мало подаље, дуго је још нешто тумачила љутитоме официру, који је као и пре држао руке у џеповима од панталона, мицао брцима и задржао натуштен израз лица...

Вјазовњин је изишао на улицу и под првом плинском светиљком још једном веома пажљиво прочитао визиткарту која му је била предана. На њој су биле наштампане следеће речи: Alexandre Leboeuf, capitaine en second au 83-me de ligne.

„Зар је могуће да ово може имати каквих последица?" мислио је он кад се вратио у свој хотел. „Зар ћу се ја збиља дуелирати? и зашто то? па још одмах другога дана по доласку у Париз! Каква глу-

[1] Хотел „Код три владара" бр. 46. — Прим. прев.

[2] Александар Лебеф, капетан друге класе 83 пука. — Прим. прев.

пост!" — Почео је да пише писма Верочки и Петру Васиљићу — али је сместа поцепао и бацио започете листове. „Глупости! комедија!" поновио је он и легао да спава. — Али, његове мисли су пошле сасвим другим правцем, кад су му се сутрадан ујутро, за време доручка, јавила два господина, веома слична господину Лебефу, само нешто млађа (сви француски пешадиски официри имају скоро истоветна лица) и пошто су му рекли своја имена (један се звао m-r Lecoq, а други m-r Pinochet — и обојица су били на служби „au 83-me de ligne" као поручници), изјавили да су дошли Борису Андрејићу као секунданти „de notre ami, m-r Leboeuf",[1] који их је послао да предузму потребне кораке, пошто пријатељ месје Лебеф неће пристати ни на каква извињавања. Вјазовњин је са своје стране морао да изјави господи официрима, пријатељима месје Лебефа, да још није стигао да потражи и набави секунданта, пошто је још потпуно непознат у Паризу („Доста ће бити, ваљда, један секундант?" додао је он; — „сасвим довољно", одговорио је месје Пиноше), па да ће зато морати да замоли господу официре да му даду још четири сата времена. Господа официри су погледали један другога, слегли раменима, изјавили најзад да пристају и устали са својих места.

— Si monsieur le désire, [2] — поче изненада г. Пиноше, пошто је застао пред вратима (он је, очигледно, био речитији од свога другара, па му је зато

[1] Нашег пријатеља, г. Лебефа. — Прим. прев.

[2] Ако господин жели. — Прим. прев.

и било поверено да он води преговоре — месје Лекок је само гроктао у знак одобравања). — Si monsieur le désire, — поновио је он (ту се Вјазовњин сетио месје Галаси-а, свога московскога фризера, који је често употребљавао тај израз): — ми вам можемо препоручити једнога од официра нашега пука, le lieutenant Barbichon, un garçon très dévoué,[1] који ће свакако пристати да учини услугу „à un gentleman"[2] (г. Пиноше је ту реч изговорио на француски начин: жантлеман) — да га извуче из неприлике, и, који ће, као ваш секундант, примити к срцу ваше интересе — prendra à coeur vos intérêts.

Вјазовњин се испрва зачудио таквоме предлогу, али кад се сетио да у Паризу нема ни једнога познаника, захвалио је г. Пиношеу — и рекао да ће чекати господина Барбишона. — Г. Барбишон није пустио да се на њега дуго чека. Тај garçon très dévoué. . .[5] био је веома спретан и агилан човек. Пошто је рекао да „cet animal de Leboeuf n'en fait jamais d'autres. . . c'est un Othello, monsieur, un véritable Othello[3] — упитао је Вјазовњина: „n'est-ce pas, vous désirez que l'affaire soit sérieuse?"[4] и, не сачекавши одговора, повикао: c'est tout ce que je désirais savoir! Laissez-moi faire!"[5] — И збиља — он је тако брзо потерао ствар, тако је топло примио к срцу Вјазовњи-

[1] Поручник Барбишон, врло одан младић. — Прим. прев.

[2] Једном џентлмену. — Прим. прев.

[3] Та животиња Лебеф увек тако ради . . . то је Отело, господине, прави Отело. — Прим. прев.

[4] Је ли, ви желите да ствар буде озбиљна. — Прим. прев.

[5] То је све што сам желео знати. Даље је моја ствар! — Прим. прев.

нове интересе, да је већ четири сата касније грешни Борис Андрејић, који никада у животу није имао појма о мачевању, стојао на сред једне зелене пољанице у Венсенској шуми, с мачем у руци, са засуканим рукавима од кошуље, без капута, на два метра даљине од свога, исто тако свученог противника. Јарка сунчана светлост осветљавала је тај призор. Вјазовњин није никако могао јасно да схвати како је овамо запао; непрекидно је понављао у себи: „како је ово глупо! како је ово глупо!" и било га је стид као да је учествовао у каквом јевтином обешењачлуку, — а негде у њему, унутра, лебдео је стално неки нелагодан, пригушен осмех, док му се очи нису могле одвојити од нискога чела и кратко ошишане црне косе Француза који се пред њим кочио.

— Tout est prêt,[1] — рече један глас, који није добро изговарао слово r: — Allez![2] — зацичао је други глас.

Лице г-на Лебефа доби чудан израз, не толико срдит, колико диваљ. Вјазовњин поче да маше мачем... (Пиноше га је уверавао да му незнање мачевалачке вештине пружа велику предност: des grands avantages!) Одједном се догодило нешто необично. Нешто је лупнуло, ударило, блеснуло — Вјазовњин је осетио да му се у десном плућу обрела некаква хладна, дугачка шипка... Он је хтео да је одгурне, да рече: „немојте!", али је већ лежао наузнак и имао чудан, скоро смешан осећај: као да хоће неко да му извади зуб из читавога тела... За-

[1] Све је готово! — Прим. прев.

[2] Почињите. — Прим. прев.

тим је почела лагано земља да измиче испод њега... Први глас је рекао: „Tout s'est passé dans les règles, n'est ce pas, messieurs?"[1] — а други је одговорио: „Oh, parfaitement!"[2] — и бух! онда је одлетело све унаоколо и некуда утонуло... „Верочка!" — једва је још стигао да тужно помисли Вјазовњин...

Увече га је „одани младић" довезао у хотел des Trois Monarques — и те ноћи је преминуо. Вјазовњин је отишао у онај крај откуда се још никада ни један путник није вратио. Све до смрти није више долазио к свести, само је два пута промуцао: „Ја ћу се одмах вратити... није то ништа... сада у село"... Руски свештеник, по ког је послао газда хотела, известио је о свему наше посланство — и „несрећни случај са руским путником" био је два дана касније објављен већ у свима новинама.

Тешко је и горко било Петру Васиљићу да Верочки саопшти писмо њенога мужа; али, кад је до њега дошла вест о Вјазовњиновој погибији, он се сасвим збунио. Први је ту вест прочитао у новинама Михеј Михејић и одмах се хитно одвезао к Петру Васиљићу, заједно са Онуфријем Илићем, са којим је већ опет стигао да се измири. Како је већ обичај, он је још у претсобљу повикао: „замислите каква несрећа!" итд. Петар Васиљић му дуго није хтео веровати; али, кад више није било могуће сумњати, он, пошто је сачекао читав један дан, пође Верочки. Већ сâм његов сатрвени и утучени изглед толико је уплашио Верочку да се једва одржала да се не сру-

[1] Све се догодило по правилима, зар не, господо? — Прим. прев.

[2] Да, сасвим. — Прим. прев.

ши. Он се био спремио да је постепено приправи на кобну вест, али га је снага издала — он је сео и кроз сузе промуцао:

— Он је мртав, мртав...

*

Прошла је година дана. Из корена посеченог дрвета избијају нови изданци, најдубља рана зараста, живот исто тако смењује смрт као што и смрт смењује живот, — и Верочкино срце се мало по мало одморило и залечило.

Сем тога, Вјазовњин није спадао у оне људе који се ничим не даду заменити (па и има ли уопште таквих људи?), нити је Верочка била у стању да читав свој живот посвети једном јединим осећају (да ли и постоје такви осећаји?) Она се удала за Вјазовњина без присиљавања, али и без одушевљења, била му је верна и одана, али му се није читава предала, жалила га је искрено, али не лудо... шта да човек још каже? Петар Васиљић ју је непрестано обилазио; он је као и пре био њен најближи пријатељ, па није нимало чудновато што јој је, кад је једном остао с њоме насамо, погледао право у лице и потпуно мирно предложио да постане његова жена... Она му се у одговор насмешила и пружила му руку. Њихов живот после свадбе наставио се исто онако као што је текао раније: у њему се није имало шта да мења. Од онога доба прошло је већ десетак година. Стари Барсуков живи заједно с њима и из године у годину је све млађи, не одвајајући се ни за тренутак од своје унучади — има их већ троје: две девојчице и једног дечка. Он чак и разго-

вара с њима, особито са својим миљенчетом унучи-ћем, кудравим и црнооким дечаком, којему су, у његову почаст, дали име Степан. Мали обешењак врло добро зна да га дедица обожава, па се зато и усуђује да га дира како он шета по соби и виче: „брау, брау!" Тај обешењаклук изазива увек велико расположење у читавој кући. Сироти Вјазовњин није ни до данданас заборављен. Петар Васиљић поштује његову успомену, увек говори о њему с нарочитим осећајем, и не пропусти ни једну згодну прилику да спомене како је покојник, рецимо, волео то и то, или како је имао такву и такву навику. Петар Васиљић, његова жена и сви његови укућани проводе своје време веома једнолико — мирно и тихо; они уживају у срећи... зато што на земљи и нема друге среће.

1853 г.

Преписка

Пре неколико година налазио сам се у Дрездену. Отсео сам био у хотелу. Скитајући се од јутра до мрака по вароши, нисам налазио за потребно да се упознам са својим суседима; најзад, сасвим случајно, дознам да се у кући налази и један Рус — болесник. Пођем к њему и видим — болује човек од туберкулозе у најгорем облику. Дрезден беше већ почео да ми постаје досадан и ја се настаним код свог новог познаника. Досадно је седети с болесником, али је и досада понекад пријатна; сем тога, мој болесник није очајавао и радо је разговарао. Старали смо се да скратимо време како год смо знали: играли смо карата у двоје и правили шале на докторов рачун. Мој земљак је овоме веома ћелавом Немцу приповедао о себи разне немогуће ствари, које је доктор увек „већ давно претпостављао", ругао му се кад се овај ишчуђавао каквом необичном, дотле невиђеном наступу, бацао је кроз прозор његове лекове, итд. Ја сам, уосталом, више пута напомињао своме пријатељу да не би било лоше да се позове какав добар лекар док је још на време, да се са његовом болешћу не треба шалити, итд. Алексеј (мој познаник звао се Алексеј Петровић С . . .) увек се извлачио разним досеткама на рачун свих ле-

кара, а нарочито овога његовог, док ми није најзад, када сам једне бурне јесење ноћи опет навалио на њега с молбама, одговорио тако тужним погледом, тако безнадно климнуо главом и тако се чудно осмехнуо, да сам се нашао у великој недоумици. Исте ноћи његово стање се погоршало. Сутрадан је умро. Пред смрт га беше издало његово обично расположење: он се немирно окретао у кревету, уздисао, тужно гледао свуд унаоколо, ухватио ме за руку и проговорио: „ипак, тешко је умрети”. . . затим оборио главу на јастук и бризнуо у плач. Нисам знао шта да му кажем и седео сам ћутећи поред његовог кревета. Алексеј је ускоро триумфовао над овим мојим последњим, касним сажаљењем. . . „Слушајте, — рекао ми је он: — данас ће доћи наш доктор и наћи ће ме већ мртвог. . . Замишљам његову глупу њушку”. . . И самртник је покушао да га имитира. . . Он ме је замолио да пошаљем његовој родбини у Русију све његове ствари, сем једне мале свеске, коју ми је поклонио за успомену.

У тој свесци налазила су се писма — писма једне девојке Алексеју и копије његових писама њој. Било их је свега петнаест. Алексеј Петровић С. . . . познавао се са Маријом Александровном Б. . . . већ одавно, ваљда од детињства. Алексеј Петровић имао је једнога брата од стрица, а Марија Александровна једну сестру. Пре много година они су живели заједно, касније су се разишли и нису се дуго видели; затим су се случајно опет састали на имању, једнога лета, и заљубили се — Алексејев брат у Марију Александровну, а Алексеј у њену сестру. Лето је прошло, настала је јесен, и они су се наново раста-

ли. Алексеј, као човек од здравог разума, убрзо се уверио да он уистини уопште није заљубљен, па се растао од своје лепотице веома срећно; његов брат се још неколико година дописивао са Маријом Александровном, док није и он најзад увидео да грубо вара и њу и себе, па је и он заћутао.

Ја бих, драги читаоче, могао да вам испричам понешто о Марији Александровној, али ви ћете је већ и сами упознати из њених писама. Своје прво писмо написао јој је Алексеј ускоро после њеног коначног раскида са његовим братом. Он је тада био у Петрограду, затим је изненада отпутовао у иностранство, разболео се и у Дрездену умро. Ја сам се решио да отштампам његову преписку са Маријом Александровном и рачунам на читаочеву снисходљивост, већ и стога што ово нису љубавна писма — Боже сачувај! Љубавна писма се обично читају само удвоје (и то по хиљаду пута узастопце), али су трећем лицу неподношљива, ако не чак и смешна.

I

Алексије Петровић Марији Александровној

Санктпетербург, 1840 г., марта 7-га.

Драга Марија Александровна,

Ја вам, чини ми се, још никада нисам писао, а сада вам, ево, пишем. . . Изабрао сам необично време, зар не? Међутим, ево шта ме на то навело. Mon cousin Théodore[1] био је данас код мене и, како само

[1] Мој рођак Теодор. — Прим. прев.

да то кажем... и саопштио ми је као најстрожију тајну (он иначе никад ништа не саопштава) да је заљубљен у ћерку једног овдашњег племића и да је овога пута чврсто решен да се жени, па да је чак учинио већ и први корак — љубавну изјаву. Ја сам се, наравно, пожурио да му честитам тај по њега радосни догађај. Он је већ давно требао да се изјасни, али, морам признати, ја сам ипак био у себи донекле изненађен. Иако сам знао да је међу вама било већ све свршено, изгледало ми је ипак... Једном речју — изненадио сам се. Данас сам се спремао у посету, али остадох ево код куће, да се мало с вама поразговарам. Ако вам није угодно да ме слушате, баците ово писмо истога часа у ватру. Уверавам вас да желим да будем искрен према вама, иако осећам да ви имате потпуно право да ме сматрате за наметљива човека. Верујте, ипак, да се ја не бих латио пера, кад не бих знао да ваша сестра није са вама: она ће, како ми рече Théodore, преко читавог лета бити у гостима код ваше тетке г-ђе Б... Нека јој Бог даде свако добро!

Ето, дакле, чиме се све завршило... Али, ја нећу да вам нудим своје пријатељство, итд. Ја уопште избегавам свечане речи и „душевне" изливе. Ово писмо сам почео да пишем следујући просто неком тренутном нагону; ако се у мени крије какав други осећај, тај нека за сада остане по страни.

Исто тако нећу ни да вас тешим. Тешећи друге, људи желе, већином, да се што пре реше непријатног осећања нагонског, себичног сажаљења... Ја разумем искрено, топло саучешће... али се такво сау-

чешће не може примити од свакога... Молим вас, наљутите се на мене... Ако се наљутите, онда ћете, вероватно, прочитати моје писмо до краја.

Али, какво право имам ја да вам пишем, да вам говорим о свом пријатељству, својим осећајима, о утеси? — никакво, баш никакво, то морам да признам и да се уздам искључиво у вашу доброту.

Знате ли ви на шта личи увод мога писма? Ево на шта: неки господин Н. Н. ушао у салон неке даме, која га никако није очекивала, која је чак, можда, очекивала некога другога... Он увиђа да је дошао у незгодан час, али нема куда... Седа, почиње да говори... Бог зна о чему: о поезији, о природним лепотама, о корисности доброга васпитања, једном речју — трућа којекакве глупости... Међутим, првих пет минута пролазе, дама се покорава судбини и — гле! — г. Н. Н. се сналази, опоравља се и започиње разговор — како зна и уме.

Па ипак, без обзира на сва ова разлагања, мени је малко нелагодно. Видим пред собом ваше зачуђено, чак љутито лице: осећам да сте скоро присиљени да претпостављате код мене неке скривене намере и стога, као Римљанин који је урадио глупост, ја се величанствено умотавам у своју тогу и ћутећи очекујем да падне ваша коначна пресуда...

Пресуда по питању: хоћете ли ми дозволити да вам и надаље пишем?

Остајем ваш искрено и од све душе одани

Алексеј С....

II

Марија Александровна Алексеју Петровићу

Поштовани господине,

Алексеје Петровићу,

Примила сам ваше писмо и не знам просто шта да вам одговорим. Не бих вам одговарала уопште, да ми се није учинило да се под вашим шалама заиста скрива један пријатељски и топао осећај. Ваше писмо учинило је на мене непријатан утисак. У одговор на ваша „разлагања", како ви то кажете, дозволите да и ја вама задам једно питање: чему све то? Шта се тичем ја вас и шта се тичете ви мене? Ја код вас не претпостављам никакве зле намере. . . напротив, ја сам вам благодарна за ваше саучешће... али ми смо једно другом туђи, и ја, бар за сада, не осећам ни најмању жељу да се било с киме зближавам.

С истинским поштовањем остајем итд.

Марија Б. . . .

III

Алексије Петровић Марији Александровној

Санктпетербург, марта 30.

Захваљујем вам, Марија Александровна, много вам захваљујем на вашем писамцету, па ма како да је штуро. Читаво ово време био сам узнемирен; по двадесет пута дневно помишљао сам на вас и на моје писмо. Не можете замислити како сам се горко насмејао над самим собом, али сам сада одлично

расположен и гладим себе по глави. Марија Александровна, ја отпочињем преписку с вама! Признајте, то нисте никако могли очекивати после вашега одговора, ја се и сам чудим својој смелости — али ето — би шта би. Ипак, будите спокојни, ја нећу с вама да говорим о вама, већ о себи. Знате како је, да вам по старински кажем, осећам потребу да се некоме поверим. Немам никаквога права да баш вас изаберем за свога исповедника — то ми је јасно; али, разумете ли, ја не захтевам да ми се на моја писма одговара, чак не желим да знам да ли ћете и читати моја „разлагања", само вас преклињем свиме што вам је свето — не враћајте ми моја писма натраг!

Слушајте, ја сам потпуно сам на целом свету. У младости сам водио усамљенички живот, али се сећам да никада нисам имитирао Бајрона; прилике, наклоност и љубав ка маштању, прилично хладна крв, понос, леност, — једном речју, мноштво разних узрока одаљило ме од људскога друштва. Прелаз од сањарског живота ка стварном животу одиграо се код мене касно... Можда и сувише касно, можда се чак још и није сасвим одиграо. Док су ме забављале моје мисли и моји лични осећаји, док сам се могао одавати неоснованим и немим заносима, итд., ја се нисам јадао на своју усамљеност. Нисам имао другова, — било је нешто такозваних пријатеља. Понекад ми је њихово присуство било потребно, као што је електричној машини потребан потрошач енергије — само тако. Љубав... о том предмету за сада нећемо ништа говорити. Али сада, признајем, сада ме кињи самоћа, па ипак не видим никаквог излаза из свог по-

ложаја. Не кривим судбину; ја сам са̂м крив, па сам по заслузи и кажњен. У младости ме интересовало само једно: моје драго „ја"; ја сам своје доброћудно самољубље схватао као срамежљивост, ја сам се клонио друштва — а сада сам, ево, страшно досадио самом себи. Шта да радим? Ја никога не волим, сви моји додири са другим људима некако су извештачени и лажни, успомена такође немам, јер у читавом мом прошлом животу не налазим ништа сем моје сопствене личности. Спасите ме: ја вам се нисам усхићено заклињао на љубавну верност, нисам вас заглушавао бујицама досадних речи, ја сам прилично хладно прошао поред вас, па сам баш зато и одлучио да вам priђем. (И раније сам на то помишљао, али онда ви нисте били слободни. . .). Између свих оних осећаја, радости и патњи, које сам са̂м измишљао и стварао, једини истински осећај у мени била је она мала, нагонска чежња за вама, која је још онда увела као усамљени клас усред корова. . . Дајте ми да бар једанпут погледам у какво друго лице, у какву другу душу, — моје сопствено лице ми је постало већ одвратно; ја личим на човека који је осуђен да читав свој живот проживи у соби у којој су сви зидови — огледала. Боже, ја не тражим од вас никаквих награда. Наградите ме једино немим, сестринским саучешћем, или бар простом радозналошћу читаоца — и ја ћу вас занимати, збиља ћу вас занимати.

Уосталом, част ми је да и надаље останем ваш искрени пријатељ

А. С.

IV

Алексеј Петровић — Марији Александровној

Петербург, 7-га априла

Опет вам пишем, иако осећам да ћу без вашег одобравања ускоро заћутати. Морам признати да ви морате осећати према мени извесно неповерење. Па шта! Можда имате и право. Раније бих вам свечано изјавио (па бих чак и сам себи на реч поверовао) да сам се за време откад се нисмо видели „развио", да сам напредовао; говорио бих о својој прошлости са снисходљивим, скоро нежним презиром, посветио бих вас са дирљивим разметањем у тајне мога правога, реалнога живота. . . али сада, верујте, Марија Александровна, ја се стидим и гнушам кад се само сетим како се некада разбуктавало и како је ликовало моје сићушно самољубље. Не бојте се: нећу да вам натурам никакве велике истине ни дубока назирања; ја их немам —тих истина и назирања. Ја сам постао добричина — збиља. Досадно ми је, Марија Александровна, неиздржљиво досадно. Ето, зашто вам ја пишем. . . Мени се, стварно, чини да би се нас двоје могли још и сложити. . .

Ипак, не могу никако да говорим с вама пре него ми пружите руку, пре него добијем од вас цедуљу на којој би стојала једна једина реч „да". — Марија Александровна, хоћете ли да ме саслушате? — ето у чему је ствар.

Одани вам

А. С.

V

Марија Александровна — Алексеју Петровићу

Село . . . . но, 14 априла

Баш сте чудан човек! Па добро — да .

Марија Б. . . .

VI

Алексеј Петровић — Марији Александровној

Петербург, 2 маја, 1840

Ура! Хвала вам, Марија Александровна, хвала! Ви сте врло добро и снисходљиво створење.

Почињем да говорим о себи и говорићу са задовољством које граничи с апетитом. . . Баш тако. О свему на свету може се говорити ватрено, с усхићењем, заносом, али са апетитом се може говорити једино о самом себи.

Слушајте, ових дана ми се десио веома чудноват случај: први пут сам се загледао у своју прошлост. Ваља да ме разумете: сваки се од нас често сећа прошлости — са жаљењем или тугом, или тек онако — из досаде; али, бацити хладан и оштар поглед на свој прошли живот — као што пролазник посматра са високог брега поље којим је већ прошао — то се може само у извесним годинама. . . и кад се то човеку први пут догађа, онда му нека потајна хладноћа обухвати срце. Ја сам бар осетио да ми се срце болно стисло. Док смо млади, немогући су такви осврти. Али, моја младост је већ прошла и ја — као путник са брега — видим све јасно.

Да, моја младост је прошла, прошла да се више не врати! Ево је где лежи сва преда мном, као на длану. . .

Тужан је то призор! Признајем вам, Марија Александровна, да ми је веома жао самог себе. Боже! Боже! Зар је могуће да сам оволико искварио свој сопствени живот, да сам се толико свирепо варао и мучио. . . Сада сам се опаметио, али касно. Је ли вам се кадгод догодило да спасете муху од паука? Јесте? Сећате се, ви сте је ставили на сунце; крила и ножице биле су јој улепљене, мокре . . . Како се неспретно мицала и старала да се обрише! . . . После дугих напора, она се како-тако опоравља, мили, покушава да рашири крила. . . али она никада више неће летети као пре, неће никада више безбрижно зујати на сунцу, час улетајући у хладовину собе, час опет излетајући на топли ваздух. . . Она је против своје воље запала у кобне мреже. . . а ја! Ја сам био сам себи паук!

И поред свега тога, ја ипак не могу бацати на себе сувише велику кривицу. Најзад, реците ми, забога, ко је икада и зашта био крив — са̂м, искључиво са̂м? Или, боље речено, ми смо сви криви, али ипак не треба на нас бацати кривицу. Околности нас опредељавају, оне нас упућују једним или другим путем, па нас после саме и кажњавају. Сваки човек има свој удес. . . Чекајте, чекајте! У вези с тиме пада ми на памет доста заплетено, али тачно поређење. Као што се облаци најпре стварају од земљиних испаравања, па се дижу из њених недара, одвајају се, сасвим је напусте, да јој најзад донесу берићет или несрећу, — исто тако се око сваког од нас ствара . . . како да се изразим? ствара се нека врста стихије, која нам касније доноси пропаст или спас. Ту стихију, ето, ја зовем удес . . . Другим речима говоре-

ћи простије: сваки ствара свој удес и удес ствара свакога од нас...

Сваки ствара свој удес — да!... али ми и сувише много радимо на његовом стварању — ето у чему је наша несрећа! У нама се сувише рано буди свест; сувише рано почињемо да вршимо запажања над самима собом... Ми Руси немамо другог задатка у животу сем да разрађујемо нашу личност, па тек што смо се извукли из детињства, ми се сместа лаћамо да разрађујемо ту злосрећну личност! Не добијемо споља никаквог одређеног правца, немамо ни према чему стварног поштовања, не верујемо још ни у шта чврсто; можемо да радимо од себе све што год нам се прохте... не можемо, најзад, захтевати да сваки одмах схвати сву јаловост разума, „који превире у празном раду"... и — онда ти ето опет један богаљ више на свету, ето опет један више од оних ништавних створова код којих самољубиве навике изопачавају и саму тежњу ка истини, код којих смешна простодушност живи упоредо са бедним лукавством... ето ти једно од оних бића чија изнурена и немирна мисао неће никада познати ни уживања у природној делатности, ни искреног сажаљења, нити искреног триумфа убеђења... Закључујући у себи мане свих доба живота, ми свакој од тих мана одузимамо њену добру, оправдавајућу страну... Ми јесмо глупи као деца, али нисмо искрени као што су деца искрена; јесмо хладни као старци, али у нама нема старачке мудрости... Зато смо психолози. О, да, велики смо психолози! Али наша психологија забасава у патологију; наша психологија — то је префињено проучавање закона̄ болесног

стања и болесног развитка, које се здравих људи ни најмање не тиче . . . Што је главно, ми нисмо млади, нисмо млади чак ни у нашој младости!

Уосталом — чему то клеветање самог себе? Као да ми нисмо никада били млади, као да у нама никада нису поигравале, вриле и дрхтале животне снаге? И ми смо били у Аркадији, и ми смо лутали њеним светлим ливадама! . . . Да ли вам се када догађало да, шетајући по шипражју, набасате на оне мрке попце што вам скоче испод самих ногу, наједаред рашире своја јарко-црвена крила, полете неколико корачаји и сместа опет падну у траву? Исто тако је и наша штура младост каткада ширила на неколико часака, за кратак лет, своја шарена крилца . . . Сећате ли се наших тихих вечерњих шетњи у четворо, поред ограде нашег парка, после каквог дугог, срдачног, живог разговора? Сећате ли се тих благодатних тренутака? Природа би нас нежно и величанствено примила у своје окриље. Ми смо, замирући, улазили у неке таласе блаженства. Унаоколо је запад блистао изненадним и нежним руменилом; од пурпурнога неба, од обасјане земље, одасвуда, чинило нам се да је зрачио ватрени и свежи дах младости, радостан триумф неке бесмртне среће; запад је пламтео; попут њега пламтела су, тихо и страсно, наша усхићена срца, а ситно лишће младих стабала дрхтало је плахо и осетљиво над нама, као да је одговарало на унутрашње дрхтање нејасних осећаја и слутњи у нама. Сећате ли се и оне чистоте, оне доброте и поверења мисли, оног миља племенитих нада̂, оног осећаја неме пуноће? Зар ни онда нисмо били вредни ничега бољега од овога до чега

нас је довео живот? Зашто нам је удес досудио да само каткада назремо жељену обалу, а да никада на њу не ступимо чврстом ногом, да је никада не додирнемо —

Не пролит' сузу слатку као Јевреј први
На прагу земље давно обећане?

Ова два Фетова стиха потсетила су ме на друге стихове истога песника... Сећате ли се када смо, стојећи једном на друму, у даљини спазили облачак ружичасте прашине, који је терао лаки поветарац према сунцу на залазу? „Као облак таласасти", почели сте ви, а ми смо сви ућутали и почели да слушамо:

Као облак таласасти
Прах се диже из даљине...
Да л' су коњи ил' пешаци —
Не види се од прашине.
Ал' сад видим како неко
На бесноме коњу лети...
Друже драги и далеки —
Каткада се мене сети!

Сви су ућутали... Сви смо уздрхтали, као да се дах љубави прелио преко наших срдаца, и био сам уверен да је сваки од нас осетио чежњу са даљином, за оном непознатом даљином где визија среће стоји у магли и мами к себи. Међутим, зар вам се не чини то чудновато: зар нам је била потребна чежња за даљином? Зар се нисмо међусобно волели? Зар срећа није била „тако блиска и могућа"? Ја сам вас ту малочас питао: зашто нисмо додирнули жељену обалу? Зато што је упоредо с нама корачала лаж;

зато што је она тровала наше најлепше осећање; зато што је све у нама било извештачено и натегнуто, зато што ми уопште нисмо једно друго волели, већ смо се само упињали да волимо, уображавали смо да волимо . . .

Али доста, доста! Чему позлеђивати своје ране? А онда, то је све отишло у неповрат. Оно што је било лепо у нашој прошлости — оно ме разнежило, и на томе лепом хоћу за сада да се с вама опростим. Време је да већ завршим ово дугачко писмо. Поћи ћу да се надишем овога овдашњег мајског ваздуха, у који кроз суху зимску стегу продире пролеће неком влажном и оштром топлином. Збогом.

Ваш А. С.

VII

Марија Александровна — Алексеју Петровићу

Село . . . . но, 20 маја 1840

Примила сам ваше писмо, Алексеје Петровићу, и знате ли какво је осећање побудило то писмо у мени? — негодовање . . . да, негодовање . . . и сада ћу да вам објасним зашто је оно побудило у мени баш то осећање. Штета само што нисам вешта на перу, ретко сам писала, па не умем да тачно и у мало речи изразим своје мисли; али, ви ћете ми, надам се, притећи у помоћ. Постараћете се да ме разумете: ако не ни због чега другога, да бисте дознали зашто према вама осећам негодовање.

Реците ми — ви сте паметан човек — јесте ли икада себи поставили питање — шта је то, заправо, руска жена? каква је њена судбина, какав је њен

положај у свету, једном речју — какав је њен живот? Не знам да ли сте имали времена да постављате себи то питање и не могу да замислим како бисте ви на то питање одговорили... Ја бих у разговору, можда, и могла да вам искажем своје мисли о том питању, али на хартији, не верујем да ћу то умети. Уосталом, то је свеједно. Ево у чему је ствар: ви ћете се свакако са мном сложити да ми жене, бар оне међу нама које се не задовољавамо обичним бригама домаћег живота, добијамо своје коначно васпитање ипак од вас — од мушкараца: ви имате јак и крупан утицај на нас. Сад погледајте шта ви радите с нама. Говорићемо о младим девојкама, у првом реду о онима које, као ја, живе у забаченој провинцији, а таквих је у Русији веома много. Оне друге ја не познајем, па не могу ни да судим о њима. Замислите једну такву девојку. Једнога дана она завршава своје образовање; почиње да живи, да се забавља, али јој није доста саме забаве. Она тражи много од живота, она чита, сањари . . . о љубави. — Све само о љубави! рећи ћете . . . Па нека буде и тако: али за њу та реч значи много. Напоменућу опет, да не говорим о девојци којој је тегобно и досадно да мисли . . . Она се осврће, чека када ће већ једном да дође онај за којим чезне њена душа . . . Најзад, он је ту: она се заноси; у његовим рукама она је као меки восак. Све — и срећа, и љубав, и мисао — све је навалило на њу одједном, истовремено кад и он; он је стишао све њене немире, растерао све њене сумње; његовим устима, изгледа, говори сама истина; она се топи у срећи пред њиме, она се стиди своје среће, она учи, воли. Огромна је

у то време његова власт над њоме! ... Да је он јунак, он би је одушевио, он би је научио да жртвује саму себе. и свака жртва би за њу била лака! Али, у наше доба нема јунака ... Па ипак, он је упућује куд год хоће; она се подаје оном што њега интересује, свака његова реч пада дубоко у њену душу: она у то време још не зна како ништавна и празна може да буде реч, како она мало стаје онога који је изговара, и како јој мало треба веровати! После тих првих тренутака среће и нада, обично долази, према приликама (прилике су увек криве) — растанак. Кажу, било је случајева да су се две сродне душе, чим би се упознале, одмах нераздвојно везивале; приповедали су ми, такође, да им то није увек доносило срећу ... Али, нећу да говорим о стварима које сама нисам видела, — међутим, уверила сам се, на жалост, личним искуством — да у младом срцу може најсићушнија прорачуњеност, најбеднија опрезност да живи упоредо са најстраснијим заносом. Тако, дакле, настаје растанак ... Срећна је она девојка која сместа увиђа да је ту свему крај, која се не заварава ишчекивањима! Али ви, храбри, правични мушкарци, немате у већини случајева ни духа, па чак ни воље, да нам речете истину ... лакше вам је да нас преварите ... Уосталом, ја сам вољна да верујем да ви заједно с нама варате и сами себе ... Растанак! Поднети растанак је и тешко и лако. Само да је читава и неуздрмана вера у онога кога волиш — душа ће већ победити тугу растанка ... Рећи ћу још и више: тек онда кад остане сама, душа ће упознати сласт самоће, не празне, већ испуњене успоменама и мислима; тек онда ће

она познати саму себе, доћи ће к себи, ојачаће ... у писмима далекога пријатеља наћи ће ослонац; у својим писмима ће се, можда, први пут потпуно изразити ... Али исто онако као што се два човека који крену од извора низ реку, сваки својом обалом, у почетку могу руковати, затим само дозивати, а најзад се не могу више ни догледати, тако се и два бића најзад одвајају растанком. Па шта онда? рећи ћете ви: није им, ваљда, било суђено да иду упоредо ... Али ту се баш и показује разлика између мушкарца и жене. За мушкарца не значи ништа да започне нов живот, да стресе са себе читаву прошлост; жена то не може. Не, она не може да стресе са себе своју прошлост, не може да се очупа од свога корена — не, и по хиљаду пута не! Ето, онда наступа жалостан и смешан призор ... Губећи постепено наду и самопоуздање — а како то тешко пада ви не можете ни замислити! — она се гаси и вене у самоћи, упорно се држећи својих успомена и окрећући главу од свега што јој пружа живот и околина ... А он?... Тражите га! где је он? Па има ли и смисла да се задржава? нашто да се осврће? Та то је све за њега само прошлост. А догађа се каткада и овако: догађа се да се њему одједном прохте да се састане са својом ранијом љубављу, па чак и да отпутује к њој ... Али, Боже! каква га сићушна сујета тера да то ради! У његовом учтивом сажаљењу, у његовим тобоже пријатељским саветима, у његовом снисходљивом тумачењу прошлости тако се јасно осећа његова свест о сопственој супериорности! Њему је тако пријатно и весело када сваког часа даје сам себи прилику да осети — како је паметан и

добар! Међутим, како слабо он схвата шта тиме ради! Како уме чак да не наслути шта се догађа у срцу жене, и како је увредљиво жали ако већ и наслути! . . .

Реците ми, молим вас, откуда да човек црпе снагу, да све то поднесе? Узмите у обзир још једну околност: девојка, кад на своју несрећу почне да размишља, ако заволи и падне под утицај мушкарца, у већини случајева се и нехотице отуђи од своје породице, од познаника Она се ни раније није задовољавала њиховим животом, али је ипак корачала упоредо с њима, чувајући у души све своје најприсније тајне . . . Међутим, раскид постаје ускоро видљив . . . Они је више не разумеју, они су у стању да осумњиче сваки њен покрет . . . Испрва она на то не обраћа пажњу, али затим, затим . . . пошто остане сама, пошто нестане свега онога за чиме је она чезнула, ради чега је све жртвовала, пошто увиди да није могла да оствари небо, а да јој се све блиско, све могуће измакло — на шта да се онда ослони? Подругивања, боцкања, банално ликовање здравога разума — све то ће она некако још и поднети . . . али шта да ради кад још унутрашњи глас почне да говори да су сви они били у праву, а да се она варала? да је живот, ма какав он био, бољи него сањарење, као што је здравље боље него болест . . . кад јој њена омиљена занимања и њене књиге постану одвратне, књиге из којих човек не може себи ишчитати срећу, — на шта, реците, на шта онда да се ослони? Како да не малакше у тој борби? како да живи и наставља живот у таквој пустињи? Бити свесна свога пораза и као просјак пружити руку

равнодушним људима: неће ли јој бар неки од њих уделити оно саучешће, о коме је гордо срце некада мислило да може и без њега — па и то све још није ништа! али осећати да си смешна у исти час кад лијеш горке, горке сузе... ах! не дај, Боже, тај осећај...

Руке ми дрхћу и сва сам у грозници... Лице ми гори. Биће доста... Послаћу ово писмо што пре, док се нисам застидела своје слабости. Али, заклињем вас Богом, кад ми будете одговарали, ни речи, разумете, ни речи сажаљења, иначе вам нећу никада више писати. Разумите ме: ја не бих хтела да ви ово писмо разумете као излив несхваћене душе која се јада... Ах! мени је већ свеједно! Збогом.

М.

VIII

Алексеј Петровић — Марији Александровној

Санктпетербург, 28-га маја, 1840

Марија Александровна, ви сте дивно створење... ви... ваше писмо ми је, најзад, открило истину! Господе, Боже мој! каква патња! Човек стално мисли, е, сада сам ево постигао простоту, не кокетујем, не измотавам се, не лажем... међутим, кад се у њега мало боље загледаш — а он скоро постао гори него што је раније био. Затим ево још једна ствар, коју морам напоменути: ма колико се старао, човек никад неће сâм, то јест својом главом, доћи до тога сазнања; његово око не види сопствене мане, као што ни огуглало око словослагача не види штампарске погрешке: за то треба неко друго, свеже око. Хвала вам, Марија Александровна... Ви видите, ја

вам говорим о себи; о вама не смем да говорим... Ах, како ми сада изгледа смешно моје последње писмо, онако красноречиво и сентиментално! Ја вас убедљиво молим да наставите вашу исповест; чини ми се да ће од тога бити и вама лакше, а мени ће свакако користити. Не каже узалуд пословица: „женска памет је боља од многих мисли", а женско срце поготову — Бога ми! Кад би жене знале колико су оне боље, великодушније и паметније од мушкараца — баш паметније — оне би се понеле и поквариле; али срећом, оне то не знају, не знају зато што њихова мисао није навикла да се увек и стално враћа на њихову личност, као што је то случај код нас мушкараца. Оне мало размишљају о себи — у томе је њихова слабост и њихова снага; у томе се састоји читава тајна — нећу рећи нашега превасходства, већ наше премоћи. Оне траће своју душу, као издашан наследник очево злато, а ми од сваке ситнице дижемо камате... Па где онда да се оне такмиче са нама?... Све ово нису комплименти већ проста истина, доказана искуством. Ја вас поновно молим, Марија Александровна, да ми и даље пишете... Кад бисте ви само знали шта ми све пада на памет!... Али, сада ми се не говори, него бих да вас слушам... Моја реч ће доћи касније. Пишите, пишите.

Одани вам А. С.

IX

Марија Александровна — Алексеју Петровићу

Село . . . . но, 12 јуна, 1840

Тек што сам вам упутила моје последње писмо, Алексеје Петровићу, већ сам се била покајала; али

шта сам могла да радим . . . Једно ме донекле теши: уверена сам да сте разумели да је моје писмо било писано под утицајем давно угушених осећаја, и да ми нисте замерили. Ја нисам чак ни прочитала шта сам вам све онда написала; сећам се само да ми је срце тако силно ударало да ми се тресло перо у руци. Уосталом, иако бих се, вероватно — да сам мало сачекала и размислила, — друкчије изразила, ја се ипак не одричем ни од својих речи, ни од својих осећаја, које сам вам изложила онако како сам умела. Данас сам много прибранија и много боље владам собом . . .

Сећам се да сам при крају писма говорила о тешком положају девојке, која се чак и у кругу својих рођака осећа сама . . . Нећу да вам више о томе надугачко пишем, већ ћу вам, боље, саопштити неке појединости; чини ми се да ћу вам тако мање досадити.

Пре свега треба да знате да ме у читавом округу свет зове филозофом; нарочито ме тако зову жене. Неки тврде да спавам са латинском књигом у рукама и са наочарима; други опет да умем да вадим некакве кубне корене: све су тврдо уверене да потајно носим мушко одело и да место „добар дан", изговарам отсечно „Жорж Санд!" — и све више расте негодовање против жене-филозофа. Овде код нас има један сусед, човек од својих четрдесетпет година, велики шаљивчина . . . важи бар за великог шаљивчину . . . моја злосрећна личност служи томе господину као неисцрпан извор за његове заједљиве шале. Он приповеда како ја, чим изађе месец, не могу да од њега одвојим очи, и претставља како гле-

дам у месец; како чак и каву пијем не са млеком него са месечином, то јест подметнем шољу под месечеве зраке. Он се куне да ја употребљавам израз попут овога: „то је лако зато што је тешко, ма да је с друге стране тешко баш зато што је лако . . ." Он тврди да стално тражим некакву реч, да стално хоћу „онамо", и са комичним гневом пита: „камо — онамо? камо?" Он је исто тако раширио о мени глас како ја ноћу газим на коњу уз реку и низ реку, певајући Шубертову серенаду или просто стењући: „Бетховен, Бетховен!" То вам је, каже, тако ватрена старица! Итд., итд. Разуме се, све то ја одмах дочујем. Ви се томе, можда, чудите; али не заборављајте да су прошле већ четири године од када сте се ви бавили у нашем крају. Сећате ли се како су онда сви од нас зазирали . . . Сада је дошао ред на нас. Али све то није још ништа. Ја често морам да слушам речи које много дубље и болније парају срце. Нећу да говорим већ о томе како ми моја сирота, добра мамица никако не може да опрости равнодушност вашега брата; читав мој живот, како каже моја дадиља, извија се на ватри. „Наравно, — чујем свакога часа: — где бисмо се ми с тобом могли мерити! ми смо прости људи, руководимо се само здравим разумом; уосталом, кад човек размисли, шта су и теби користила сва твоја мудровања, књиге и познанства с ученим људима?" Ви се, можда, сећате моје сестре — не оне за коју сте некад били загрејани, већ оне друге, старије, што је удата. Сећате ли се, њен муж је један прост и доста смешан човек; ви сте му се у оно време често потсмевали. Међутим, она је срећна: домаћица је и мајка, воли

мужа, а муж је пази као око у глави . . . „Ја сам као што је остали свет, — каже ми она каткада: — а ти?" И има право: ја јој завидим . . .

Па ипак, осећам да не бих хтела бити на њеном месту. Нека ме зову филозофом, особењаком, нека ми кажу што год хоће — ја ћу до краја остати верна . . . чему? — ваљда неком идеалу? Јесте, идеалу. Јесте, остаћу до краја верна ономе од чега је први пут устрептало моје срце — ономе што сам сматрала и што и сада сматрам за истинито, за добро. . . Само да ме снага не изда, само да се не испостави да је моје божанство само један бездушан и нем идол . . .

Ако збиља осећате према мени пријатељство, ако ме збиља нисте заборавили, ви ми морате помоћи, ви морате растерати моје сумње и учврстити моју веру . . .

Уосталом, шта ми ви можете помоћи? „Све су то којештарије, празна нагваждања, — каже ми јуче мој стриц — ви га, чини ми се, не познајете — маринац у оставци, веома уман човек: — муж, деца и лонац чорбе; децу и мужа неговати, а лонац пазити — ето што треба жени . . ." Па реците, зар нема човек право?

Ако он има право, онда ја још могу да поправим прошлост, да упаднем у општи колосек. Шта још да чекам? на шта још да се надам? У једном од ваших писама ви сте ми писали о крилима младости. Како често и дуго та крила бивају везана! А затим долази време кад отпадају и кад човек не може више да се дигне над земљом и да узлети к небу. Пишите ми.

Ваша М.

X

Алексеј Петровић — Марији Александровној

Санктпетербург, 16 јуна, 1840 године

Хитам да вам одговорим на ваше писмо, драга Марија Александровна. Морам вам признати, кад не бих био . . . нећу рећи запослен — јер немам никаква посла — већ кад не бих био глупом навиком везан за ово место, ја бих опет дошао к вама и сит бих се с вама изразговарао, јер на хартији све то излази некако хладно и мртво . . .

Марија Александровна, ја вам опет кажем: жене су боље од мушкараца и на вама је да то и на делу докажете. Па нека мушкарци бацају своја убеђења као изношено одело, нека их мењају ради парчета хлеба, или нека их, најзад, пусте да заспе вечним сном, па нек их онда покрију, као некада драгог мртваца, надгробном плочом, над којом ће се каткада молити Богу — све то нека раде мушкарци; али ви жене, немојте да издајете саме себе, немојте да издајете своје идеале. . . Та реч је постала смешна. . . Али, зазирати од смешнога — значи не волити истину. Дешава се, стварно, да апсурдни смех каквог глупака натера чак и добре људе да се од многога одрекну . . . рецимо, например, од заштите отсутног пријатеља. . . и ја носим на души такав грех. Али, понављам, ви сте, жене, боље од нас . . . У ситницама ви ћете попустити пре него ми; али умете боље од сваког мушкарца погледати ђаволу у очи. Нећу да вам пружам ни савет ни помоћ — где бих ја то могао, али вам пружам руку и кажем вам: трпите, борите се до краја и знајте да је осећај че-

стито издржане борбе можда узвишенији него ли осећај триумфа победе . . . Победа не зависи од нас.

Истина је, с извесног гледишта ваш стриц има право: породични живот је за жену — све, за њу не постоји други живот.

Али шта то доказује? Само језуити тврде да је свако средство добро, само да се постигне циљ. Није истина! није истина! Није достојно ући у чисти храм с ногама које су запрљане уличним блатом. При крају вашега писма има један израз који ми се не допада: ви хоћете да упаднете у општи колосек: пазите, немојте да се спотакнете! Сем тога — не заборавите: прошлост се не може збрисати; и ма како се старали, ма како се присиљавали, ви нећете моћи никада постати оно што је ваша сестра. Ви сте се уздигли над њом; али је ваша душа напукла, а њена — читава. Ви се можете спустити до ње, можете се нагнути над њу, али природа неће напустити своја права и напукло место неће зарасти . . .

Ви се плашите — да разговарамо право и отворено — плашите се да не останете уседелица. Знам да вам је већ двадесет шест година. Збиља, положај старих девојака није завидан: свако им се тако радо руга; свако запажа њихове настраности и слабости са тако невеликодушним задовољством; али ако човек пажљивије размотри ма кога постаријег нежењу — видеће да се и на њега може прстом показати: и на њему ће се наћи ствари које се могу до миле воље исмејавати. Шта да се ради? Срећа се на јуриш не осваја. Али се не сме заборавити да главни циљ у животу није срећа — него човечанско достојанство.

Ви описујете свој положај са много хумора. Ја добро схватам сву његову горчину; ваш положај се може скоро назвати трагичним. Али, знајте, нисте сами у таквом положају: нема готово ни једнога савременог човека који не би био у том положају. Рећи ћете да вам од тога није ништа лакше; а ја мислим да је сасвим друга ствар кад човек пати заједно са хиљадама других људи, него кад пати сам. Не ради се ту о егоизму, већ о осећају опште неопходности.

Све је то, рецимо, врло красно, рећи ћете ви... али се не може применити на стварност. Зашто да не? Ја верујем још увек, и надам се да ћу и надаље веровати, да на Божијем свету може да се примени све што је честито, добро и истинско, и да ће се све раније или касније испунити, па не само да ће се испунити, него да се чак већ и сада испуњава; нека се само свако чврсто држи на свом месту и нека не губи стрпљења, нека не жели што је немогуће, али нека ради колико год га снага служи. Уосталом, ја сам се, чини ми се, и сувише упустио у апстракције. Одложићу наставак својих расматрања до другог писма; али нећу да оставим перо док вам чврсто не стегнем руку и не пожелим вам од свега срца сваку срећу на овоме свету.

Ваш А. С.

P.S. Сетих се узгред: ви кажете да немате шта више да очекујете и да се немате чему више надати; дозволите ми да вас питам — откуда ви то знате?

XI

Марија Александровна — Алексеју Петровићу

Село . . . . но, 30 јуна, 1840 године

Како сам вам захвална за ваше писмо, Алексеје Петровићу! Колико ми је оно користило! Ја видим — ви сте заиста добар и поуздан човек, па стога нећу од вас ништа да скривам. Ја вам верујем. Знам да нећете злоупотребити моју искреност и да ћете ми пружити пријатељски савет. Ево у чему је ствар.

Ви сте на крају мога писма запазили један израз који вам се није сасвим свидео. Ево на шта се односио тај израз. Имамо овде једнога суседа... он није био ту за време вашега боравка и ви га нисте видели. Он... Ја бих се за њега могла удати, ако бих хтела; он је још млад човек, образован, имућан. Са стране мојих домаћих нема запрека; напротив — ја то сигурно знам — они желе да се тај брак оствари; он је добар човек и изгледа да ме воли... али је тако млитав и сићушан, његове жеље су тако ограничене, да морам осећати да сам супериорна према њему; он то осећа и као да се томе радује, а то ме баш и одбија од њега; не могу га поштовати, ма да има красно срце. Реците ми шта да радим? Поразмислите за мене и напишите ми искрено ваше мишљење.

Како сам вам само захвална за ваше писмо!... Знате ли, на мене су каткада наилазиле тако горке мисли... Знате ли, ја сам долазила чак дотле да сам се стидела свакога присног, а већ некмоли усхићеног осећања, да сам љутито затварала књигу када би наишла на место где се говори о нади и срећи.

одвраћала поглед од ведрога неба, од свежег зеленила дрвећа, од свега што се смешило и радовало. Како је тешко било то стање! Ја говорим: било... као да је оно прошло!

Да ли је прошло, не знам: знам, ако се оно више не врати, за то ћу имати вама да захвалим. Видите ли, Алексеје Петровићу, колико сте много добра начинили, а да ни сами то, можда, нисте слутили! А знате ли да ми вас је жао? Сада је код нас лето у пуном јеку, дани су дивни, небо плаво, јарко... Ни у Италији не може бити дивније, а ви седите у загушљивом и прашњавом граду, идете по усијаној калдрми. Како само можете? Бар да се настаните гдегод у каквом летовалишту. Кажу да има красних места на морској обали, иза Петерхофа.

Хтела бих да вам још пишем, али не могу: из парка је почео да струји тако заносан мирис да је немогуће остати у соби. Узећу шешир па идем у шетњу... До другог пута, добри Алексеје Петровићу.

Одана вам М. Б.

P. S. Заборавила сам да вам кажем... замислите, молим вас, онај шаљивчина о ком сам вам неки дан писала — замислите, изјавио ми је љубав у најватренијим изразима. Испрва сам мислила да ми се руга, али он је завршио формалним предлогом да постанем његова жена, — како вам се допада ово, после свих његових клевета? Али он је апсолутно и сувише стар. Прошле ноћи сам њему за инат села за клавир поред отвореног прозора и на месечини свирала Бетовена. Било ми је тако пријатно осећати њену хладну светлост на мом лицу, са толиком

сам радошћу пуштала у мирисни ноћни ваздух племените звуке музике, кроз које се од времена на време чула славујева песма! Одавно нисам била толико срећна. Ви ми ипак напишите о чему сам вас молила у почетку овога писма: то је веома важно.

XII

Алексеј Петровић — Марији Александровној

Санктпетербург, 8-га јула, 1840 године

Драга Марија Александровна, ево мога мишљења у две речи: шкартирајте обојицу — и матopoг момка и тога младића што уздише! Без размишљања. Нису вас вредни ни један ни други — то је јасно као два и два четири. Млади сусед је, може бити, и добар човек, али нека иде с милим Богом! Уверен сам да међу вама нема ништа заједничко, па можете лако замислити како би весело изгледао ваш живот с њиме! Па онда — и чему да се журите? Зар је могуће себи претставити да једна слична жена — нећу да говорим комплименте, па се зато не упуштам у појединости — да таква жена не наиђе ни на кога ко би умео да оцени њену вредност? Не, Марија Александровна, послушајте што вам ја кажем, ако збиља верујете да сам вам пријатељ и да су вам моји савети корисни. Међутим, признајте, било вам је пријатно видети старога клеветника пред собом на коленима?. . . Да сам на вашем месту, ја бих га натерао да читаву ноћ, све до зоре, пева Бетовенову Аделаиду, гледајући у месечину.

Уосталом, нека иду бестрага ти ваши обожаваo-

ци! Не бих хтео да данас с вама о њима разговарам. Данас се налазим у некаквом чудном, полураздраженом расположењу услед писма које сам јуче примио. Шаљем вам копију тога писма. Писао ми га је један мој стари пријатељ и колега по служби, добар али прилично ограничен човек. Ево његовог писма. NB. Он је веома леп.

„Cher Alexis,

„Налазим се у Напуљу и седим у својој соби, на Chiaja, пред прозором. Време је дивно. Најпре сам дуго посматрао море, затим ме обузело некакво нестрпљење и одједном ми је пала на памет сјајна мисао, да ти напишем писмо. Ја сам, другарчино, увек осећао према теби симпатије, Бога ми. Па ми се ето тако сада прохте да се исповедим у твоме наручју... то се, чини ми се, тако каже на вашем патетичном језику. А зашто ме обузело нестрпљење: чекам једну жену; путујемо заједно у Бају, да једемо каменице и наранџе, да гледамо како тамно-риђи пастири у црвеним капама играју тарантелу и како се пеку на сунцу као гуштери — једном речју, да уживамо живот до дна. Драги мој пријатељу, ја сам тако срећан да ти то не могу ни изразити. Кад бих имао твоје перо — о! какву бих слику насликао пред твојим очима! Али, на жалост, ти знаш, ја сам неписмен човек. Та жена на коју сада чекам и која ме тера да се ево више од пола сата непрестано стресам и осврћем на врата, мене воли, а већ како ја њу волим — то, мислим, не би ни ти својим красноречивим пером могао описати.

„Треба да тиречем да сам се с њоме упознао ево већ три месеца, и да од првога дана нашега познанства моја љубав расте све у crescendo, као хроматичка скала, све више и више, а у овом часу је већ замакла за седмо небо. Ја се шалим, али заиста је мој осећај према тој жени — нешто необично, натприродно. Замисли: ја с њоме скоро и не разговарам, само је стално тако посматрам и смејем се као каква будала. Седнем поред њених ногу и осећам да сам ужасно блесав и срећан, просто непристојно срећан. Деси се који пут да ми она стави руку на главу... Е, онда, кажем ти... Уосталом, ти то не можеш разумети; ти си филозоф и бићеш филозоф читавог свог живота. Она се зове Нина, Нинета — како хоћеш; кћи је једнога овдашњега богатога трговца. Лепа, какви сви твоји Рафаели; живахна као барут, весела, паметна толико да се просто дивим како је могла да заволи мене — овакву будалу; пева као птичица, о очи —

„Опрости ми, молим те, ову нехотичну цртицу... Учинило ми се да су врата шкринула... Не, нема је још, зликовке! Упитаћеш ме како ће се све ово свршити и шта сам намеран да од себе урадим и хоћу ли још дуго остати овде? Ништа ти ја од свега тога, бато, не знам, и нећу да знам. Нека буде шта буде... Јер ако би човек стално тако застајкивао и размишљао...

„Она је!... Трчи уз степенице и пева... Дошла је. — Е, брацо, збогом... Није ми до тебе. Опрости — то је она читаво писмо пошкропила: ударила је мокрим букетом по хартији. Испрва је ми-

слила да пишем каквој жени; а кад је дознала да пишем пријатељу — рекла ми је да те поздравим и да те питам има ли код вас цвећа и да ли мирише? Дакле, збогом... Кад би само чуо како се смеје... Сребро не звони тако; и колико доброте има у сваком њеном звуку — дође човеку да јој ноге пољуби. Путујемо, путујемо. Немој да се љутиш на ово бесмислено шкрабање већ позавиди твоме

М..."

Писмо је, стварно, било све пошкропљено и мирисало је на наранџин цвет... два бела листића била су прилепљена за хартију. То писмо ме је узбудило... Сетио сам се свога боравка у Напуљу... Време је и онда било дивно, почетак маја; ја тек што бејах навршио двадесет и две године; али нисам познавао никакву Нинету. Лутао сам са̑м, сагоревајући од жудње за срећом, мучне и слатке, толико слатке да је чак и сама та жудња личила скоро на срећу... Шта ће рећи младост!... Сећам се, једне ноћи сам отишао да се возим у лађи по заливу. Било нас је двоје: лађар и ја... а шта сте ви помислили? Каква је то била ноћ, какво небо, какве звезде, како су трепериле и како су се расипале по таласима! како се као течан пламен преливала и блистала вода под ударцима весала, какав мирис се ширио по читавом мору — нисам у стању да то опишем, ма како да је моје перо „красноречиво". У луци је стојао један француски линиски пароброд, Он се сав сијао од замагљених светиљки; дугачке бразде црвене светлости, одблесци осветљених прозора, пру-

жале су се по тамноме мору. Капетан парсброда приређивао је бал. До мене су допирали каткада таласи музике; особито се јасно сећам трилера мале флауте усред потмулих звукова трубе; ти трилери су лепршали око моје лађе као лептири. Наредио сам лађару да весла према пароброду; два пута сам обишао око брода. У прозорима су промицале женске силуете, које су се брзо губиле у вихору валцера... Сећам се како су звуци дуго и неуморно јурили за мном... Најзад су замрли. Ја сам устао у лађи и раширио руке над морем у немој тузи жудње... О! како ме онда тупо болело срце! Како ми је била тешка моја самоћа! Како бих се радо оногa часа дао сав... сав, да сам се имао коме дати! Са таквим горким осећајем у души сам се бацио ничице на дно лађе и, попут Репетилова, замолио да ме возе било куда!

Ето, а мој пријатељ није осетио ништа слично. Па и чему да осети? Он је учинио много паметније. Он живи... а ја... Није ме он забадава назвао филозофом... Чудновато! и вас зову филозофом... Зашто је то баш на нас навалила толика невоља?...

Ја не живим... Али, ко ми је крив? зашто седим овде, у Петрограду? шта радим овде? ради чега убијам овде дан за даном? што не идем у село? Шта смета нашим степама? зар се у њима не дише слободно? или можда нису доста широке? Шта да јурим за привиђењима маште, кад ми је, можда, срећа на домаку! Решио сам! путујем, путујем сместа, сутра још, ако је могуће; путујем кући, то јест к вама — то је свеједно: међу нама је свега двадесет километара. Шта, збиља, да овде киснем! Како ми

само то није раније пало на памет? Драга Марија Александровна, ми ћемо се скоро видети. То је заиста необично, како нисам до сада дошао на ову мисао! Требало је још давно да отпутујем. До виђења, Марија Александровна.

9-а јула

Хотимице сам оставио себи двадесет и четири сата за размишљање, и сада сам се коначно уверио да немам никаква разлога да останем овде. На улицама је тако оштра прашина да ме боле очи. Још данас ћу почети да се спремам за пут, прекосутра ћу, вероватно, кренути одавде, а кроз десетак дана ћу имати задовољство да вас видим. Надам се да ћете ме дочекати као и раније. Да, ваша сестра је још увек код тетке — је ли тако?

Марија Александровна, допустите ми да вам стегнем чврсто руку и да вам кажем: до скорог виђења. Ја сам се већ и онако спремао да путујем, али је ово писмо убрзало моју одлуку. Оно, истина, ништа не доказује, можемо чак рећи да се Нинета другоме, рецимо мени, не би свидела, али ја ипак путујем; то је несумњиво. До виђења.

Ваш А. С.

XIII

Марија Александровна — Алексеју Петровићу

Село . . . . но, 16-га јула, 1840

Ви крећете овамо, Алексеје Петровићу, ви ћете нам скоро доћи — је ли тако? Нећу да вам кријем, та вест ме радује и узрујава... Како ће изгледати

наш сусрет? Хоће ли се одржати она духовна веза која се, како ми се чини, била почела да успоставља међу нама? Или ће се, можда, прекинути кад се будемо састали? Не знам, некако страхујем. Ја вам не одговарам на ваше последње писмо, мада бих вам могла рећи многе ствари; одлажем све то док се видимо. Мама се веома радује вашему доласку... она је знала да се нас двоје дописујемо. Време је дивно; много ћемо шетати, показаћу вам нека нова места која сам пронашла... Нарочито је лепа једна узана, дугачка долина; она лежи између брежуљака који су обрасли шумом... Као да се скрива у њиховим кривинама. Кроз њу тече мали поточић, који се једва пробија кроз густу траву и цвеће... Видећете. Дођите: можда вам неће бити досадно.

М. Б.

P. S. Моју сестру, мислим, нећете видети: она остаје и даље у гостима код тетке. Изгледа (али ово нека остане међу нама) да се удаје за једног веома љубазног младића — официра. Зашто сте ми послали оно писмо из Напуља? Овдашњи живот мора се човеку учинити блед и бедан према оној раскоши и оном сјају тамо. Али m a d e m o i s e l l e N i n e t t e ипак греши: цвеће и код нас цвета и мирише.

XIV

Марија Александровна — Алексеју Петровићу

Село . . . . но, јануара, 1841

Ја сам вам писала неколико пута, Алексеје Петровићу... Ви ми нисте одговарали. Јесте ли живи?

Или вам је, можда, досадила наша преписка: можда сте нашли какву пријатнију забаву, него што је ова коју вам могу пружити писма једне провинцијске госпођице? Ви сте ме се, изгледа, и сетили тек од дуга времена. Ако је тако, ја вам желим сваку срећу. Ако ми и овога пута не одговорите, ја вас нећу више узнемиравати; остаће ми само да жалим што сам била толико неопрезна, што сам узалуд допустила да уђе немир у моју душу, што сам некоме пружила руку и ма и на часак изишла из мога усамљеног кутића. Ја у њему морам остати занавек, морам се закључати — то је мој удес, удес свих старих девојака. Ја се морам свикнути на ту мисао. Што да човек излази на Божију светлост, што да жели свежа ваздуха, када га груди не могу поднети? Узгред да кажем, сада смо са свих страна завејани мртвим снежним наносима. Убудуће ћу бити паметнија . . . . Од досаде се не умире, додуше, од туге би се могло погинути. Ако се варам — докажите ми. Али, све ми се чини да се не варам. У сваком случају — збогом; желим вам срећу.

XV

Алексеј Петровић — Марији Александровној

Дрезден. — Септембар, 1842

Пишем вам, драга Марија Александровна, и то само стога што не бих желео да умрем а да се с вама не опростим, да вас не потсетим на себе. Доктори су ме осудили . . . а ја и са̂м осећам да ми је живот на измаку. На мом столу стоји ружа; она

неће стићи још да увене, а мене већ неће бити. Уосталом, то поређење није баш веома успело. Ружа је много занимљивија од мене.

Како видите, ја сам у иностранству. Ево већ шест месеци откако сам у Дрездену. Ваша последња писма — стидим се да вам признам — добио сам пре више од године дана, од њих сам нека и затурио и нисам вам одговарао... Одмах ћу вам рећи — зашто. Али, видим, ви сте ми били увек драги: сем с вама, не желим ни с ким да се праштам, а можда немам ни с киме да се праштам.

Ускоро после мога последњег писма (ја сам се био потпуно спремио да путујем у ваше крајеве и већ сам унапред кројио разне планове), десио ми се један догађај који је, може се слободно рећи, имао јак утицај на моју судбину, толико јак, да ево сада, захваљујући томе догађају — умирем. Ево како се све то догодило. Пошао сам у позориште да гледам балет. Нисам никада волео балет и увек сам осећао неку потајну одвратност према свим тим разним глумицама, певачицама и балеринама... Али, очигледно, човек не може да промени своју судбину; сем тога нико не познаје самог себе, а и будућност је немогуће предвидети. У животу се, стварно, догађају само неочекиване ствари и ми читавога века ништа друго не чинимо већ се само прилагођавамо догађајима... Али, ја сам се, изгледа, опет упустио у филозофирање. Стара навика! Једном речју, заљубио сам се у једну балерину.

То је било тим чудноватије што се не би могло рећи ни да је била лепа. Истина, имала је чудну, пепељасто-златну косу и велике светле очи са зами-

шљеним и у исто време дрским погледом... И сувише ми је добро познат израз тога погледа! Читаву годину ја сам венуо и замирао под његовим зрацима! Била је дивно грађена, и када би играла своју народну игру, гледаоци би лупали ногама и вриштали од одушевљења... Али, изгледа, сем мене се у њу није нико заљубљивао — бар не онако као ја. Од оног часа кад сам је први пут угледао — (хоћете ли ми веровати или не, али чак и сада, чим затворим очи, видим одмах пред собом позориште, скоро празну бину, која претставља унутрашњост неке шуме, па онда њу, како истрчава иза десне кулисе са венцем од виновог лишћа на глави и тигровим крзном на раменима) — од онога кобнога часа ја сам припадао њој, сав, онако као што пас припада своме господару; и, ако и сада, умирући, не припадам њој, то је само стога што ме она напустила.

Право да кажем, она се није никада нарочито ни бринула о мени. Она ме је једва и запажала, иако се веома добоћудно користила мојим новцем. Ја сам за њу био, како ми је она рекла на њеном исквареном француском наречју, „oun Rousso buon enfan"[1] — и ништа више. Али, ја... ја више нисам могао да живим нигде где није она била; напустио сам одједном све што ми је било драго, чак и своју домовину, и јурнуо у стопу за том женом.

Ви, можда, мислите да је била паметна? — нимало! Довољно је било погледати само њено ниско

[1] Добро руско дете. — Прим. прев.

чело, довољно је било макар једном спазити њен лени и безбрижни осмех, па да се човек сместа увери у ограниченост њених умних способности. Ја нисам никада ни уображавао да је она каква необична жена. Ја се уопште ни једног јединог часа нисам варао ни у чему што се ње тицало; али све то није ништа користило. Ма шта ја о њој мислио у њеном отсуству — кад сам био поред ње, ја сам осећао ропско обожавање... У немачким бајкама ритери често западају у сличну укоченост. Нисам могао да одвојим очи од њеног лица, нисам могао да се наслушам њенога говора и да се довољно надивим сваком њеном покрету; ја сам, заправо, и дисао у исти дах с њом. Уосталом, она је била добра, природна, чак и сувише природна, није се измотавала, као што се већином измотавају глумице. Било је у њој много живота, то јест много крви, оне дивне јужне крви у коју је ваљда њихово сунце утопило део својих зрака. Спавала је девет сати дневно, волела је добро да једе, није никада читала ни једнога штампаног ретка, сем, можда, новинарских чланака у којима се писало о њој, а ваљда једини нежан осећај који је имала у свом животу био је осећај оданости према i l s i g n o r e C a r l i n o, једном малом Италијанцу, који је био њен секретар и за кога се касније и удала. И ја, који сам био толико рутиниран у разним умственим марифетима, већ остарео човек, могао сам да се заљубим у једну такву жену! Ко би могао тако шта очекивати? Ја бар никако нисам то очекивао. Нисам очекивао ка-

кву ћу улогу морати да играм. Нисам очекивао да ћу се повлачити по балетским пробама, да ћу се мрзнути и досађивати иза кулиса, удисати позоришни гар и дим, да ћу се упознавати са разним апсолутно непријатним лицима ... али шта кажем упознавати — да ћу им се клањати; нисам очекивао да ћу вући шал некакве балерине, куповати јој нове рукавице, чистити старе белим хлебом (и то сам, богами, радио!), да ћу носити кући њене букете, трчкарати по претсобљима новинарâ и директора, траћити новац, приређивати серенаде, назебати, оболевати ... Нисам очекивао да ћу најзад у једној немачкој варошици добити духовити надимак: der Kunstbarbar ... И све то забадава, у најпунијем смислу речи — забадава! Ето, то вам је оно ... Сећате ли се како смо нас двоје усмено и писмено расправљали о љубави, у какве смо финесе улазили; а у пракси излази, да права љубав — не личи нимало на онај осећај какав смо ми замишљали. Љубав чак није уопште никакав осећај; она је — болест, извесно стање душе и тела; она се не развија постепено; у њу се не може сумњати, с њом не помаже лукавство, ма да се она не испољава увек једнако: она обично осваја човека без питања, изненада, против његове воље — у длаку тачно као колера или грозница ... Зграби тако сиротог човека, као кобац пиле, и однесе га куд хоће, ма колико да се одупирао и копрцао ... У љубави нема једнакости, нема такозваног слободног сједињења душа и осталих идеалних ствари, које су у доколици измислили немачки професори ... Не, у љубави је једно лице — роб, а друго — господар, и не

певају песници забадава о оковима у које љубав баца човека. Да, љубав — то су окови, најтежи окови. Ја сам бар дошао до таквог убеђења, дошао сам до њега путем искуства, купио сам то убеђење по цену свога живота, јер ево умирем као роб.

Каква је, збиља, кад помислим, моја судбина! У раној младости ја сам по сваку цену хтео да освојим небо... Затим сам се упустио у сањарење о срећи читавога човечанства, о добру домовине. Затим је и то уминуло: почео сам мислити само о томе како бих уредио свој домаћи, породични живот... а спотакао сам се о мравињак — и трес о земљу, па у гроб... Баш смо ми Руси мајстори да завршавамо на овакав начин!

Уосталом, време је да престанем мислити о томе свему, давно је већ време! Нека се то бреме заједно са мојим животом свали са моје душе! Хоћу да још последњи пут, макар за тренутак, уживам у оном добром, кротком осећају, који се у мени разлива као каква тиха светлост, чим се сетим вас. Ваш лик ми је сада двоструко драг... Заједно с њиме преда мном се диже и лик моје домовине и ја шаљем и њој и вама опроштајни поздрав. Живите, живите дуго и срећно, и упамтите једно: било да останете у тој дивљини степе, где вам понекад бива тако тешко, а где бих ја тако желео да проживим свој последњи дан, било да пређете на какво друго тле — упамтите: живот неће преварити само онога ко о њему не размишља, и ко од њега не тражи ништа, већ спокојно прима његове малобројне дарове и спокојно се њима користи. Идите напред, док можете:

а ако поклецну ноге, — седните поред пута и посматрајте пролазнике без срџбе и без зависти: ни они неће далеко одмаћи! Раније сам вам друкше говорио, али кога не опамети смрт; уосталом, ко може да каже шта је то живот, шта је то истина? Сетите се ко није одговорио на ово питање... Збогом, Марија Александровна, збогом последњи пут, и не задржите у рђавој успомени сиротог

Алексеја.

1855 год.